

Adalékok a választói jog kiterjesztésének kérdéséhez.

Írta: SIGMOND ANDOR.

Az országgyűlési képviselői választói jog reformjának kérdése a gyakorlati politika terén ezidőszerint hazánkban még nem öltött oly határozott alakot, hogy abból a kialakulás mikéntjének főiránya kétségtelen megállapítást nyerhetne. Sőt ellenkezőleg, miután a múlt országgyűlés elé terjesztett választójogi reformjavaslat, melynek kiemelkedő mozzanata tudvalevőleg a többszavazati rendszer meghonosítása lett volna, az időközben beállott pártpolitikai változások folytán nemcsak alakilag, hanem érdemileg is levétetvén a napirendről, most már az sem tekinthető a reformeszmé kiindulási pontja gyanánt. Egyáltalában nem célunk különböző politikai pártok állásfoglalásával kritikailag foglalkozni, amit, eltekintve attól, hogy a tárgyilagosságot többé-kevésbé érintő pártpolitikai szempontokat a fejtegetés körébe belevonni nem óhajtunk, már csak azért sem tehetnénk, mivel éppen ezen az ország jövő fejlődése szempontjából oly nagyfontosságú kérdésben a szélsőségektől eltekintve az egyes politikai pártok állásfoglalása vagy egyáltalában nem, vagy legalább is annyira nem jegeczesedett ki, hogy az bizonyos változhatatlan elvi álláspont jellegét viselné magán. Annyi meglehetősen biztossággal megállapítható, hogy az ország jövő sorsával komolyan foglalkozók többsége valamelyes reform mielőbbi életbeléptetését szükségesnek tartja. Ezek között a szélsőséget képviselők álláspontja semmi kétséget sem hagy fenn az óhajtott reform irányát illetőleg, miután az az általános, egyenlő és titkos választói jog megvalósítására irányul. Hasonlóképpen szabatos a másik szélső-

séget vallók álláspontja, akik ugyanis a választói jog kiterjesztését egy vagy más okból időszerűtlennek tartják. A választói jog reformjának mikéntjét illetőleg ez a nézet természetesen kikapcsolandó a tárgyalás anyagából, miután minden reformiránnyal szemben a tagadás álláspontjára kénytelen helyezkedni. Egészen más a helyzet a két szélsőség közé esők táborában. E tábor egyes csoportjainak nemcsak vezetői, hanem közkatonái is mindannyian óhajtják a reformot, csak más-más alapon, lényegesen eltérő módzatok mellett. Az ország népességének zöme ennek a nagy tábornak zászlója alá csoportosul, amelyre fel van írva a reform, de mikor harczsorra áll, s midőn a küzdelemre indul, ezt az egységes jelvényt a fenforgó ellentét folytán nem követheti, hanem az egyes csoportok előveszik a maguk saját külön zászlóját. Ha rendjén haladna a dolog, akkor ezen zászlók mindegyikére fel volna írva a jelszó, amit annak követői vallanak, aminél: győzelemre jutása érdekében küzdenek. Csak le kellene olvasni a reformelveket híven visszatükröző jelszavakat, s azonnal tisztába jönnénk a kérdéssel. Ezidőszerint azonban éppen itt van a bökkenő, mert hiszen minden csoportnak megvan a maga zászlója, rajta ragyog mindannyin a reform jelszava, de rendszerint a reform mikéntjének elve vagy a leöl vashatatlanúságig homályos, vagy amennyiben le is olvasható, nem tartalmaz kellő felvilágosítást az elv megvalósításának módzataira nézve. Elégszer halljuk, illetőleg olvassuk, hogy X a választói jog mérsékelt kiterjesztésének híve, vagy például Y az általános választói jogot szeretné megvalósítva látni azonban azzal, hogy ezáltal a magyarság döntő felsőbbisége hátrányt ne szenvedjen. Ismét mások a titkosságban látják a valódi nemzeti akaratmegnyilvánulás legfőbb biztosítékát, azt azonban már a legritkább esetben fejt ki meggyőző érvekkel, akár X. akár pedig Y, hogy hangoztatott elveit miképpen véli keresztülvieendőnek. Lehetséges, sőt sok esetben a legtöbb valószínűség amellet szól, hogy egyik-másik activ politikus teljesen tudatosan hagyja a kérdést homályba burkoltan, mivel egyéni nézetével a majdan kialakulandó szorosabb értelemben vett pártnézetnek elébevágni gyakorlati politikai bölcsessége tiltja. Ez egyéni szempontból igen észszerű lehet, és mindenestre a legkényelmesebb, mivel ilyenformán az illető politikust

nem fenyegeti az esetleges elvfeadás népszerűtlentítő veszélye; de viszont ha meggondoljuk azt, hogy a kérdés ilyen vagy olyan eldöntése az ország jövőjének mondhatni legéletbevágóbb érdekeit érinti, akkor minden erőnkkel a homály ködének eloszlatására kell törekednünk, s vigyük bele a harczba mindazokat a rendelkezésre álló adatokat, amelyek alkalmasoknak látszanak a komoly érvelésre. Az adatokon felépült érvek alapján tárjuk a kérdést a döntésre hivatott tényező elé, mivel csakis az a bíró Ítélet igazságosan, akinek módjában áll a tényállást megismerni. Már pedig a nemzet, midőn a polgári jogok legmagasztosabbika, a képviselőválasztói jog ki általi és mikénti gyakorlása felett dönt, saját sorsa felett mond főbenjáró ítéletet, mivel ha ez az Ítélet nem lesz igazságos, ha ezen ítélet folytán az állam politikai érettségével nem teljes összhangban terjesztetik ki, vagy ellenkezőleg szoríttatik meg a választói jog, az mindenesetre keserűen megboszulja magát.

Egy aránylag rövid értekezés keretében önként érthetőleg nem részesülhet a kérdés értelméhez mért teljes kifejtésben. Jelenleg ez nem is képezi célunkat, hanem csakis az, hogy legalább azokra a legfőbb mozzanatokra nézve, amelyek a kérdés körül a gyakorlati politikában részben a legsűrűbb hangoztatás folytán mintegy leginkább kidomborodtak, a rendelkezésre álló statisztikai adatok segítségével bizonyos adalékot szolgáltatassunk, s ezzel némileg hozzájáruljunk a nagy kérdés egészéből mintegy kiragadott részletek megvilágításához. A feladatra mindenesetre nagyban nehezítőleg hat az a körülmény, hogy a már részben elavult népszámlálás adatai veendőik igénybe, de miután a nemzet reálépett a döntés küszöbére, ha a kérdéshez statisztikai alapon hozzá akar szólni, nem marad más hátra, mint hogy a rendelkezésre álló adatokat használjuk fel, ha mindjárt tudatában is vagyunk azok fogyatékosságának.

Vizsgáljuk első sorban is a kérdésnek kiindulási pontját, t. i. hogy a statisztikai adatok alapján mennyiben látszik indokoltnak a választói jog kiterjesztése. Tekintettel az 1874. évi XXXIII. t.-cz.-re, elegendő ha 1880-tól kezdődőleg vesszük szemügyre a rendelkezésre álló adatokat a következő szempontokra nézve, u. m. mennyiben állott arányban a népesség számának emelkedése a választók számának emelkedésével?

Milyen arányváltozást mutatott a kérdéses három népszámlálás alkalmával szemben a népesség és a választók számával a közművelődés? Minő arányeltolódások mutatkoztak egyrészt a választói jogosultság jogalapja, másrészt pedig a népesség foglalkozása terén és végre hogy a legutóbbi négy általános választás alkalmával milyen arányban éltek választói jogukkal az erre jogosítottak?

Mind a négy kérdés külön-külön is fölötébb érdekes világitásba helyezi a főkérdést, de csak annál inkább fokozódik majd azok értéke, ha a nyert részleges adatokat egybevetve állítjuk oda azokat felelet gyanánt a fölvetett főkérdésre.

A népesség számánál önként érthetőleg csakis a szorosabb értelemben vett Magyarországra és itt is csupán a választói jog gyakorlására hivatott polgári népességre lehetünk tekintettel, ide iktatva a három népszámlálás eredményét feltüntető hivatalos számokat, kapcsolatban a tényleges szaporodást feltüntető százalékszámokkal.

Év	Polgári népesség	Tényleges szaporodás ‰-okban
1880	13,749.603	—
1890	15,162.988	10·3
1900	16,721.574	10·3

Viszont ezzel szemben egyrészt a választók száma, másrészt pedig a százalékarány, amelyben a választók a népességhez állottak, a hivatalos kimutatás adatai szerint következőké alakult:

Év	A választók száma	A választók a népesség százalékában
1880	819.160	6·0
1890	846.202	5·6
1900	989.009	5·9

Az 1908. évi statisztikai évkönyv kimutatja ugyan az 1909-re vonatkozó adatokat is, amelyek szerint a választók száma 1,138.679 volt s ez a combinativ alapon kiszámított népesség 6.2 százalékát tette ki. A további fejtegetések során az utóbb említett adatot mint fölötébb értékes irányító számot önként érthetőleg a tárgyalásba bele fogjuk vonni, azonban egyelőre annak felhasználását mellőzendőnek véljük, mivel ellenkezőleg nem dolgozhatnánk tisztán tényleges számláláson alapuló adatokkal.

A keresett arány főjellegeré már egymagukban az ismeretett számok is némi világosságot vetnek. Azonnal szembeötlik ugyanis, hogy míg a népesség tényleges szaporodása 10-10 százalékon fölül emelkedett, addig a választók aránya 1890-ben 1880-al szemben eléggé tetemes s 1900-ra habár csak 0.1%-os mindazonáltal mégis visszaesést mutatott. Igaz ugyan, hogy a választók száma a fokozatos emelkedés mellett tanúskodik, de itt a fősúly nem helyezhető erre, hanem a százalékarány proportiója a döntő mozzanat, már pedig ez kétségtelen bizonyítékot szolgáltat a népesség és a választók számának emelkedése közötti aránytalanság mellett.

Ha a kérdést csak felületes vizsgálatnak akarnók alávetni, akkor már itten megállapodhatnánk. Bizonyára a választói jog kiterjesztésének hívei közül igen sokan ezt a könnyebb utat választanák, magunk részéről azonban ezen adatok segélyével még korántsem látjuk eléggé megvilágítva a tényállást, hogy annak alapján az Ítéletet kimondhassuk. Igen nevezetes mellékkörülmények vannak, amelyek közül legalább is a legfontosabbak okvetlenül bevonandók a fejtegetés körébe s csakis az ezek segélyével eszközölt együttes mérlegelés alapján bírálhatjuk el lelkiismeretesen felvetett kérdésünket. Amíg nem áll előttünk tisztán az, hogy tulajdonképpen mennyi a népességnek az a része, akik a fennálló törvények értelmében – csak a szám szerint legnevezetesebbeket említve, nemük, koruk és foglalkozásuk miatt – a választói jogosultság bírhatása elől eleve elzárva nincsenek, amíg nem látjuk azt, hogy ezen reductio folytán a már ismeretett arányok minő eltolódást szenvednek, mindaddig tárgyilagosan nem dönthetünk. Sőt még tovább vagyunk kénytelenek menni a végleges kialakulásra kisebb-nagyobb befolyást gyakoroló körülmények bevonása terén, mérlegelés tárgyává téve azt is, hogy a választói jogosultsággal bírók minő megoszlást mutattak a város és vidék szerint, változást szenvedett-e az arány egyik vagy másik rovására s a kimutatott növekedés mennyiben állott arányban a városok, illetőleg a vidék fejlődésével, mivel tagadhatatlan, hogy a városi életnek általában minden téren tapasztalható, a vidékkel szemben nagyobb élénkséget mutató elevenebb lüktető ereje éppen a

politikai irányítás terén nagy szerepet van hivatva játszani. Ha majd ezen viszonyoknak megismerése után mindezekhez még hozzácsatoljuk azon adatokat, amelyek alkalmasak világot vetni a népesség közművelődési állapotának fejlődésére, ha az eddig nyert általános képbe beleillesztjük a népesség foglalkozás szerinti tagoltságára és a választói jogosultság jogcímére vonatkozó adatokat és végül még tekintetbe vesszük azt is, hogy egyes általános képviselőválasztások alkalmával a választópolgároknak hányadrésze gyakorolta választói jogát, akkor is ugyan még csak egy hozzávetőleges képet fogunk nyerni a keresett viszony kialakulásáról, de ennek daczára olyan összbenyomás birtokába jutunk, ami a kiterjesztés mikéntjeinek elbírálásánál irányadóul szolgálhat.

Az említett első szempont számszerűleg úgy világítható meg a legáttekinthetőbben, ha előbb egymás mellé iktatjuk a fokozatosan reducált számokat, s végre összevetve a 20 éven felüli férfilakosság és a választói jogosultsággal bírók számát, ebből kimutatjuk, hogy a népesség hány százaléka bírt az összehasonlítás alapjául vett időszakokban választói joggal.¹⁾

É v	1. Polgári népesség	2. Férfi	3. 20 éven felüli férfi	4. Választó	5. Választók a 20 éven felüli polgári népesség %-ában
1880.	13,749.603	6,759.244	5,739.731	819.160	21·90
1890.	15,162.988	7,464.027	4,047.497	846.202	20·98
1900.	16,721.574	8,256.138	4,443.371	989.009	22·25

Fenti kis táblázat adatai az összeállítás szempontjából alig igényelnek magyarázatot, mert hiszen önként érthetőleg, ha a választók keresett arányfejlődéséről reális képet akarunk nyerni, alig követhető más út, mint amit a feltüntetett adatok tükröznek vissza. A katonai népesség a táblázatban nem szerepelhet, úgyszintén a polgári népesség sem jöhet tekintetbe a maga egészében, mivel úgy a nők, mint pedig a 20 éven aluli férfiak fennálló törvényeink értelmében egyaránt eleve ki vannak zárva a választói jogosultság elnyerhetése elől.

¹⁾ Az 1., 2. és 3. rovat adatait v. ö. Magyar stat. közlemények, 27., 1900. Népszámlálás X., 68-69. 1.

A 4. rovat adatait 1. Magyar stat. Évkönyv XVI. lt)08., 420. 1.

Marad tehát a 20 éven felüli polgári férfinépeség mint olyan alapszám, amelyből az 1874. évi XXXIII. t.-cz. rendelkezései értelmében kialakulni hivatott az országgyűlési képviselő-választók közönsége. Ennek a törvény általi mintegy kiválasztási folyamatnak számszerű eredményét mutatja meg a táblázat 4. rovata, amelyben a választók névjegyzékébe felvett polgárok száma van kitüntetve. Ha már most a két utolsó rovat számát összevetjük, akkor ilyen módon könnyen meg lesz állapítható, hogy a törvény korlátozó intézkedései folytán a választói jogosultság elnyerésére általános szempontból képességgel bírók közül hány százalék minősített a törvény által alkalmasnak a választói jog tényleges gyakorlására.

Sem a százalékszámítás, melyet fentebb alkalmaztunk, t. i. midőn a választók száma az össznépeség százalékában mutattatott ki, sem pedig egy olyan számítás, amelyben az arány az alkalmazott reductio nélkül, pl. általában a 20 éven felüli férfinépeségre, tehát a katonai népeség belefoglalásával számíttatik ki, ami céljainknak meg nem felelhet, mivel nézetünk szerint most, midőn a kérdést abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a választók száma szemben a fennálló törvények értelmében a választói jogosultsággal felruházható népeség számának emelkedésével párhuzamosan emelkedett-e vagy sem, csakis az alkalmazott számítási mód segítségével válik tárgyilagosan szemléltethetővé.

Már a táblázat felületes szemlélése folytán is azonnal szembeötlök, hogy míg úgy a népeség, mind pedig a választók számára vonatkozó adatok határozott emelkedő irányzatot mutattak, addig viszont az utolsó rovatba foglalt arányszám-sor a hullámzástól nem mentes. Értekezésünk körén kívül esvén a jelenség népeségi statisztikai okainak kutatása, illetőleg kifejtése, ezúttal csak magát a tényt állapítjuk meg. A pusztá tény megvilágításához azonban ennek daczára kimutatandónak véljük azt az arányt, amiben a 20 éven felüli polgári férfi népeség a korhatárok szerint meg nem különböztetett férfinépeséghez állott. Ezekre az arányszámokra már csak azért is szükségünk van, mivel ezen számítás révén olyan adatok birtokába jutunk, amelyek párhuzamba lesznek állíthatók a választók és a 20 éven felüli férfinépeség ismeretett arányszámaival. Ha már most ezen adatok mellé még

odaállítjuk a százalékszámban az illető időszakban beállott, az emelkedést vagy apadást mutató különbözetet, akkor már egy érdelemes lépést tettünk a keresett főjelenség bizonyos irányú jellegzetes vonásának megismerése érdekében.

É v	A 20 éven		Választók a 20	
	felüli polgári férfinépeesség a férfinépeesség százalékában	Emelkedés vagy apadás	éven felüli polgári férfinépeesség százalékában	Emelkedés vagy apadás
1880	55·33	—	21·90	—
1890	54·22	—1·11	20·98	—0·92
1900	53·82	—0·40	22·25	+1·27

A 20 éven felüli férfiak aránya tehát 1880-tól kezdődőleg fokozatos apadást mutatott, úgy hogy arányuk a lefolyt 20 év alatt 1.51 százalékkal vált kedvezőtlenebbé. Hogy a választók százalékaránya ennek daczára végeredményben apadás helyett emelkedett, annak tulajdonítandó, hogy a választói jogosultság megszerzésére vonatkozó törvényi intézkedések nem a népesség számerősségéhez simuló természetű előfeltételekben nyugosznak, hanem ettől többé-kevésbé független körülményekben fekszenek. Egyébiránt maga az emelkedés mindössze 0.35%-ot tett ki, ami egymagában igaz, hogy csekély arány, ha azonban azt a 20 éven felüli férfiak 1.51%-ékos aránycsökkenése mellé állítjuk, a viszony egészen más színben tűnik fel. Ezek az egymás mellé állított számok, habár egymagukban meg nem is döntik, mindazonáltal némileg már megingatják azt a rendíthetetlennek vélt állítást, hogy az érvényben lévő jogalapon folyton növekedik az aránytalanság az össznépeesség száma és a választók aránya között. Ezzel már egy gyakorlati értékkel bíró bizonyítékot nyertünk azon álláspontunk igazolására, hogy a megelőzőleg kimutatott adatok alapján csak fölületesen ítéhető meg a kérdés. A szóban forgó adatok azt mutatták, hogy a választók aránya a népesség százalékában 1880-1900-ig 0.1%-kal csökkent, viszont az utóbbi módon megejtett számítás arányemelkedés mellett szólt. Mindkét számítás eredménye helyes, s az ellentmondás csakis látszólagos. Eltérő természetű lévén a kiindulási alap, a számítás igen könnyen egymással látszólag ellentmondó eredményekre vezethet, anélkül azonban, hogy e miatt egyik a másiknak helyességét csak a

legtávolabbról is érintené. Jelen esetben két tényvel vagyunk kénytelenek számolni, t. i. azzal, hogy míg egyrészt az összes polgári népesség száma a számítás alapjául vett 10-10 éves időszakok alatt egyaránt 10.3%-ékos tényleges szaporodást mutatott, addig a 20 éven felüli polgári férfinépesség megfelelő szaporodási aránya csupán 7.6, illetőleg 8.9% volt. Tehát eltekintve a közrejátszó más tényezők kihatásától, már egymagában ez a körülmény is eléggé világosan mutatja, hogy a látszólagos ellentét részben honnan ered. Annak megvilágítására azonban, hogy tényleg mennyiben tartott lépést a választók számának emelkedése a népesség azon részének emelkedésével, akik sorából a fennálló törvények értelmében a választóközönség hivatott kialakulni, az eddig ismertett adatok nem eléggé alkalmasak. Előbb még tüzetesebb részletezést vagyunk kénytelenek eszközölni, nevezetesen oly irányban, hogy az arányszámok mennyiben állottak összhangban a választók és a 20 éven felüli polgári férfinépesség számának tényleges emelkedése szempontjából? Szemben 1880-al 1890-ben 27.042 választóval volt több s ez 3.2%-os emelkedésnek felelt meg, míg viszont 1900-ban szemben 1890-el 142.807 többlet mutatkozott, ami már 14.4% emelkedést jelent. Ezeket az arányokat állítsuk most már a 7.6, illetőleg 3.9%-os emelkedés mellé s akkor végeredményben oda jutunk, hogy amíg a lefolyt 30 év alatt a 20 éven felüli polgári férfi népesség kerekszámában 16%-kal emelkedett, ugyanakkor a választók száma 17%-os emelkedést ért utóí. A közbeeső időben előfordult hullámzások csupán mint természetes következmény jelentkeztek, mert hiszen ott, ahol az arányra a döntő kihatást nem a népesség száma, hanem az attól többé-kevésbé független vagyoni, illetve szellemi census képezi az arányhullámzásoktól mentes fejlődés, ha mindjárt a népesség tényleges szaporodása a legnagyobb egyenletességet mutatná is, kikerülhetetlen. Ezért véljük a fősúlyt a végeredményre fektetni, ami, miként láttuk, amellet bizonyított, hogy a fennálló jogalap az arányösszhangzatosságot érdemlegesen nem zavarta meg. Természetesen az már egészen más kérdés, hogy maga a jogalap helyes-e vagy sem, illetőleg megfelel-e a kívánalmaknak, amit azonban ismét az eddigi adatok alapján egyáltalában nem áll módunkban megítélni s csakis

akkor fogunk abba a helyzetbe jönni, ha még más irányú részletezésnek is alávetjük a kérdést.

Fölötte kár, hogy az 1909-re vonatkozó arányok népszámlálási adatok hiányán ez idő szerint csak combinativ alapon nyerhetnek megállapítást. Az ezirányú számítás eredményét ennek dacára nem mulaszthatjuk el ideigatni, mert ha mindjárt azok pontosságát az új népszámlálás eredménye nem is fogja teljesen igazolni, az kizártnak tekinthető, hogy a múlt adataira támaszkodó számítás és a tényleges állapot között olyan eltérés legyen, a mi a combinativ adatokat értéktelenné tenné. Positiv eredmény a választók számában beállott növekedés, a mennyiben az 1909-re érvényes választók névjegyzékébe 1,138.697-en vétettek fel. Az emelkedés tehát 1900-al szemben 149.688-at tett ki, a mi 13.1%-os növekedést jelent. Viszont ha 1880-tól kezdve nézzük a viszonyt, akkor a beállott emelkedés 319.537-et tett ki, a mi az 1909-re összeírt választók létszámával összevetve, kerek-számban 28% gyarapodásnak felel meg. A combinativ számlálás eredményéhez mérten 1909-re a polgári népességet körülbelül 18,3, a 20 felüli polgári férfinépességet pedig 4,8 millióba véve fel, arra az eredményre jutunk, hogy a míg 1880-al szemben a választók száma 28, addig a 20 éven felüli polgári népesség 23%-kal emelkedett. Ezen adatok alapján, annak dacára, hogy a számítást lehető pontossággal igyekeztünk megejteni, nem tartanok czélszerűnek következtetéseket vonni, mivel a kérdéses évek nagymérvű s egyben tetemes igazodást mutató kivándorlási számai a korosztályok azelőtti arányai között olyan eltolódásokat eredményezhettek, amelyek a combinativ számítás helyességét esetleg teljesen romba dönt-hetik. Ezt illetőleg még csak röviden annak kiemelésére szorítkozunk, hogy az 1908-ki Stat. évkönyv szerint 1909-ben a választók a népesség 6,2 %-át tették ki, a mi szemben az 1880-iki állapottal 0,2 % emelkedést jelent s így megszűnt a míg 1890-ben és 1900-ban is fennállott, azon ellentét, hogy a választók a népesség százalékában kisebb számmal szerepeltek mint 1880-ban.

Főkérdésünk részleteinek megismerése szempontjából jellegzetességénél fogva első rangú fontossággal bír annak kimutatása, hogy egyrészt a választók miképpen oszlottak meg a

fejlettebb culturájú városok, nevezetesen a törvényhatósági városok és a vidék között, másrészt pedig, hogy a városi és vidéki kerületek mily arányú képviselőben részesültek a választók, illetve a választandó országgyűlési képviselők szempontjából?

A túlságos részletezést kerülendő, a város és vidék szerinti megkülönböztetést csupán a törvényhatósági joggal felruházott városok és viszont a megyék szerint tesszünk. Az említett városok mindegyike, kivéve Pancsovát, egy vagy több választókerületet alkotott. Pancsovának kihagyása curiosum-számba mehet, mivel polgári népességének száma 1900-ban a 18.000-et meghaladta, ezzel felülmúlván M.-Vásárhely, Komárom, továbbá Selmeicz- és Bélabánya lakosságának számát, a melyek mindegyike külön választókerületet alkotott, sőt a 17.000 lakossal bíró M.-Vásárhely két kerülettel is bír. Hagyjuk azonban a szemelvényeket és térjünk vissza az általános vizsgálódásra, első sorban azt szemlélve, hogy a választókerületek, illetőleg a választók minő megoszlást mutattak 1900-ban és 1909-ben a fenti értelemben vett város és vidék szerint?

	Választókerületek száma					
	összesen	th. városi 1900-ban	vármegyei	összesen	th. városi 1909-ben	vármegyei
Duna balpartja .	56	3	53	56	3	53
Duna jobbpartja	72	5	67	72	5	67
Duna-Tisza köze	63	19	44	64	19	45
Tisza jobbpartja	50	1	49	50	1	49
Tisza balpartja .	55	5	50	54	5	49
Tisza-Maros						
szöge	42	3	39	42	3	39
Királyhágón túli rész	74	4	70	74	4	70
Fiume	1	1	—	1	1	—
Magyarország .	413	41	372	413	41	372

	Választók száma					
	összesen	th. városi 1900-ban	vármegyei	összesen	th. városi 1909-ben	vármegyei
Duna balpartja .	121.885	3.763	118.122	136.640	4.938	131.702
Duna jobbpartja	203.077	10.203	192.874	220.185	12.396	207.789
Duna-Tisza köze	200.266	74.704	125.562	250.066	101.988	148.078
Tisza jobbpartja	114.964	2.029	112.935	134.537	2.933	131.604
Tisza balpartja .	142.900	9.132	133.768	172.290	13.297	158.993
Tisza-Maros						
szöge	121.491	9.207	112.284	136.919	11.499	125.420
Királyhágón túli rész	82.342	4.237	78.105	85.706	6.550	79.156
Fiume	2.084	2.084	—	2.354	2.354	—
Magyarország .	989.009	115.359	873.650	1.138.697	155.955	982.742

A táblázat adatait v. ö. az 1900. és 1908. évi Stat Évkönyv kimutatásaival.

A táblázat adatainak végösszegét tekintve azonnal kitűnik, hogy a városi kerületek és a városi választók között az arány *nem* egyenletes. Vigyük át a kérdéses számokat a megfelelő arányszámokra, s akkor sokkal tisztább képet fogunk nyerni. A városi választókerületek az összes kerületeknek úgy 1900-ban, mint pedig 1909-ben egyaránt 10%-át tették ki. Viszont ezzel szemben 1900-ban 11.6, 1909-ben pedig 13.7%-a jutott az összes választóknak a 41 városi választókerületre. Más szóval ez azt jelenti, hogy átlagban egy-egy városi kerületre több választó polgár jutott, mint a megyei kerületekben. Önként érthetőleg ugyanezt fejezik ki a megyei kerületekre vonatkozó arányszámok is, a mennyiben a választókerületek 90%-ával szemben 1900-ban 88.4, 1909-ben pedig már csak 86.3%-a jutott a választóknak.

Az aránytalanság tehát a fenti adatokból kitetszőleg már 1900-ban fenforgott s habár még számszerűleg nem is mutatunk reá arra a körülményre, hogy a város és vidék közműveltségi állapota milyen eltérést mutat egymástól, enélkül is az arányoknak a városi kerületek rovására való eltolódását eleve kedvezőtlen jelenségnek minősíthetjük. Ezt a viszonyt az egyes országrészek szerint nem tehetjük vizsgálat tárgyává, mivel a városi kerületek fekvése a döntő szempont, az pedig az egyes országrészek szerint egyenletességet nem mutatván, természetesen az arányok is egymástól lényegesen eltérők lesznek. Ehelyett azonban teljesen megmagyarázza a körülményt a következő táblázat, amelyből kitűnik, hogy egy-egy városi, illetőleg vidéki választókerületre átlag hány választó esett, továbbá, hogy a választók hány százalékát tették ki a népességnek.

Ország-rész	átlag	Egy kerületre esett választó			th. város 1909-ben	vármegye
		th. város 1900-ban	vármegye	átlag		
Duna balpartja .	2.176	1.254	2.229	2.440	1.646	2.578
Duna jobbpartja .	2.820	2.040	2.879	3.058	2.479	3.101
Duna-Tisza köze .	3.179	3.931	2.854	3.907	5.368	3.290
Tisza jobbpartja .	2.299	2.029	2.305	2.691	2.933	2.686
Tisza balpartja .	2.598	1.826	2.675	3.191	2.659	3.245
Tisza-Maros szöge	2.893	3.069	2.878	3.260	3.833	3.216
Erdély	1.113	1.059	1.115	1.158	1.637	1.131
Fiume	2.084	2.084	—	2.354	2.354	—
Magyarország . .	2.395	2.161	2.419	2.757	2.864	2.749

Országgrész	Választók a népesség %-ában					
	átlag	th. város 1900-ban	vármege	átlag	th. város 1909-ben	vármege
Duna balpartja . . .	6.0	4.9	6.8	6.2	5.5	7.1
Duna jobbpartja . . .	6.8	6.9	6.8	7.1	6.6	7.0
Duna-Tisza köze . . .	6.2	6.8	5.6	6.7	7.8	5.9
Tisza jobbpartja . . .	6.9	5.7	7.0	7.5	6.2	7.7
Tisza balpartja . . .	6.2	6.2	6.2	6.7	7.3	6.6
Tisza-Maros szöge . . .	6.0	7.5	5.8	6.3	7.7	6.1
Erdély	3.4	6.3	3.4	3.2	7.9	3.1
Fiume	5.5	5.5	—	5.2	5.2	—
Magyarország . . .	6.0	6.3	5.9	6.2	6.8	6.2

Országgrész	Választók a 20 éven felüli férfinepesség %-ában					
	átlag	th. város 1900-ban	vármege	átlag	th. város 1909-ben	vármege
Duna balpartja . . .	26.0	22.5	28.5	26.1	24.5	29.2
Duna jobbpartja . . .	28.0	32.0	27.0	27.5	31.9	26.8
Duna-Tisza szöge . . .	28.0	29.3	24.6	28.3	32.6	24.9
Tisza jobbpartja . . .	32.5	30.5	32.8	34.6	34.2	35.1
Tisza balpartja . . .	26.7	26.7	28.8	29.0	33.7	28.5
Tisza-Maros szöge . . .	24.0	34.1	23.5	24.2	33.3	23.6
Erdély	13.3	30.9	13.3	12.7	37.4	12.4
Fiume	26.4	26.4	—	22.0	22.0	—
Magyarország . . .	25.7	29.0	25.7	25.6	31.2	25.6

V. ö. az 1900 és 1908 Statiszt. Évkönyv kimutatásaival.

Tisztán a választók számát tekintve, 1909-ben a városi kerületek mostohább elbánásban részesültek, mint 1900-ban. Amíg ugyanis 1900-ban egy kerületre nagy átlagban 2.161 választó jutott, addig már 1909-re ez a szám felszökik 2.864-re. Igaz ugyan, hogy az emelkedő irányzat a megyei kerületekben is megnyilvánult, de annak mérve távolról sem volt olyan nagy, mint a városi kerületekben. A viszonyt igen áttekinthetően szemlélteti a különbözeti számok egymás mellé állítása. Nevezetesen általában a választókerületekben átlagban 362-vel volt több 1909-ben a választó, mint 1900-ban. Ezzel szemben amíg a megyei kerületekben az emelkedés ugyancsak átlagban 330-at tett ki, addig a városi kerületekben ugyanakkor 703-as emelkedéssel találkozunk. Alapjában véve ez egy igen természetes folyamat, mivel általában a városok úgy szellemi, mint vagyoni téren bizonyos összpontosító hatást gyakorolnak a vidékre, már pedig az érvényben levő választói jog túlnyomólag a vagyoni, illetőleg a szellemi

censuson nyugodván, önként érthetőleg az emelkedés aránya is annál magasabba fog felszökni, mentől közvetlenebb a kihatás. Maga a pusztta tény, t. i., hogy a városokban úgy a szellemi, mint a vagyoni census szemben a vidékkel tetemesen emelkedőbb irányzatot mutatott, igen örvendetes, de viszont a képviselőválasztók arányának kedvezőtlenébbé válása szemben a vidékkel, csak annál súlyosabban esik a latba, mivel ennek folytán a városoknak nem adatik meg a mód az őket főleg szellemi fölényüknél fogva megillető irányító politikai tevékenység kifejtésére.

Az ismertetett átlagok pedig még kedvezőbb színben tüntetik fel a viszonyt, mint amilyen a valóság. Az az aránytalanság, ami a választókerületek beosztása terén van, ha nem forogna szóban igen komoly természetű kérdés, mosolyra készíthetne. Ennek igazolására bőven elegendő egy példa. Addig, amíg 1909-ben 19 olyan megyei választó kerület volt, ahol a választók száma a 700-at nem haladta meg s ezek között ismét 5 olyan kerülete van, ahol a választók száma mindössze 100-300, addig az ország szék- és fővárosában, tehát ott, ahol természetszerűleg az egész országnak úgy szellemi, mint anyagi tőkéje elsősorban van képviselve, egy választókerületre 7.872 választó jutott. Ehhez fölösleges minden commentár. Hiába keressük, elfogadható indokot találni nem fogunk. De nemcsak ezt a legélesebb ellentétet, hanem általában a kerületek jelenlegi beosztását, illetőleg annak szembeötlő aránytalanságait époly kevésbé lehetne elfogadhatóan megindokolni, mint a fentebb kiemelt a városi és vidéki kerületek közötti eltérést.

Az elmondottakra való tekintettel fölöslegesnek is tartjuk a kérdés ezen ágával behatóbban foglalkozni, hiszen a jelenlegi beosztásnak tarthatatlansága, mondhatni, a köztudatba ment át s hogy mindeddig azon nem változtattak, az csak annak tudható be, hogy a választói reform küszöbön állván, a kérdés a maga egészében oldható meg a legczélszerűbben.

Térjünk vissza azonban a fenti táblázat százalék arányainak vizsgálatára, ezek segélyével más oldalról is megvilágítva a kérdést. A választók a népesség százalékában 1900-1909-re emelkedett, miként azt már a megelőzőek során is láttuk. Jelenleg nem is ezzel az általános jelenséggel óhajtunk foglal-

közni, hanem az arányoknál is azt a megoszlást kell hogy szemügyre vegyük, mely a városi és vidéki kerületeknél mutatkozott. Az 1900-tól 1909-ig bekövetkezett arányeltolódás nagy átlagban a városi kerületeknél 0.5, míg a megyeiekénél csupán 0.3%-os. Tehát a választók arányát az összes népesség százalékában tekintve, a városok ismét a rövidebbet húzták, mivel daczára annak, hogy választóiknak aránya szemben a vidékkel nagyobb mérvben emelkedett, képviseltesük mérve nem változott, illetőleg párhuzamban a vidékkel romlott. De nem csak az egész népesség arányánál, hanem a 20 éven felüli népesség szempontjából is ugyanezzel a jelenséggel találkozunk, t. i., hogy a választóknak az utóbbiakhoz való aránya a városokban nagyobb emelkedést mutatott, mint a megyei kerületekben. Sőt nem is fejeztük ki magunkat helyesen, midőn nagyobb emelkedésről szözlöttünk, mivel, ha tisztán csakis az arányt tekintjük, akkor úgy áll a helyzet, hogy az a megyei kerületekben 0.1%-al csökkent, míg ellenben a városiakban 2.2%-al emelkedett. A szóban forgó arányok tehát teljes összhangban állanak s azt a benyomást, melyet az abszolút számok révén nyertünk, csak még inkább megerősítik. Az egyes országrészek úgy itt, mint ott, lényeges eltérést mutatnak egymástól. Messze vezetne azok egyenkinti taglalása s ezért csakis egyes szélsőségekre fogunk rámutatni. Így például, míg Erdély vidéki kerületeiben a népességnek csak 3.1% bírt választói jogosultsággal, addig a városiakban 7.9%. Hasonló volt a helyzet, ha nem is nagy eltérésről volt szó, kivéve a Duna mindkét partját és a Tisza jobb partját, az összes többi kerületben. Az utóbb említettek az ellenkező példát mutatják s itten a szélsőséget a Duna bal partja képviselte, ahol szemben az 5.5-es városi aránnyal, a megyei 7.1 volt. Mindezen aránytalanságok önként érthetőleg egyaránt a kerületek mai felosztására vezethetők vissza, aminek elkerülhetetlen kifolyását képezik az olyan példák, amelyek úgy a megyei, mint a városi kerületek között fellelhetők. Ezúttal szintén csak a szélsőségeket említve 2 olyan megyei kerülettel szemben, ahol a választók száma a 200-at nem haladta meg, 3 olyan kerület volt, ahol az a 7.000-en felül emelkedett. A városiaknál pedig, amíg 3 kerületben a választók száma 1.000-en alul maradt, addig 4-ben a 7.000-et meghaladta.

Az aránytalanságot, illetőleg a 20 éven felüli népesség és a választók egymáshoz való viszonyát tekintve sem volt más a helyzet a főjellel szemponjtából, kivéve, azt, hogy itt már csak 2 országrész, nevezetesen a Duna balpartja és a Tisza jobbpartja voltak olyanok ahol a megyei arány a várost meghaladta. A szélsőséget ismét Erdély képviselte 37,4%-os városi és 12,4%-os megyei arányszámmal. Ezeknél az arányeltéréseknél azonban, amelyek a táblázatból kitetszőleg főbb vonásokban ugyanazt tükrözik vissza, mint az össznépeesség százalékszámait, sokkal fontosabbnak tűnik fel az a körülmény, hogy habár végeredményben az arány a városi kerületekben 1900-al szemben emelkedett, nevezetesen 29'0-ről 31,2%-ra, ez az emelkedés egyáltalán nem volt általános. Legfeltűnőbb a visszaesés Fiumében, ahol 4,4%-ot tett ki, már a Tisza-Maros szögén a csökkenés 0,8, a Duna jobbpartján pedig mindössze 0,1% volt. Viszont feltűnő magas az emelkedés Erdélyben 7,4 és a Tisza balpartján 7,0%, ellenben mérsékeltbb növekedéssel találkozunk a Tisza jobbpartján 3,7, a Duna-Tisza közén 3,3 és végre a Duna balpartján 2,0%-al. A megyei kerületekben távolról sem ilyen magasak a szélsőségek, mivel a mutatkozott legmagasabb emelkedés a Tisza jobb partján 2,3, a legerősebb csökkenés pedig Erdélyben 0,9% volt.

A városi és vidéki kerületekre nézve mondottakat igazára csak akkor fogjuk mérlegelhetni, ha azokat egybevetjük a rendelkezésre álló közművelődési adatokkal.

Az írni és olvasni tudás az a legalacsonyabb mérték, melyet a közműveltség elbírálásánál alapul vehetünk. Kielégítőnek a keresett jelenség alapos megítélésére több szempontból nem mondható, viszont azonban a fenforgó viszonyok között magasabb mérték alkalmazása részben keresztülvihetetlen, részben pedig célszerűtlen volna. A szorosán vett iskolázottságból eredő szellemi fölény nem kizárólagos képviselője a nemzet műveltségi fokának. A választói jogosultság csak egy minimális szellemi censushoz köthető, ami alaposan feltételezhetőleg képesíti az illető állampolgárt arra, hogy adott esetben legmagasabb polgári jogát a a nemzet javára, nem pedig önző célok szolgálatára, önállóan gyakorolni tudja. A választói jogosultságra koruknál

fogva igényt tartható állampolgárok már az általános tan-
kötelezettség aegise alatt nőttek fel s ennek folytán a leg-
kézenfekvőbb az általános mértéket ezt illetőleg ebből a
kötelezettségből folyólag meríteni. Önként érhetőleg ez az
alap elvileg az általános választói jogosultsághoz kellene,
hogy vezessen, manapság azonban ettől még elég távol
állunk, úgy hogy ez idő szerint gyakorlati értékkel bíró mér-
ték gyanánt csupán az írni és olvasni tudás jöhet tekintetbe.
Az írni és olvasni tudás elterjedtségét s az e téren
mutakozott fejlődést alábbi adatok szemléltetik.

Írni és olvasni tudott	1880-ban	1890-ben	1900-ben
Az összes polgári népességből	36·4 ⁰ / ₀	44·5 ⁰ / ₀	51·4 ⁰ / ₀
A férfiak közül	42·9 ⁰ / ₀	50·1 ⁰ / ₀	56·4 ⁰ / ₀
A nők közül	30·1 ⁰ / ₀	39·0 ⁰ / ₀	46·7 ⁰ / ₀

Az említett adatok közül tekintettel arra, hogy nálunk a nők
választói jogának kérdése komolyabb alakban még nem merült
fel, a férfiakra vonatkozó adatok azok, melyek közelebből
érdekelnek, a haladás kétségtelen, de viszont az is kiviláglik,
hogy közművelődésünk még mindig fölöttébb sok kívánni valót
mutat. A 20 év alatti 13.5%-os emelkedés mélyebb részletezés
nélkül szembe állítva a választók arányával a népesség száza-
lékában, ami miként láttuk, 1-2 tized százalékos ingadozás-
tól eltekintve, kérdéses időközben stagnált, kétségkívül egy
hatalmas indok a választói jogosultság mai alapjainak meg-
változtatása mellett. A reform indokolt voltát a részletezés
sem fogja megdönteni, viszont azonban egészen más színbe
helyezi, mivel, ha az írni és olvasni tudás százalék számát
az egyes korcsoportok szerint vesszük szemügyre, azzal az
igen természetes jelenséggel találkozunk, hogy az írni és
olvasni tudás aránya az idősebb korcsoportoknál, habár foko-
zatosan, mindazonáltal hatalmas mértékben alászáll. Ennek
igazolására legyen elegendő az 1900-iki népszámlálás adatai-
nk ideiktatása. A 10-10 éves korcsoportok szerint mondott
időben írni és olvasni tudott az összes népesség százalé-
kában

20-29 éves	76.8
30-39 »	69.8
40-49 »	63.5

50-59 éves	58.6
60-69 »	50.3
70-79 »	45.1
80 éven felüli és ismeretlen korú.....	37.2

Ez a körülmény tehát az általános mérték alkalmazhatóságát fölöttébb megnehezíti. Ezen adatok segélyével ne is ki sértsük meg az összevetés eszközzését, mivel az a kívánt eredményre nem vezethet. Az általános tankötelezettség minél tökéletesebb megvalósítása mellett a fiatal nemzedékek aránya az idősebbekével szemben mind magasabbra fog felszökni. Hogy az írni és olvasni tudók aránya a választók számarányával párhuzamosan nem haladt, ahhoz kétely nem fér, s mentől fiatalabb nemzedék aránya vétetik az összevetés alapjául, annál nagyobb lesz az aránytalanság. Sajnos a közművelődésre vonatkozólag jelenleg rendelkezésre álló adatok még arra sem elegendők, hogy történelmi értékkel bíró összevetést eszközöljünk. Az azelőtti népszámlálások tudvalevőleg nem is czélozták az oly irányú adatgyűjtést, mely a választói jog arányainak megítélhetése végett foganatosított volt. Sőt ezt illetőleg még az 1904. évi részleges népszámlálásnak jelezhető összeírás sem alkalmas alapos következtetések vonására, mivel egyrészt hiányos, másrészt és főleg pedig azért, mivel az azóta eltelt idő a közművelődés arányának rohamos emelkedése, továbbá a kivándorlás egyenetlensége stb. folytán oly nagyarányú eltolódásokat eredményezett, hogy az említett adatok ma már ebből a szempontból elavultaknak tekintendők. Az akkori 20 évnél idősebb népesség az ma már a későbbi s ami kérdésünk szempontjából a legnevezetesebb azon nemzedékek közé sorolandó, amelyek már újabb s az azelőttiek írni-olvasni tudó arányát tetemesen meghaladó nemzedék által egészítették ki. A mondottakra való tekintettel az említett adatok közül ide csak azokat fogjuk iktatni, melyek azt a nagy aránytalanságot hivatottak szemléltetni, amely hazánkban az 1903-iki összeírás alkalmával az egyes nemzeti-ségek között az írni-olvasni tudást illetőleg fen forgott.

A 20 éves és idősebb népességből írni és olvasni tudott ¹⁾

¹⁾ V. ö. dr. KENÉZ B. Magyarország népességi statisztikája. C. m. 81. l.

a magyarok közül . . .	81.0%	a ruthének közül . . .	14.4%
a németek közül . . .	86.7%	a horvátok közül . . .	73.0%
a tótok közül . . .	71.2%	a szerbek közül . . .	56.9%
az oláhok közül . . .	29.0%		

Az 1910. évi népszámlálás, amelynek kérdőpontjai között¹⁾ már szerepelnek olyanok, amelyek tudakolása részben a választói reformra vezethető vissza, már alkalmas lesz arra, hogy éppen a jelenleg keresett viszonyra kellő világosságot vessen. Ezért magunk részéről is fölöttébb indokoltnak tartjuk azon aggodalmakat, amelyek a reform megalkotásának siettetésével szemben tápláltatnak, mivel a sötétben való tapogatódzás általában, főleg azonban egy ilyen természetű nagy horderejű kérdésnél sok veszedelmet rejt magában.

A közművelődés állapotát feltüntető régebbi adatok közül nem mellőzhetjük azoknak felemlítését, amelyek újabb támpontot nyújtanak arra nézve, hogy a választói jogosultság kérdése a reformra megérett. Nevezetesen, ha egymásmellé állítjuk azokat az arányszámokat, amelyek az írni és olvasni tudás elterjedtségét az egyes országrészek és az azok területén fekvő törvényh. városok területén a különböző korosztályok szerint az 1900. évi népszámlálás alkalmával megmutatják, akkor ujjolag látni fogjuk azt, hogy a jelenlegi jogállapot a városok kulturális fölényével össze nem egyeztethető. Főntebb már láttuk, hogy városaink képviseltetése, szemben a természetszerűleg alacsonyabb culturfokot mutató vidékkel mostoha elbánásban részesült. Ha tehát már ezen az alapon, t. i. ahol csupán a kerületeknek a választókhózi aránya véte-tett irányadóul, a városok rövidséget szenvedtek, mennyivel szembeötlőbb lesz az indokolatlan elbánás, ha a városok kellő képviseltetésének jogosultsága az általános műveltség magasabb voltának szilárd talajára helyeztetik.

Az alábbi táblázat adatainak figyelmes áttekintése, ha leküzdjük az aránylag sok szám szemlélése iránti ellenszenvet,¹⁾ gen jellemző világot vet a kérdéses jelenségre.

Az 1900. évi népszámlálás alkalmával írni és olvasni tudott az ország férfi népessége közül (százalékban²⁾) a

¹⁾ V. ö. Közgazd. Szemle. XXXIV. évf. 44. k. 1-2. sz. Vízaknai A. Az 1910. év végén tartandó magyar népszámlálásról szóló cikkét.

²⁾ V. ö. Magy. stat. közlem. 27. 1900. Népszámlálás X. 156-159. 1.

	12—14, 15—19, 20—29, 30—39, 40—49, 50—59, 60—69, 70—79, 80								
	éven felüli éves korban levők közül								
Duna bal partján .	87·5	86·5	85·4	80·9	74·0	68·5	56·4	49·2	42·4
Selmecz- és Bélab.	92·3	92·6	89·8	83·0	80·0	76·2	72·6	73·9	75·0
Pozsony	97·9	98·0	95·5	93·5	89·7	88·4	84·3	82·5	75·7
Duna jobb partján	92·5	91·6	90·1	85·2	80·5	76·9	68·5	62·2	53·0
Pécs	97·9	97·3	93·2	87·9	83·3	77·4	70·7	70·8	70·4
Győr	97·5	97·6	96·0	94·0	91·3	86·7	84·5	81·4	82·3
Komárom	98·3	96·9	95·4	89·6	88·5	84·2	72·0	77·2	81·6
Sopron	97·9	97·4	95·5	94·4	92·7	93·0	90·3	87·8	87·5
Duna—Tisza közén.	88·5	88·2	86·8	81·2	74·6	70·0	60·5	55·7	48·6
Baja	94·5	93·2	85·9	77·9	71·7	62·2	63·9	64·7	61·9
Szabadka	69·1	66·9	64·8	57·9	49·4	39·2	34·8	29·7	24·2
Ujvidék	92·0	89·8	85·3	78·9	77·8	70·6	61·9	56·6	56·5
Zombor	69·8	70·9	67·7	58·1	51·9	43·7	33·1	30·5	23·1
Hódm.-Vásárhely .	93·4	92·7	91·2	82·8	78·2	76·8	68·8	61·6	61·1
Szeged	92·5	89·7	86·6	76·3	78·4	62·3	53·3	44·6	36·7
Budapest	98·0	98·0	94·6	92·4	90·2	90·1	85·8	84·9	79·6
Kecskemét	87·7	87·4	82·2	70·9	62·4	67·7	50·7	50·2	51·7
Tisza jobb partján	77·8	76·0	73·8	66·8	62·1	54·0	43·5	38·6	28·8
Kassa	95·3	96·3	83·9	84·7	82·5	81·1	75·0	76·1	72·5
Tisza bal partján .	64·0	63·8	63·5	56·0	52·4	49·5	44·9	41·1	33·2
Nagyvárad	93·8	93·4	80·0	82·0	78·1	77·3	75·0	71·2	81·9
Debreczen	91·3	93·6	91·9	88·0	82·4	78·0	74·3	73·6	70·9
Szatmár-Németi . .	92·5	91·5	81·8	83·7	78·8	76·1	72·0	76·8	59·6
Tisza—Maros szög.	75·7	71·6	68·7	62·6	56·1	49·2	39·0	35·8	28·9
Arad	91·1	91·1	82·3	80·7	71·3	69·0	66·6	55·7	51·6
Temesvár	96·1	94·4	87·0	84·3	78·8	77·1	73·3	75·2	71·4
Versecz	94·2	89·0	80·7	78·8	72·9	72·5	58·4	57·6	49·3
Pancsova	91·8	89·1	88·7	78·9	72·5	68·9	62·3	55·7	48·2
Királyhágóntúl . .	62·4	57·4	57·6	49·2	39·4	34·1	28·6	24·5	19·0
Kolozsvár	87·7	87·9	76·6	79·7	74·5	73·5	67·5	61·4	64·4
Marosvásárhely . .	94·8	92·8	70·0	83·1	78·8	76·4	64·4	61·1	65·1
Fiume	78·7	77·3	76·8	69·8	63·5	58·6	50·3	45·1	37·2

Ha minden más, a közműveltség állapotát jellemző körülményt, a melyek értékes kimutatása amúgy is csak az új népszámlálás adatainak részletes feldolgozása után fog lehetővé válni, tekinteten kívül hagyunk, már egymagában az írni és olvasni tudás elterjedtségét mutató fenti táblázat adatai is elég bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy a választójog és ezzel kapcsolatosan a városok képviseltetésének mai rendszere gyökeres változtatást igényel. A táblázatban foglalt legfiatalabb korcsoport (12-14 évesek), a kik 1900-ban, vagyis

az összeírás alkalmával még gyermekkorban állottak, most már koruknál fogva a választópolgárok között foglalhatnának helyet. Már pedig ennél a nemzedéknél még nagyobb az ellentét a vidék és város közműveltségi aránya között, mivel éppen a városok voltak azok a culturtényezők, a melyek az írni-olvasni tudás országos átlagának emelési munkájából az oroszlánrészt elvégezték. Ezeknek magas átlaga javítja meg, úgy ahogy, az egyes országrészek átlagát, a mi nek különválasztott szemléltetésétől a hosszadalmasság kerülése végett czélszerűnek tartottuk ezúttal eltekinteni. így is elég nagyok az ellentétek, úgy hogy semmi szükség sincsen a szoros értelemben vett vidéki átlagok külön kiemelésére. Eltekintve egy-két várostól (Szabadka, Zombor, Fiume), a mai 20-24 éves városi polgárok 88-98%-a tud írni és olvasni. Sőt a táblázatban felsorolt 25 város közül 20-nak aránya a 90%-ot meghaladta. 6 városunkban 97% százalék fölé emelkedett az írni és olvasni tudók százaléka, úgy hogy ezeket az arányokat véve tekintetbe, a legszebb reménnyel nézhetünk a közel jövő fejlődése elé, a mikor t. i. az újabb nemzedékek városainkban az Írástudatlan elemet mind nagyobb mértékben fogják pótolni. Ezzel szemben pedig azt látjuk, hogy a szóban forgó korcsoportnál a városi kedvező arányokat magukba foglaló országrészi átlagok ennek dacára messze mögötte maradnak a tiszta városi átlagoknak. Csupán egy országrész, a Duna jobbpartja haladta meg a 90%-ot (92.5), viszont itten a legkedvezőtlenebb városi átlag is 97.5 % (Győr) volt. Mellőzni fogjuk az összesek felsorolását, hanem csupán az egészből kiragadott egy-két fölöttébb jellemző ellentétre óhajtunk rámutatni. Legnagyobb volt az eltérés 32.4% a Királyhágóntúli rész és Marosvásárhely, továbbá a Tisza balpartja és Nagyvárad között 29.8%.

A ki könnyen áttekinthető benyomást óhajt nyerni a város és vidék műveltségi fokának elütő voltáról, az ne sajnálja a fáradságot és vessen egy pillantást az általános műveltség elterjedését mutató térképre.¹⁾ A városok a vidék sötét alapjából mint világító oasisek tűnnek elő. Ennek dacára ezek a városok, vagyis helyesebben mondva az összes választókerü-

¹⁾ L. Magy. stat. köz. 27. 1900. Népszámlálás X-XVIII. sz. térkép.

leteknek 10%-át kitevő városi kerületek, az összes választóknak 13.7%-át foglalták magukban. Hogy a kerületek ilyenén beosztása mellett a szellemi fölényt méltán megillető megbecsülésről szó nem lehet, az további magyarázatot nem igényel.

Ha az 1910. évi népszámlálás kérdései alapján majd felvilágosítást fogunk nyerni a felől, hogy a magasabb műveltséggel, illetve iskolázottsággal bírók közül (t. i. a középiskola 4 osztályát végzettek, illetőleg érettségit tettek) hány százalék esik a vidékre és viszont a városokra, akkor fogjuk csak igazán látni azt, hogy hol tömörül a szellemi fölény, s hogy a censusos választásnál a szellemi censusnak főleg a város, a vagyoni censusnak pedig ellenkezőleg, inkább a vidék felé kellene gravitálnia.

Alig hisszük, hogy a választói reform a szorosán vett általános választói jog alapjára helyezkedvén, a censust teljesen kiküszöbölhetné, de viszont a mai állapot változtatást igényelvén, az új alapok olyanok kell, hogy legyenek, a melyek a szellemi census kívánalmaival arányban állanak.

Fordítsuk most már figyelmünket egy más viszonylatra, a mi ugyancsak érdekes világot vet kérdéseinkre, nevezetesen hogy a népességnek foglalkozás szerinti tagoltsága és választói jogosultság jogcíme közötti arányok a társadalom egyes rétegeit a választói jog gyakorlása terén mily mérvű képviselteshez juttatták?

Önként érhetőleg e tekintetben csupán a férfi népességre lehetünk tekintettel. A foglalkozási ágak szerinti megoszlás vizsgálata szempontjából elegendőnek véljük az 1900-iki népszámlálás adatainak szemléltetését s erre való tekintettel az alábbi táblázatba csak ezeket a számokat állítottuk egymás mellé, a főadatokhoz egyúttal hozzácsonlva a kereső férfiak százalék arányának kimutatását is, ami éppen a választói jogosultság foglalkozás szerinti reális megoszlása szempontjából a kérdésre igen jellemző világot vet.

A hivatalos kimutatás szerint Magyarország férfi lakosságának foglalkozási ágak szerinti megoszlása volt¹⁾

¹⁾ V. ö. Magyar Statiszt. közlemények. 27. 1900. Népszámlálás X. 174-175. lap.

Foglalkozási ág	1890-ben		1900-ban		A kereső férfiak	
	Szám	Férfi népes- ség % ^o -ában	Szám	Férfi népes- ség % ^o -ában	1890- ben	1900- ban
Mezőgazdaság és kertészet	5,364.906	71·0	5,559·828	66·4	69·7	66·3
Őstermelés egyéb ágai	61.877	0·8	69.723	0·8	0·8	0·8
Őstermelés összesen	5,426.783	71·8	5,629.551	67·2	70·5	67·1
Bányászat és kohászat	67.125	0·9	88.049	1·1	0·9	1·0
Ipar	1,019.543	13·5	1,273.023	15·2	14·6	15·9
Kereskedelem és hitel	207.008	2·7	267.678	3·2	2·8	3·1
Közlekedés	109.028	1·4	207.753	2·5	1·4	2·2
Bányászat, ipar és forgalom összesen	1,402.704	18·5	1.836.504	22·0	19·7	22·2
Közszolgálat és sza- bad foglalkozás	206.958	2·4	261.552	3·1	2·7	3·0
Véderő	101.672	1·4	121.152	1·5	2·1	2·2
Külön megjelölés nélküli nap- számos	228.531	3·0	283.000	3·4	2·9	3·2
Házi cseléd	20.464	0·3	45.469	0·5	0·4	0·6
Egyéb és ismeretlen foglalkozás	175.791	2·3	195.591	2·3	1·7	1·7
Magyarország ösz- szesen	7,562.903	100·0	7,698.961	100·0	100·0	100·0

Az idézett táblázat egymagában alig nyújt módot kérdésünket érdeklő érdemlegesebb következtetések levonására s ezért czélszerűbb mindjárt azokat az adatokat is ide iktatni, amelyek a fentebbiekkel párhuzamosan, illetőleg az eszközrendő összevetések segítségével már igen jellemző világításba fogják a kereseti viszonyt helyezni.

Miként fentebb említettük a választói jogosultság jogcíme az a nevezetes tényező, mely kapcsolatba hozva a népesség foglalkozás szerinti megoszlásával, habár nem is az összes részletekre, de legalább is az egyes főfoglalkozásokra fényt vet azt illetőleg, hogy az egyes főfoglalkozási csoportok és viszont az ahhoz tartozóknak a választói jogosultságban való részesedési aránya mennyiben állanak összhangban egymással.

A jogcím megoszlását mutató táblázatnál azonban már nem elégedhetünk meg csupán két évtized adatainak vizsgálatával, mivel akkor le kellene, hogy mondjunk a fejlődés tanulmányozásáról. Már pedig éppen ennél a pontnál az alig nélkülözhető s erre való tekintettel elkerülhetlenül szükségesnek tartottuk legalább is az 1880-iki adatokig visszamenni.¹⁾

A választók megoszlása a jogosultság alapja szerint:

Az év, amelyre az összeírás szól	Választók száma	Régi jog	Földbirtok	Házbirtok
1880.	819.160	96.809	537.301	23.511
0/0	100'00	11'81	65'61	2'87
1890.	846.202	61.190	567.196	25.003
0/0	100'00	7'23	67'02	2'96
1900.	989.009	41.041	642.469	40.270
0/0	100'00	4'15	64'96	4'08
1909.	1,138.697	24.995	712.128	45'048
0/0	100'00	2'19	62'54	3'96

A választók megoszlása a jogosultság szerint:

Az év, amelyre az összeírás szól	Az 5%-ban foglalt föld- és házbirtok együtt	Jövedelem	Értelmiség	A füstök utáni községi képviselőt
1880.	4.926	100.480	52.752	3.381
0/0	0'60	12'26	6'44	0'41
1890.	4.807	122.919	61.405	3.682
0/0	0'57	14'53	7'26	0'43
1900.	6.580	183.612	70.977	4.060
0/0	0'65	18'57	7'18	0'41
1909.	9.877	250.638	90.856	5.155
0/0	0'87	22'01	7'98	0'45

A fenti táblázatba a teljesség kedvéért kénytelenek voltunk az összes jogcímetek felvenni, annak daczára, hogy a szóbanforgó két táblázat adatainak összevetésénél az összes rovatokat nem fogjuk felhasználni. Nevezetesen sem a régi jogon, sem pedig a füstök jogcímén alapuló választói jogosultság nem teszi lehetővé a foglalkozással való összevetést s így ez a még 1909-ben is együttvéve mindig majdnem 3%-ot kitevő csoport a további fejtegetésből ki kell, hogy

¹⁾ A táblázat adatait v. ö. Magyar Statisztikai Évkönyv XVI. 1908.: 420. lap.

kapcsoltassék. Fájdalom, a többi jogcím alapján kialakult csoport sem nyújt a foglalkozással való összevetésre oly értelemben vett biztos támpontot, hogy egy bizonyos foglalkozást űzők föltétlenül egy és ugyanazon jogcímen bírnának a választói jogosultsággal. Ily értelmű összevetést a rendelkezésre álló adatok segélyével nem áll módunkban eszközölni s habár kétségtelenül csupán ez úton nyerhetnénk igazán mély belepillantást a választói jogosultság társadalmi megoszlásának kérdésébe, az ezen részleteket kényszerűségből mellőző összevetés sem lesz fogyatékoságai daczára értéktelennek minősíthető, mert legalább főbb vonásokban tájékoztat az iránt, hogy az egyes főfoglalkozási ágak részesedése mily mérvű s visszamenőleg tekintve a kérdést milyen irányú volt a fejlődés, illetőleg minő arányeltolódások észlelhetők.

Vizsgáljuk egyenként a három fő jogcímet, u. m.: a birtokot, jövedelmet és értelmiséget, illetőleg az ezekkel cörrispondelő főfoglalkozási ágak arányszámait.

Az összevetés szempontjából a birtoknál nehézségekbe ütköznék a három jogcímnek, t. i. föld-, házbirtok és a kettő együttvéve, úgy külön-külön való, mint pedig együttes tekintetbe vétele, s az reális eredményre amúgy sem vezethetne. Ugyanis amíg a házbirtokosságot nem minősíthetjük egy olyan főfoglalkozási ágnek, mely a társadalmi tagoltság szempontjából kérdésünket közéről érintő bizonyos jellegzetességet rejtene magában, nem is említve azt, hogy a házbirtokosság a gyakorlatban a legtöbb esetben más szorosabb értelemben vett foglalkozással kapcsolatban jelenik meg, addig viszont a Választói jogcímet adó föld- és házbirtok együttes fenforgása esetében gyakorlati értékkel még kevésbé áll módunkban megállapítani a főfoglalkozást, még akkor sem, ha ezek mellett más foglalkozás nem is jelentkeznék. Ezekre, s a még ezeken kívül felhozható számtalan más indokra való tekintettel elegendőnek véljük csupán a földbirtok szempontjából eszközölni az összevetést, amire a fösúlyt fektetni csak annál is indokoltabbnak látszik, miután éppen a földbirtok révén juthatunk ahhoz a nagy nevezetességgel bíró szembeállításához, amely a vidék és város képviseltetési aránya között ebben a megvilágításban jelentkezik. Az illetén eljárást mindenesetre megengedhetővé teszi az a körülmény is, hogy kerekszámokban

62%-kal szemben alig 5% kapcsolatik ki, s ez utóbbiból is majdnem 1%-ot tett ki a föld és házbirtok együttes jogcíme. Ezek az adatok azonban az 1909-iki összeírás eredményét mutatják, s ezért az összevetésnél azokat nem fogjuk használhatni, hanem az 1900-iki adatokat vagyunk kénytelenek alapul venni, miután a foglalkozási statisztikánk adatai is arra az időpontra vonatkoznak. Szemben 1909-el a helyzet főleg abban változik, hogy a földbirtok jogcímének aránya tetemesen magasabb, nevezetesen 1900-ban 64.96% volt s ez az összevetést mindenesetre megkönnyíti. Ezzel szemben ugyanakkor a férfi népesség 67.2%-ának volt főfoglalkozása az őstermelés. A két arányszám közötti különbség, 2.2%, tünteti fel azt az eltérést, ami a nép foglalkozás szerinti tagoltasága és a választói jogosultságban való részesedése között fennállott. Hogy a különbséget a tárgyalandó főfoglalkozásoknál minő változatot mutatott, azt alább látni fogjuk, s akkor belebocsátkozhatunk annak bírálatába is, egyelőre azonban idevonatkozólag vessünk egy pillantást az 1890-iki állapotra. Akkor 71.8%-kal szemben 67.0% állott, ami 4.8% különbséget jelent. Vagyis a választói jogosultságban való részesedés aránya, annak dacára, hogy a foglalkozás szerinti eloszlás arányszáma csökkent, határozott javulást mutatott. Mindenesetre érdekes jelenség, hogy amíg a földbirtok alapján választói jogosultsággal bírók aránya 1890-től kezdődőleg, fokozatosan és pedig eléggé tetemesen csökkent, ugyanis 67.0%-ról leszállott 62.5%-ra, addig úgy a házbirtoknál, mint pedig a föld- és házbirtok együttes címénél 1880-tól kezdődőleg emelkedő irányzattal találkozunk. Előbbinél a 2.9%os arány, eltekintve az 1909-iki 0.1%-os visszaeséstől, kerek számban 4%-ra, utóbbinál pedig 0.6%-ról, illetőleg az 1890-iki 0.57%-ról 0.87%-ra emelkedik fel.

Tárgyunk körén kívül esnék ebből valamelyes közigazdasági következtetést levonni, annyit azonban megállapíthatónak vélünk, hogy ez a térvesztés az ország közigazdasági átalakulásával kapcsolatban áll. Ezúttal minket mindebből leginkább az érdekel, hogy úgy a földbirtokos osztály térvesztése, mint pedig a régi jog rovatánál mutatkozó fölöttébb tetemes csökkenés azon csoportok arányának javára esett, amely csoportok választóinak zöme a városi népességhez tartozik. A

mondottak inkább kitűnnek még, ha az egyes csoportok szerinti vizsgálódást tovább folytatjuk.

A jövedelem alapján választói jogosultsággal bírók nagy része a városi lakosságból került ki. E csoport igen különböző foglalkozású egyéneket egyesít magában, a súlypont a választói jogosultság elnyerhetése szempontjából nem a foglalkozásra, hanem tisztán a jövedelemre esvén. Ennek folytán itten sem mehetünk bele a szorosabb értelemben vett foglalkozás szerinti részletes vizsgálódásba, hanem összefoglalva azon foglalkozási ágakat, amelyekből együttvéve kerül ki a választók szóban forgó csoportja, nevezetesen a statisztika összefoglalását tartva szem előtt, a bányászat ipar és forgalommal foglalkozók arányszáma lesz az összevetésnél alapul veendő. Igaz ugyan, hogy az említettekén kívül még más foglalkozást űzők is bírhatnak választói jogosultsággal a jövedelem címén, itt azonban már ismételen egyrészt igen nagy nehézségbe ütköznék a pontos megállapítás, másrészt pedig az elérhető eredmény alig változtatna a keresett jelenség jellegén.

A szóbanforgó arány 1890-ben, illetőleg 1900-ban 18.5 és 22.0%-ot tett ki. Ezzel szemben a jövedelem alapján választói jogosultsággal bírók az összes választók 18.57, illetőleg 22.01%-át tették ki. Kerekszámokban összevetve az arányokat, azok megegyeznek s ha az összevetett alapszámok nem hagynának fenn kívánni valót, akkor azt! mondhatnók, hogy a kérdéses csoportnál a népesség foglalkozás szerinti tagoltsága és a választói jogosultságban való részesedése fölöttébb méltányos. Nem szabad azonban meglepedkeznünk arról a már fentebb kiemelt körülményről, hogy a jövedelem alapján választói jogosultsággal bírók nem csupán a szoros értelemben vett bányászat, ipar és forgalom foglalkozási csoportjába soroltak közül kerülnek ki, hanem a tőkepénzesek, stb. más foglalkozásúak is ugyancsak azonos jogcímen, vagyis jövedelmük alapján jutnak választói jogosultságukhoz. Ennek tekintetbe vétele kétségtelenül arányeltolódást von maga után, úgy hogy végeredményben a fentebb megegyezőnek jelzett arányok a valóságban nem fedik teljesen egymást. Ennek daczára jelen esetben mégis az arányok eléggé kedvező alakulásáról beszélhetünk, mivel mindaddig az arányok teljes egyenletessége kizártnak tekintendő, ameddig olyan jog-

czímek is fennállanak, amelyek ilyen szempontból a társadalom foglalkozás szerinti tagoltságából eredő csoportok egyikébe sem illeszthetők bele. Nevezetesen a régi jog és a füstök utáni községi képviselő fennállása az arányok némi eltolódását föltétlenül maga után kell, hogy vonja s habár ezen jogcímek együttvéve 1909-ben mindössze 2.64%-ot tettek ki, az észlelt aránytalanságok részben már meg vannak magyarázva.

A jövedelem jogcíménél mindenesetre igen figyelemre méltó az arányfejlődési folyamat. 1880-tól kezdődőleg a 10-10 éves periódusok szerint, illetőleg 1909-ig folytonosan emelkedő irányzatot mutatott: 12.26, 14.53, 18.57 és végre 22.01%. Itt tehát határozott és fokozatos térfoglalással állunk szemben, ellentétben a földbirtokkal, ahol miként láttuk, ha nem is teljes egyenletességgel, mindazonáltal végeredményben a fokozatos térvészesség jelentkezett. De ami ennél talán még nagyobb jelentőségű, addig amíg a földbirtoknál a veszteség 1880-tól 1909-ig 3.7%-ot tett ki, ugyanakkor a jövedelem jogcíménél az emelkedés 9.75% volt, amit főleg azon a réven érhetett utói, hogy a természetszerűleg rohamosan apadó régi jogcím felszabadult arányát a jövedelem jogcíme a maga részére lefoglalta. Ebben örvendetes jelenséget látunk, mivel az ország iparosodásának jelével állunk szemben s az e felé való hajlás nálunk csak kívánatosnak jelezhető, közgazdasági életünk túlnyomó egyoldalúságából származó hátrányokat lévén hivatva kiküszöbölni.

Az értelmiség jogcíménél az összevetés szempontjából újabb nehézségre bukkanunk. A foglalkozási statisztika ugyanis önként érthetőleg csupán a foglalkozásra lehet tekintettel, figyelmen kívül hagyva adott esetben azt, hogy a foglalkozással mennyiben párosul a szorosabb értelemben vett értelmiség. A közszolgálat és a szabadfoglalkozás az értelmiségnek csak azt a részét foglalja magában, akik szellemi tőkéjüket nem egy más jellegzetességgel bíró foglalkozási ágban, pld. az őstermelés körében kifejtett munkájuk révén kamatoztatják. Mindezek tehát ebből a csoportból kiesnek s a szorosabb értelemben vett értelmiség csoportjának pontos megállapítására a rendelkezésre álló statisztikai adatok módot nem nyújtanak. Az 1910-iki népszámlálás feldolgozása,

Amiként azt már fentebb kiemeltük, ezen a hiányon segíteni fog, amennyiben az értelmiséget függetlenül a foglalkozási csoporttól kutatás tárgyává tette a felvétel. Az így nyert adatok már alkalmasabbak lesznek arra, hogy az értelmiség az értelmiség jogczímén gyakorolt választói jog arányával összevetessenek, habár a fogyatékoság így sem lesz kiküszöbölhető, mivel még mindig egy igen tekintélyes csoport marad fenn, akik daczára a magasabb értelmiségi foknak nem ezen a jogczímén, hanem más alapon fognak a választók névjegyzékébe felvételni, önként érhetőleg feltételezve a censusos rendszer fenntartását.

A rendelkezésre álló foglalkozási statisztika alapján tekintve a kérdést, a közszolgálat és szabad foglalkozást űzők csoportja a férfi népességnek 1890-ben 27, 1900-ban pedig 3.1%-át tette ki. Ezekkel az arányokkal lennének tehát szembeállítandók az értelmiség jogczímén összeírt választók arányai, amit azonban tekintettel az elmondottakra, mellőzendőnek vélünk és pedig annál inkább, mivel egy ilyenszerű összevetés nem látszik elegendő támpontot nyújtani értékes következtetések levonására. Tekintsünk tehát el ez esetben a foglalkozási adatokkal való összevetéstől, és nézzük csupán a választói jogosultság megoszlására vonatkozó arányokat s az itt észlelhető fejlődést vessük össze megfelelőbb adatok hiányában az általános műveltség előhaladását visszatükrözni hivatott írni és olvasni tudás fejlődésének arányaival.

Az értelmiség jogczímén választói jogosultsággal bírt az összes választóknak 1880-ban 6.44%-a, 1890-ben 7.26%-a, 1900-ban 7.18%-a és végre 1909-ben 7.98%-a. A térfoglalás a lefolyt 30 év alatt tehát mindössze 9.54%-ot tett ki, ami így egymagában is fölöttébb csekélynek minősítendő, s csak még inkább ilyenné válik, ha melléje állítjuk egyrészt az aránynövekedést, mely a jövedelem jogczíménél mutatkozott, másrészt pedig azt a százalékelemelkedést, mely 1880-1900 az írni és olvasni tudás terén észlelhető. A számok tanúsága szerint 1.54%-nyi emelkedéssel szemben 9.57, illetőleg 13.5% növekedés mutatkozott. Az összevetés eredménye alig hagy fenn kétséget az iránt, hogy indokolatlan aránytalansággal állunk szemben, s hogy ennek alapja az értelmiség nem kellő méltánylásában keresendő, mivel különben nem

volna megmagyarázható az általános műveltség rohamos emelkedése mellett az értelmiségi jogcím arányának csigalassúságú térfoglalása. Már pedig a térfoglalás lehetősége általában kizártnak nem tekinthető, amint azt a jövedelem jogcíménél tapasztalt 9.75%-os emelkedés fényesen bizonyítja. Sőt miután egyes jogcímeknél, miként arra már fentebb reámutattunk, az aránycsökkenés elkerülhetlen folyamat gyanánt jelentkezik, az egyéb jogcímek arányának növekedése nemcsak lehető, hanem föltétlenül beálló következmény. De viszont egészséges fejlődésnél éppen az értelmiség kellene, hogy az a tényező legyen, mely, ha már nem is hódít, de legalább minden felszabaduló tért a maga részére foglaljon le, s miután az értelmiség terjedésének alapja a nemzet általános műveltségi foka statisztikai adatokkal kétségtelenül kimutathatólag örvendetesen növekedett; ha az értelmiség jogcíme ennek daczára aránylagos emelkedést nem mutatott, annak oka a jogcímegállapítás helytelenségében keresendő. Az 1874. évi XXXIII. t.-cz. 9. §-a valóban más hiányától el is tekintve, egyáltalában nem alkalmas arra, hogy a szorosabb értelemben vett értelmiségnek a választói jogosultság részvételében a kellő helyet biztosítsa, s még kevésbé nyújt módot arra, hogy az értelmiség jogcíme a műveltség emelkedésének tükrévé válhassék. Csak egy-két mozzanatot vegyünk tekintetbe, s azonnal ki fog tűnni a mondottak helyessége. Ugyanis a kérdéses szakasz, midőn bizonyos közszolgálatban állóknak biztosít választói jogosultságot, kellő ruganyossággal nem bíró téren mozog. Viszont ott, ahol a taxatív felsorolt oklevél bírásához köti a jogosultságot, oly magas mértéket alkalmaz, hogy ebben az általános műveltség foka csak igen csekély mértékben juthat kifejezésre. A térfoglalás lehetősége tehát úgy az előbbi, mint az utóbbi téren meglehetősen szűk korlátok közé van szorítva, s ami a legsúlyosabban esik a latba, terjesen indokolatlanul, miután az alkalmazott mérték egyenlőtlen. A népiskolai tanítónak és okleveles kiseddévónak választói jogot biztosít, ellenben a középiskolát végzett egyént nem minősíti eléggé műveltnek arra, hogy a választó jogosultság gyakorlatára kellő érettséggel bírasson, sőt még a főiskolai végzettséget sem tekinti egymagában elég szellemi alapnak arra, hogy az illető választó polgár hivatásának

megfelelhessen, hacsak a tudori fok, illetőleg oklevél stb. elnyerését nem igazolja. A jogalap illetően megállapítása nem hasonlít-e az értelmiség kellő érvényesülésének kényszerzubonyba való bújtatásához?

Nem lévén célunk a 74-iki törvény tarthatatlanságának kimutatása, amivel mondhatni csupán nyílt kaput döngetnénk, hiszen valamelyes reform létesítésének elodázhatatlansága közismert tény, áttérünk a fentebb legutolsónak említett viszonylat vizsgálatára, t. i. hogy a legutóbbi általános országgyűlési képviselőválasztások alkalmával a választópolgárok hányad része élt szavazati jogával. Ennek tekintetbevételét annyiban tartjuk jellegzetesnek, mert némi világot vet az ország legnevezetesebb közügye iránti érdeklődés fokára.

A hivatalos statisztikának idevonatkozólag kimutatott adatai a dolog természetéből kifolyólag csupán részben mondhatók teljesen pontosaknak. Ugyanis az egyhangú választások nem nyújtanak módot a szavazati joggal való élés mérvének pontos megállapítására, s azért itten a tényleges számbavételt a combinatív számítás kénytelen pótolni. Az ilyen módon megejtett számítás szerint az általános választások alkalmával szavazati jogával élt a választóknak

1896-ban.....	73.6%-a
1901-ben.....	67.4%-a
1905-ben.....	67.8%-a
1906-ban.....	62.0%-a
1910-ben.....	63.9%-a.

Ez a rövid statisztikai sor gondolkozóba kell hogy ejtsen. A szavazati joggal való élés csökkenő irányzata politikai életünk lüktető életének fejlődését kedvezőtlen színben tünteti fel. S kiváltképpen megerősíti ezt a benyomást annak a tudata, hogy úgy az 1906-iki, mint pedig az 1910-iki választás tudvalevőleg életbevágó politikai irányváltozások felett volt hivatva dönteni, s ennek daczára e választások nemcsak hogy nem váltották ki a választó polgárok nagyobb érdeklődését, hanem ellenkezőleg, szemben az azelőtti arányokkal, az érdeklődés tetemes visszaeséséről tanúskodnak. Az ok a nemzet zömének a politikai élet iránti érzéketlenségében semmi esetre sem kereshető; aki a magyar jellemet ismeri, ezzel tisztában van.

Hanem igenis a fennálló választói rendszer helytelenségében. Az egyik főok kétségkívül a választói jogcímek czélszerűtlen megállapításában van, amelyek részben kizárják annak az elemnek kellő érvényesülését, mely a választói jog fontosságának megértéséhez szellemi képességgel bír, s ennek folytán a jog gyakorlásának kötelezettsége iránt is érzékkel viseltetik, ott pedig ahol ez az elem be is jut az alkotmány sánczaiba, a választókerületek aránytalan beosztásából eredő hatásokat ellensúlyozni önként érhetőleg nem képes. Hiába él szavazatával a városi kerületek választóinak nagy százaléka, ha ezzel szemben az aránytalan túlsúlyt képező vidéki kerületekben csak kevesen járulnak az urnák elé, a végeredmény főjellege alig fog változást szenvedni. Ezt tudva egyáltalán nem csodálkozhatunk az arányszámok apadó irányzatán, de viszont hogy ezen egészségtelen állapot megszüntetésére törekedni kell az kétségtelen, mivel egy erőteljes fejlődésre törekvő nemzetre nézve alig képzelhető el nagyobb csapás, mint a közügyek, s főleg ezek legnevezetesebbike iránti érzék elposványosodása.

A választói jog reformjának egyik legfőbb törekvése éppen arra kell hogy irányuljon, hogy a nemzetnek erőteljesen lüktető, de emellett komoly czéltudatos politikai életnyilvánulás kifejtésére nyújtson módot. A választói jogosultság jogcíme a nemzet hivatott elemeinek kiválasztását tegye lehetővé. A cél elérése végett követendő útra nézve a helyes irány legkönnyebben, s egyben legczélszerűbben mintegy önmagától jelölődik ki, ha a múlt tapasztalatai vétetnek alapul. A fennálló rendszer hibái, hiányai önként kínálkozva mutatják meg, hol és mennyiben kell javítanunk. Reámutattunk arra az aránytalanságra, ami a népesség tényleges szaporodása és a választók százalékaránya között fenforgott. Láttuk azt is, hogy mily alacsony a választók százaléka egyrészt az összes népességhez, másrészt pedig általában a férfi, illetőleg a 20 éven felüli polgári népességhez arányítva. Amott 5.9%, emitt pedig 22.2% volt az arány, ami nem lehet megfelelő akkor, amidőn a férfinepesség 56.4%-a írni és olvasni tud, nem is említve azt, hogy a manapság már koránál fogva választói jogosultságra igényt tartható férfinépesség, vagyis az akkori 12-14 éves korúak közül országos átlagban 78.4%-a tud írni és olvasni. Reámutattunk, hogy e téren az arány rohamosan javul, s ezt

oly nagy jelentőségű mozzanatnak tartjuk, hogy annak tekinteten kívül hagyását egy helyes reformnál el sem tudjuk képzelni. Láttuk továbbá számszerűleg igazolva azt a mostoha elbánást, amelyben az érvényben lévő választói jog, illetőleg a választókerületi beosztás folytán a városi kerületek szemben a vidékiekkel részesülnek. Továbbá érintettük azt az – a már eddig is oly számtalanszor kifogásolt, s ennek folytán eléggé közismert – aránytalanságot, ami a kerületek indokolatlan aránytalan megállapításából fakad, ezt ugyancsak azon feladatok közé sorolva, amelyeket orvosolni a reformnak elsőrangú és elengedhetetlen feladatát kell hogy képezze.

A választókerületek helytelen beosztásából eredő hibák közül ugyancsak főleg az értelmiség mostoha elbánását hangsúlyoztuk, nem látván kellő szerepet biztosítva a culturközpontoknak. Sokban hasonlónak jellemeztük a helyzetet ajogcímek határainak megállapítása terén is, úgy hogy ha más érdemleges kifogás a jelenlegi rendszer ellen nem is lenne már egymagában ez is elegendő ok annak elvetésére, miután, miként kimutatni törekedtünk, az értelmiség kellő érvényesülésének útját elzárja. Végre annak a fokozatos elernyedésnek okát amely a legutóbbi általános képviselőválasztások alkalmával a választóközönség részéről abban nyilatkozott meg, hogy folyton apadó százalékkal gyakorolták választói jogukat, ugyancsak főleg az értelmiség, illetőleg a culturgóczpontok méltánytalan és egyáltalán indokolatlan háttérbeszorításában láttuk. Ezen rövid összegezésből kitetszőleg tehát a reform legnevezetesebb feladatát kell, hogy képezze ezen mint egy vörös fonál gyanánt végig húzódó hibának, t. i. az értelmiség kellő érvényesülése megakadályozásának megszüntetése. Igaz, hogy annak keresztülvitele alapjaiban támadná meg a fennálló rendszert, de a cél csakis gyökeres orvoslás útján érhető el, vagyis a régi alapok elvetése mellett a választói rendszernek a haladás követelményeivel összhangban álló új lapokra való fektetése révén.

Hogy az új, előreláthatólag a censust fentartó rendszer az egyes jogcímek határait miképpen vonja meg, erre nézve a rendelkezésre álló, ebből a szempontból elavultaknak jelezhető statisztikai adatok homályban hagynak. Hiszen nem kevesebbről van szó, mint a nemzetiségi tagoltság közepette

a magyarság suprematiájának biztosításáról. Továbbá az ország culturalis és közgazdasági haladásának megfelelő arányos é ; egyszersmint méltányos képviseltetési lehetőség megvalósítása ról. Ezeket a nagy érdekeket egy netaláni elhamarkodott reformmal veszélyeztetni nem szabad.

Annyi mindenesetre már mielőtt az új népszámlálás adatait ismernők, megállapítható, hogy gyökeres reformra szükség van. Az sem szenvedhet kétséget, hogy a reform magva a szellemi minősültség alapjainak mint választói jogcímnek kellő megállapításában rejlik. Módot kell nyújtani a szellemi töke érvényesülésére, illetőleg hogy a megállapítandó jogcímek között egyrészt az értelmiség az őt megillető arányhoz jusson, másrészt pedig, hogy a közműveltség fokozatos emelkedésevei lépést tartva, a többi jogcímek arányának rovására az értelmiség hódíthasson tért a maga részére. E téren nem kell féltenuünk a magyarság fölénységét, miután éppen a magyarság újabb nemzedékei, szemben a többi nemzetiségekkel – kivéve a német anyanyelvű polgárokat – a művelődés térén mindinkább vezetnek.¹⁾ Mindez azonban még nem elegendő eg kifogástalanul megalapozott reform megvalósítására, mivel a rendelkezésre álló anyag csupán adalékok szolgáltatására nyújt módot, anélkül, hogy a létesítendő reform részletes mikéntjére nézve a kellő felvilágosítást nyújtani képes lenne. A mondotakra való tekintettel ismételten csak azon nézetünknek adhatunk kifejezést, hogy az új népszámlálás adatainak részleges feldolgozása bevárando s miután a kérdés sürgős természetű, a felvétel anyagának az a része, mely a választói reformmá: kapcsolatos, részesíttessék fokozott munkaerő útján gyors feldolgozásban, mivel csakis a nyerendő új adatok birtokában véljük a kérdést alaposan megvitathatónak és célszerűen eldönthetőnek.

¹⁾ A mondotak igazolására szolgáljon a Magyar társad. tud. Szemle 1909. novemberi füzetében megjelent: Magyarország nemzetiségei és a cultura cz. értekezés.

Államkapcsolat és parlamenti kormányrendszer.

Írta: SZÁSZ ZSOMBOR.

Az államkapcsolatok lényegének legnevezetesebb eleme az, hogy a kapcsolat a szövethető államok souverainitását korlátozza. A tudományos elmélet szerint e korlátozás határát a szövetségi célok alkotják: a kapcsolatban lévő államok souverainitásának csak olyan mértékű korlátozása engedhető meg, amilyent az államkapcsolat célja követel.

Ez az elmélet kifogástalan, de az államok életében nem találjuk megfelelő alkalmazását. Az államkapcsolatok fennmaradása mindig nagy nehézségekkel van összekötve, mert egyfelől souverainitásának kevés megcsonkítását sem szívesen tűri egy állam sem, másfelől e korlátozás tényleg sohasem marad az elméletben kitűzött határok között, hanem a népességi túlsúlyra, gazdasági fejlettségre, vagy csak fényesebb történelmi múltira is hivatkozó állam a közös funkciók olyan kiterjesztésére törekszik, amely a másik külön állam souverainitásának szükségtelen korlátozására vezet. Például: a szövethetést célzó képző közös védelem nyomába gazdasági közösség is lép. Sőt megtörténhetik az is, hogy az államkapcsolatnak és talán visszaélésen alapuló intézményeinek fennmaradása miatt az állami szervek olyan működése és fejlődése ütközik akadályokba, a mely az állam önálló, belső életének föltétele és szüksége.

Ez utóbbi megjegyzés arra a történelmi tényre vonatkozik, hogy szövethetett államokban a kapcsolat lehetetlenné teszi a parlamenti kormányrendszer kifejlődését és érvényesülését, mihelyt a váltakozó pártok közül valamelyiknek a

politikája csak arra a legkevesebbre irányul, hogy az állam souverainitásának korlátozását csupán az elméletnek megfelelő-határokig engedje meg, vagy a visszaéléseket megszüntesse. Egy ilyen politikai párt nem tud együtt kormányozni a közös uralkodóval, aki természetesen a közösség megtestesítője. Ezzel egyszersmind lehetlenné válik a pártok váltakozása, lehetlenné válik a többségi kormányrendszer, a nemzet akaratának megvalósulása s az állam souverainitásának olyan mértékű megcsonkulása áll be, politikai fejlődésének olyan akadálya támad, amelyet az elmélet nem igazol s amely egy állam önállóságával nem fér meg.

Példája ennek a parlamenti kormányrendszer esete Norvégiában.

Az 1814-iki norvég alkotmány az államhatalmi ágak különválasztásának elvén készült. »A törvényhozó hatalmat a nemzet gyakorolja«, mondja az alaptörvény, »a végrehajtó hatalom pedig a királynál van.« E hatalom jobb gyakorlása céljából teszi a törvény az uralkodó kötelességévé, hogy egy tanácsot válasszon, amelynek véleményét meghallgatja, de tagjai nem a király cselekedeteiért, hanem csak azért felelősek, hogy jó tanácsot adtak. Amilyen független e végrehajtó hatalom, éppen olyan független a törvényhozás is, mert a storting törvényalkotó működésével szemben az uralkodót csupán felfüggesztő veto illeti meg, s ha három egymást követő cikluson azonos határozatot hoz, királyi szentesítés nélkül is törvénné válik az.

A napeleoni háborúk végén, 1814-ben a kiélt békekötés Svédországhoz csatolta Norvégiát. Az államkapcsolat kizáróan az uralkodó személyének közösségén alapult s célja a közös védelem volt, de e cél érdekében nem szerveztek semmiféle közös intézményt, kivéve egy közös államtanácsot, amelynek hatáskörébe azok az ügyek tartoztak volna, melyek »mindkét államot érdeklik«; de hogy melyek ezek az ügyek, arról a törvény nem intézkedett. A gyakorlatban néhány olyan természetű ügy került e közös államtanács elé, mint a büntettesek kölcsönös kiadása, kereskedelmi és áruvédelmi megegyezések, stb. Nem történt az unió létrejöttékor semmi megállapodás a külügyek intézéséről, azok teljesen és kizáróan a svéd külügyminister kezében maradtak, aki svéd hivatalnok léte

semmiféle norvég hatóságnak nem volt felelős. Ellenben lassankint közössé vált a külkereskedelmi képviselő, amelyben consulokká svédeket és norvégeket egyformán kinevezett a király. Végül önállósága mellett is beleegyezett Norvégia abba, hogy alkirályt és helytartót nevezhessen ki a király.

Az alkotmány alapelvénél fogva kormány és törvényhozás semmiféle összeköttetést nem tartott fenn.

Az uralkodó szószerint vette a törvénynek ezt a rendelkezését, hogy a végrehajtó hatalom kezében van, személyesen, felelőtlenül kormányzott, az államtanács pedig egy politikai jelentőség nélkül való hivatalnoki testületté süllyedt, nem vágyott befolyásra, de felelősséget sem viselt.

E sajtóságos kormány mellett egy sajtóságos törvényhozó testület volt. A múlt század elején a stortingben nem voltak pártok. Pártalakulásról csak az ötvenes évek vége felé lehet beszélni. Választások alkalmával nem is volt szó a jelölt politikai nézeteiről. »A választók«, írja DAHL az ötvenes évek elejéről, »egyszerűen kikutatták azt a férfiút maguk között, akiben a mocsoktalan jellem a legnagyobb munkaerővel párosult s akiben megvolt a tehetség, hogy a közéletben szerepeljen. Politikai fölfogásával, meggyőződésével egyáltalán nem törődtek. Azt sem tudták, hogy van-e? Jó volt, ha az illető maga tudta.«¹⁾ A képviselő is csak benn a házban foglalt állást a politikai kérdésekkel szemben, amikor azok fölmerültek. De határozott, állandó pártok még a képviselőházban sem alakultak ki.

A törvényhozásra semmiféle befolyása sem volt a kormánynak, de a storting megvizsgálhatta a kormány jegyzőkönyveit és vád alá helyezhette tagjait. E jogával a század első évtizedeiben többször élt is a ház s a bíróság ítélkezett az államtanács tagjai fölött, de a király éppen a hatalmi ágak elválasztásának elvére hivatkozva, mindig jogtalannak tartotta e törvénykezést s politikai tekintetben nem is volt semmi befolyása a törvényhozás és kormány viszonyára.

E helyzet fonásága hamar nyilvánvalóvá lett. A törvényhozásban nem volt jelen a kormány, nem képviselhette,

¹⁾ *L. Dahl: Johan Sverdrup, I. 47.*

nem védhette javaslatait, saját magát s nem foglalhatott állást: a képviselők javaslataival szemben. Viszont a törvényhozás nem gyakorolhatott befolyást a kormányzásra, kritikájának nem volt hatása s nem vonhatta felelősségre a kormány tagjait más módon, mint úgy, hogy bíróság elé állította. Ezért támadt korán az a meggyőződés, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom ilyen elkülönítése mindkettőnek kárára van.

Az új alkotmány első évtizedében kelt az első javaslat arról, hogy az államtanácsosok vegyenek részt a törvényhozás ülésein. Csak gyakorlati szempontokról volt szó azoknak a hátrányoknak a megszüntetéséről, melyekkel távollétük jár. A törvényhozás azonban nem fogadta el a javaslatot, féltette függetlenségét; félt, hogy a kormány befolyása alá kerül, mert tagjainak részvétele a tárgyalásokon magával hozná mindazt a befolyást a hallgatók véleményére, amit talentum és belátás lehetővé tesz.

A harminczas évek elején terjesztett elő a kormány ilyen javaslatot s ettől kezdve a hatvanas évek végéig a kormány programján volt az államtanácsosoknak a törvényhozásba való bebocsátása, de a ház mindig visszautasította a javaslatot.

Ez időben változás állt be a kérdés megítélésében. Kétség kezdett ébredni, hogy vajjon a ministerek részvétele a törvényhozásban nem éppen ellenkező eredménnyel fog-e jární, mint amire eddig gondoltak? Ahelyett, hogy a ministerek »talentuma és belátása« kerítené hatalmába a törvényhozást, nem a kormány kerülne-e függésbe a törvényhozástól, illetve pártjaitól s 1848-ban UELAND említette először, hogy egy ilyen lépés esetleg többségi uralomhoz vezet, de éppen ezért nem fogadta el, mert ez ellenkeznék az alkotmánnyal.

Az ötvenes évek végére esik a pártok alakulásának homályos kezdete.

Két irány választotta el egymástól az embereket: egyik,, a socialis, mely conservativekké vagy liberálisokká tette őket, másik a közjogi, illetve az unióval összefüggő kérdésekre vonatkozó állásfoglalás. Az utóbbi téren a hatvanas évekig komolyabb természetű kérdések nem merültek föl, de 1860-ban egy súlyos összeütközés támadt Norvégia és Svédország között, amely a pártok közjogi alakulására vezetett.

1860-ban a norvég storting elhatározta a helytartóság eltörlését s azt a király sem kifogásolta. Mielőtt azonban a király szentesítette volna a határozatot, a svéd riksdag fölirotot intézett hozzá, amelyben tiltakozott az ellen, hogy a helytartóság kérdését, mint »közös ügyet«, a svéd törvényhozás beleoyezése nélkül törölje el a norvég storting. A király a riksdag határozata folytán megtagadta a javaslat szentesítését.

A norvég kormány azonban nem mondott le.

A törvényhozás liberális pártja ez alkalommal vette észre először, hogy milyen sajtáságos helyzetbe jutott az ország kormánya az unió és a ministerek politikai felelősségének hiánya miatt. A törvényhozás nagy többsége egy határozatot hozott, melyet az uralkodó sem ellenzett. A norvég törvényhozás e határozatába beleszólt a svéd riksdag s mikor a király ezen illetéktelen beavatkozás folytán megtagadta a határozat szentesítését, a kormány fedezte a norvég király vétőjét és helyén maradt. Abban a határozati javaslatban, amelyet a liberális párt ez alkalommal nyújtott be, ki is akarta fejezni bizalmatlanságát a kormány iránt, mert »nem helyesli azt, hogy tekintettel volt a svéd rendek követelésére, holott Norvégiának és királyának kötelessége, hogy minden Svédországgal részéről jövő politikai túlkapást erőteljesen visszautasítson«.

A storting többsége ugyan nem fogadta el az indítványt, mert az unionális kérdést nem akarta a kormány leszavazásával complicálni, aminek következményeivel nem is volt tisztában, de az eset nagy változást hozott a norvég politikai életbe. A liberális párt belátta, hogy unióban élve Svédországgal, a nemzet akaratának érvényesülése csak erős nemzeti párt és nemzeti kormány mellett lehetséges. Minden hatalom a nemzet képviselőházában kell hogy legyen s ennek az akaratát kell, hogy megtestesítse a kormány is. »A két állam között bármikor komoly ellentétek merülhetnek föl«, mondta SVKRDRUP, a liberális párt vezére. »Hol lesz akkor a hatalom, hova nézzünk, hol keressük cselekvésünk támaszát, hogy becsületes eredményt érjünk el? A törvényhozásnál! A kormányt az unió királya nevezi ki. Remélhetjük-e hát, hogy a viszonyok mindig olyanok lesznek, hogy teljes bizalmunkat helyezhetjük beléje? Nem! Istenkísértés volna. Hatalmi eszközről kell hát, hogy gondoskodjunk, amelyről biztosak

vagyunk, hogy sohasem fogja cserben hagyni hazánkat s e: a hatalmi eszköz törvényhozó testületünk, egyedül csak ez.¹⁾

A norvég képviselőházban, amióta egyáltalában pártokról lehetett szó, a liberálisok voltak többségben. E párt 1871-be: nagy többséggel visszautasította az 1867-iki közös norvég é:svéd bizottság alkotmány-tervezetét, amely az uniót a pari tásra fektette volna; célja az állam önállóságának kivívás: volt s a helytartói eset után legelső programja a ministe:reknek a törvényhozásba való bebocsátása lett, mert ez ált a' remélte a többség akaratának érvényesíthetését, a többség kormányzat megteremtését. Nagyjában a conservatív párt ser volt e reform ellen, de garantiákat követelt a demokratiku többségi elv föltétlen érvényesülése esetére, két kamarai rend szert, fősztatási jogot, a ház ülészakainak korlátozását, stb A kormány természetesen a conservativek közül került ki a hetvenes évek alatt mind nagyobb és nagyobb lett a ellentét a törvényhozás többsége és a kormány között,

A liberálisok minden törvényhozási cykluson elfogadtál azt a javaslatot, amely a ministereknek a ház ülésein vak:résvételéről szolt, de a kormány minden alkalommal meg gátolta szentesítését. A többség ezért csaknem évről-évre kimondta a bizalmatlanságot a kormány iránt, leszavazta, vagy felismerhetetlenül átalakította javaslatait, költségvetései*. Viszont a kormány számba sem vette a ház bizalmatlanság, szavazatait s halomszámra tagadtatta meg törvényjavaslatainál szentesítését. II. Oszkár király, ha talán elvben nem is volt , parlamenti kormányrendszer ellensége, minden esetre mei, akarta akadályozni a többségi uralom létrejöttét Norvégiában, annak a többségnek az érvényesülését, amelynek programja az állam függetlensége volt, s az uralkodó ez álláspontja eis: sorban Svédországban, de talán még erősebb támaszt a norvég conservativek között talált.

1880-ban harmadszor fogadta el a storthing a ministe:reknek a törvényhozásban való részvételéről szoló törvény: javaslatot s az uralkodó ismét megtagadta szentesítéséi. A kormány és a conservatív párt azt állította, hogy a föl: függesztő veto csupán közönséges törvényekre vonatkozik

¹⁾ J. SVERDRUP: Taler holdte i Storthinget, 295.

alaptörvény változtatással szemben abszolút veto illeti meg a királyt. A liberális párt azonban másként magyarázta a törvényt s június hetedik nevezetes határozatában kimondta, hogy a javaslat szentesítés nélkül törvénnyé vált s utasította a kormányt, hogy hirdesse ki. A kormány megtagadta.

A liberális párt várakozott, míg 1882-ben megtörténtek az új választások s a nemzet megnyilatkozhatott. A választásokból hatalmas többséggel került ki a liberális párt s azonnal vád alá helyezte a kormányt, mert hozzájárult az államtanácsosokról szóló és még két más törvényjavaslat szentesítésének megtagadásához. A bíróság hosszú tárgyalás után, a következő év februárjában a kormány nyolcz tagját hivatalvesztésre, hármat nagyobb pénzbüntetésre ítélte.

Az ítélet kimondása után azonban még súlyosabb lett a helyzet. »Ha bűn a királynak abszolút vetőt követelni, mi lesz az alkotmányos királyságból, mi lesz az unióból?« kérdezte a conservatívek lapja. Ez volt valóban az egész küzdelem gyökere: az unió, a félelem a liberális párt nemzeti követeléseitől, egy olyan kormányzati rendszertől, amely biztosítja a nemzet akaratának föltétlen érvényesülését.

Az uralkodó, mielőtt az Ítélet végrehajtását elrendelte volna, felszólította a svéd kormányt, hogy adjon véleményt, hogy a rigsret ítélete minő befolyással van az unióra? A svéd : miniszterelnök kijelentette, hogy »az unió fönnállásának föltétele, hogy a norvég alaptörvény a király szentesítése nélkül éppen oly kevésbé legyen megváltoztatható, mint a svéd.« Ami természetesen azt jelenti, hogy a király a norvég törvényhozás bármely határozatának törvénnyé válását meggátolhatja, ha a svéd szempontok úgy kívánják. Úgy mint 1860-ban.

A svéd kormány e véleménye után, a norvég államtanácsban a következő kijelentést tette a király: »Trónra lépésemkor megesküdtem az alkotmányra. De nem Ígértem, hogy hozzájárulásomat adom az alaptörvény minden megváltoztatásához, amelyet egy törvényhozási többség elhatároz. Ez nem volna más, mint föladni azt a közjogi állást, melyet az alkotmány biztosít a királyi hatalomnak. Emellett azok a kötelességek, amelyek az unió királyát terhelik, parancsolóan megkövetelik, hogy mindenben érvényre juttassam a királyi háta-

lom állását, mi egyedül biztosíthatja az államok között fönnálló egyesülést. Mindkét állam egyformán jogosult tagja a szabad akarattal, törvényes formában kötött uniónak, de mindkettőt egyformán is köti ez a kapocs, s a király joga, de egyszersmind kötelessége is, hogy e fölött szigorúan őrkdjék. Ezért a leghatározottabban visszautasítok minden támadást, amely az unió fönnállásának biztosítékai ellen irányul s ezek között egyike a legfontosabbaknak mindkét államban az uralkodó vétőjoga alaptörvény változtatás esetében.«

Az elítélt kormányt mégis el kellett, hogy bocsássa az uralkodó s miután néhány hónapon át próbálkozott, hogy új conservatív, vagy hivatalnok kormányt szervezzen és egyik sem sikerült, végre a liberális többséghez fordult s nyárára megalakult a Sverdrup-kormány.

A Sverdrup-kormány néhány esztendeje a norvég Parlamentarismus történetének legszomorúbb része. Az első kormány volt, amely évtizedes küzdelem után többségi alapon jött létre. A régi liberális vezér azonban olyan elvtelen, compromissumos politikát folytatott, hogy pártja rövid idő alatt fölbomlott s az 1888-iki választáson három párt alakult meg a régi conservatív és radicalis párt mellett, a Sverdruphoz húzó mérsékelt középpárt. A nagy liberális párt fölbomlása azonban természetes volt, mert midőn a közjogi küzdelmeknek egyelőre vége szakadt és socialis kérdések kerültek megoldásra, a különböző fölfogású emberek, kiket eddig a közjogi programm fűzött össze, széjjel váltak. Hozzá járult ehhez az is, hogy Sverdrup hajlandóságot mutatott, hogy elfogadja a svéd kormány egy ajánlatát, mely a külügyek intézésére egy paritásos államtanácsot akart szervezni, holott eddig éppen ő volt az, aki legkérlelhetlenebb ellensége volt a közösség minden paritásos kiterjesztésének. Sverdrupot azonban párttöredéke mellett egyelőre a conservatívek is támogatták; le akarták járítani, teljesen compromittálni akarták a liberális eszméket és a közjogi törekvéseket s csak akkor fordultak ellene, mikor már az egész ország türelmetlenkedett a szégyenletes állapot miatt.

A Sverdrup-kormány bukásakor, 1889. nyarán a házban ötvenegy conservatív, harmincznyolcz radicalis, huszonkét mérsékelt s néhány pártonkívüli képviselő volt. A király a

conservativeket, Stangot bízta meg a kormányalakítással, akik socialis kérdésekben a mérsékelt támogatására is, tehát részben többségre számíthattak.

Az új kormánynak azonban döntenie kellett a svéd kormány ajánlata fölött a külügyek intézéséről s mivel a conservativ párt a paritás alapján állt, elfogadhatta, mert egy lépés volt abban az irányban. Mikor azonban a storthing 1891-ben összeült, a liberális párt a trónbeszéd tárgyalása alkalmával egy indítványt adott be, amelyben Norvégia önállóságának elismerését követelte s erre szavazott a mérsékelt párt is, amely közjogi kérdésekben a radicalisokkal tartott. A kormány tehát kisebbségben maradt és Stang beadta lemondását.

A király a radicalisokhoz fordult s 1891 tavaszán megalakult az első Steen-kormány.

Mikor a radicalisok átvették a kormányt, az országban már régebbi idő óta, pártkülönbség nélkül szó volt önálló norvég consulátusok föllállításáról, mert általános volt a panasz, hogy két ellentétes gazdasági érdekű országot közös consulok nem képviselhetnek. Az 1891-iki storthing egy bizottságot isküldött ki e kérdés tanulmányozására s bár tagjai túlnyomóan conservativek voltak, arra az eredményre jutott, hogy az önálló consulátusok föllállítása Norvégiának fontos érdeke.

Az 1891. évi őszi választásokon a radikálisok hatvanöt, a conservativek harminczöt és a mérsékelt párt tizennégy képviselőt kapott. A kormánynak egymagában is nagy többsége volt, megkezdte tehát a consulátusok föllállítására az előmunkálatokat s a storthing e célból ötvenezer koronát szavazott meg részére. Mielőtt azonban a ház e határozatához járult volna a király, a svéd riksdag egy határozatot hozott, amelyben kimondta, hogy a consulátus közös intézmény és »átalakítása csak a két állam közös megegyezése útján történhetik,« s a király egy államtanácsban szintén kijelentette, hogy a közösség fölbontásába csupán akkor egyezik bele, ha a két állami e fölött megegyezett. Miután a király magán beszélgetések során is kijelentette, hogy a storthing határozatához nem fog hozzá járulni, a kormány június 29-ikén lemondott.

Ismét egy hosszú kormányválság következett, amelynek az vetett végett, hogy Steen és pártja beleegyezett abba, hogy a döntés a consuli kérdésben halasztassék el egy évre.

A ház tárgyalásai alatt fontos nyilatkozatok történtek mindkét párt részéről. A radicalis párt nevében Lund terjesztett volt be egy határozati javaslatot, amelynek indokolása alkalmával a következőket mondta: »E gyülekezet mindét pártjának vezetői elismerik, hogy ebben az országban a storting többsége ellen nem lehet kormányozni. Csak olyan ministerium számíthat bizalomra, mely a storting határozataival megegyezően cselekszik, minden más kormány alkotmányos lehetetlenség.« Erre azonban Stang, a conservatívek vezére következőképpen felelt: »Tudjuk, hogy a liberális párt azt tanítja, hogy Norvégiában Parlamentarismus uralkodik legszigorúbb formájában. Én azonban azt a fölfogás-vallóm, hogy kormányformánk föltételezi ugyan a két államhatalmi ág együttműködését, de nem rendeli egyiket a másik alá. Annak a tannak, amelyet a másik párt vall, az a következménye, hogy a király föltétlenül köteles követni államtanácsát, az államtanácsot pedig föltétlenül e gyülekezet töbi-ségéből kell, hogy vegye s azután még egy lépéssel továbbmegy és azt mondja, hogy a ministeriumot nem cselekedetei szerint kell megítélni, hanem a személyeknek egyenagy programkerdesekhez való viszonyában, tekintet nélkül arra, hogy azok most actualisak vagy sem. Ha már most ezt az elméletet nem csak norvég ügyekre alkalmazzuk, hanem olyanokra is, amelyek a másik állammal való kapcsolatból folynak, akkor ez a theoria teljesen lehetetlenné válik. Világos, hogy beállhat az az eset, hogy a király ilye-, kérdésben nem dönthet anélkül, hogy egyik vagy másik államban abba a helyzetbe ne kerüljön, hogy nem tud olya kormányt alkotni, mely együtt bír működni a nemzetgyűléssel.«¹⁾

Szóval, az államkapcsolat miatt ki van zárva, hogy parlamenti kormányrendszert lehessen létesíteni.

A döntés tehát elmaradt egy évre, de a következő tavaszon ugyanaz a helyzet állt elő. A Steen kormány beadta lemondását. De a király most nem sokáig tárgyalt, hanem a kormányalakítással megbízta Stangot, a conservatívek vezéré-aki mögött a törvényhozásban egy elenyésző kisebbség ült

¹⁾ STORIH. FORH. 1892, Tid. 1301, 1318.

Az új kormány sajátságos helyzetben volt, de vállalkozásának volt valamelyes magyarázata. A norvég alkotmány szerint a királynak nincs joga, hogy a stortinget a három éves cyclus eltelte előtt feloszlassa. Az uralkodó nem akarta a meglevő többség akaratát teljesíteni, de a többség bírójához a nemzethez sem fordulhatott egyelőre, a többség pedig nem akart tovább kormányozni. A Stang vállalkozása tehát ennyiben jogosult volt. Ő maga a házban így magyarázta vállalkozását: »Ő felsége megpróbálta, hogy olyan kormányt alakítson, amelynek politikai fölfogása megegyezik a ház többségének fölfogásával. Ez azonban nem sikerült. Hogy eltávolítsuk a veszélyt, mely ezáltal támadna, hogy a király tanácsadók és az ország kormány nélkül marad s hogy a nemzetnek alkalmat adjunk, hogy választásai által megnyilatkozhassék, kötelességünknek tartottuk, hogy kövessük Ő felsége fölszólítását.«¹⁾ Vállalkozása ebből a szempontból nem is eshetett kifogás alá, de nagy kérdés volt, hogy igazolható-e politikai és nemzeti szempontból.

A választásokig, 1894. őszéig a legsúlyosabb körülmények között vitte a kormányzást Stang, szemben egy ellenesleges többséggel, egy elenyésző kisebbség élén. A helyzet nagyon hasonlított az 1884-iki vád alá helyezést megelőző időkhöz. A többség határozataival, költségvetésével, minden módon akadályokat gördített a kormány elé, megtagadta a hadgyakorlatok kiadásait, leszállította az udvartartás költségeit, 1895. január elsejére fölmondta a consuli közösséget Svédországgal és csak addig is azoknak a consulusoknak a kiadásait szavazta meg, amelyek tényleg Norvégia érdekében állnak fön.

1894. őszén megtartott választásokon a kormánynak sikerült ugyan egy pár kerületet hódítani, de a liberálisak még mindig absolut többségben voltak a stortingben. Stang csak a következő év elején adta be lemondását, amikor összeült a ház s megindultak a tárgyalások azon az alapon, hogy bármilyen kormányt nevezne is ki a király, annak kötelessége, hogy az unióval összefüggő kérdések rendezése végett Svédországgal tárgyalásba bocsátkozzék.

¹⁾ STORH. FORM. 1893, 7. Tid. 782.

A liberális párt ragaszkodott ahhoz az álláspontjához, hogy semmi olyan kérdésnek közös tárgyalásába nem megy bele, a melyet Riksakt határozottan és kifejezetten közösül nem jelöl meg. A király csaknem két hónapon át tárgyalt a pártokkal, de álláspontjából sem ő, sem azok nem engedtek. Márczius végén a király a következő levelet írta Stangnak: »A kormány által ajánlott azt az utat, hogy kísértsem meg továbbra is a tárgyalást a többséggel, nem követhetem. A többség már egyszer határozottan visszautasította föltételeimet, amelyeket el nem engedhetek. Azóta semmi sem történt, mi fölfogásomat megváltoztatta volna. Míg a storthing többsége nem változtat magatartásán, állásom, mint Norvégia és az unió királya, nem engedi, hogy újra hozzája forduljak. Norvégia alaptörvényében nincs olyan szabály, mely azt rendelné, hogy a király köteles volna olyan férfiakat választani tanácsosaiul, akik a storthing többségéhez tartoznak, vagy azoknak nézetét osztják.« A király az napon elutazott Norvégiából.

E levél nagy megdönbentést okozott az országban. A parlamenti kormányrendszernek leghatározottabb megtagadása volt e levélben. »Két hónapon át mindent megpróbált a király«, írta a liberális párt lapja, a Dagbladet, »csak egyet nem, hogy kormányt alakítson olyan program alapján, amelyet jóváhagyott a nemzet többsége; csak többségi kormány nem kell neki, hacsak a többség el nem árulja programját, hacsak meg nem hajlik a svéd követelés előtt.« A helyzet nehézségét növelte az, hogy Svédországban mind fenyegetőbbé vált a hangulat Norvégiával szemben. Nemcsak a sajtó irt mind élesebben, hanem a svéd törvényhozásban is arról kezdtek beszélni, hogy a norvég törekvéseket le kell törni fegyverrel is és a riksdag a rendes hét millió korona hadügyi hitelt egyszerre fölemelte tizenötre.

Ilyen körülmények között az országban és a liberális párt körében aggodalom támadt, hogy vajjon lehetséges-e, helyes-e tovább is ragaszkodni követeléseikhez? Követeléseinek nem bir súlyt adni s az ország kimerült a több, mint harmincz év óta folyó alkotmányos küzdelemben. Megállapodtak hát a pártok egy közös határozati javaslatban, amelyben a törvényhozás beleegyezését adja ahhoz, hogy egy

a törvényhozásra támaszkodó kormány kezdjen tárgyalást Svédországgal a külképviselet rendezése céljából, még pedig úgy a közösség fõntartása, mint annak fõlbontása alapján.

E határozat alapján is csak õszre sikerült létre hozni egy koalíciós kormányt, amely azonban egyáltalában nem felelt meg a törvényhozás határozatának, mert míg a ház abszolút többségét a liberálisok képezték, addig a kormánynak elnöke és nyolcz tagja közül öt a conservatív és mérsékelt párthoz tartozott.

A hosszú válság ezzel befejezõdött s minthogy az egész változás azon az alapon jött létre, hogy a többségnek az állam önrendelkezési jogát követelõ programja helyébe a társállammal való egyezkedés lépjen, a két kormány egy közös bizottságot küldött ki, azzal a feladattal, hogy az unió egész alkotmányát átdolgozza. E bizottság több mint két évig tanácskozott s eredménye az lett, hogy még a két nemzet különbözõ pártállású kiküldöttei sem bírtak megegyezésre jutni, hanem a norvég és svéd conservatív és liberális tagok négy különbözõ javaslatot készítettek, amelyeket a két kormány s késõbb a storting minden tárgyalás nélkül fõlre tett.

A Hagerup-féle koalíciós kormány a bizottság tárgyalásainak befejezését sem érte meg. Az 1897-iki választásokon, anélkül, hogy nagy küzdelem és érdeklõdés elõzte volna meg, az ország hetvenkilenc liberalist, huszonöt conservatív és tiz mérsékelt párti képviselõt választott. Ekkora gyõzelmet soha sem aratott a liberális párt. Hagerup azonnal beadta lemondását s 1898. elején a király kinevezte a második Steen-kormányt.

A liberális párt a választáson régi programjával vett részt, amelyben követeli a parlamenti kormányrendszer elismerését és »visszautasít minden unionális közösséget, még akkor is, ha az a paritáson alapulna.« De az unionális kérdéseket egyelõre ki kellett kapcsolnia, mert azok a közös bizottság tárgyalása alatt álltak. Hogy azonban a jövõre nézve milyen reményei lehetnek, arra nézve csakhamar több tanúbizonyságot kapott.

A storting egy régen függõben lévõ törvényjavaslatot fogadott el a consuli illetékek szabályozásáról, de az uralkodó megtagadta szentesítését, azzal az indokolással, hogy

közös ügy és a két állam csak közös megállapodással intézkedhetik benne. A kormány halasztást kért a szentesítés megtagadását, illetőleg s azután azt a szokatlan utat választotta, hogy bejelentette lemondását a stortingnek; tudniillik, Steen bejelentette a ház elnökének, hogy le fog mondani. A ház másnap összeült s a következő határozatot hozta: »A storting fölhívja a kormányt, hogy maradjon s ne vonakodjék a szentesítés megtagadásának ellenjegyzésétől.« A ház egy újabb crisis keletkezését akarta meggátolni, mert a királyt tényleg felfüggesztő veto illeti meg ilyen kérdésekben s ha a kormány megtagadja az ellenjegyzést és lemond, ismét előállnak a kilenczvenes évek nehézségei. A többség látta ezt és saját magával kellett, hogy compromissumot kössön. »Ha Norvégia független állam volna, – mondta Schjödtt a határozati javaslat tárgyalása alkalmával, – s nem volna kapcsolatban egy másik állammal, a kormány köthette volna állását a szentesítéshez s ha a király megtagadja, lemondhat, az uralkodó nem kap más kormányt s szentesítnie kell a határozatot. A dolog azonban nem így van. Norvégián kívül álló körülmények folytán az történik, hogy ha a király nem szentesíti a törvényhozás határozatát s a kormány lemond, a király azt mondja: vagy szerzek magamnak új kormányt, amely ellenjegyzí határozatomat, vagy nem nevezek ki kormányt.« Szóval egy beláthatatlan kimenetelű válság, amelyet a többség el akarván kerülni, úgy vélte, hogy célját inkább eléri, ha kormányának módot nyújt a maradásra s háromszor megszavazza a javaslatot, majd szentesítés nélkül hirdeti törvényül. E felfogáshoz később hozzájárult a conservatív-párt is, mert a kormány jegyzőkönyveinek átvizsgálásakor kijelentette, hogy helyesli a kormány eljárását, midőn »inkább vállalta a felelősséget a szentesítés megtagadásáért, minthogy egy kiszámíthatatlan következményű válságba sodorta volna az országot«.

Az 1900. évi választásokon változatlan maradt a pártok aránya. A politikai helyzet azonban annyiban változott a liberális pártra nézve, hogy megbukván a közös bizottság, a párt előtt állt a kötelesség, hogy unionális téren programjának megfelelően valamit csináljon. És változás állt be a pártokon belül. Kezdték mindkét párton belül akadni olyanok,

akik kétségeskedni kezdtek taktikájuk helyességében: voltak liberálisak, akik féltek, hogy az »ököl politikája« a végén sem fog eredményre vezetni, s akadtak conservatívek akik az utolsó közös revízió óta elvesztették hitüket, hogy Svédországgal békés tárgyalás útján valaha valamit el lehessen érni. Ezek a kétségek és ezek a kétségeskedők közelebb hozták egymáshoz a két pártot.

A kormány első lépésével saját programját akarta megvalósítani. Megtette az előkészületeket, megkezdte az előmunkálatokat a consulátusi közösség fölbontására s megbízta Sigurd Ibsent, hogy készítsen erre való előterjesztést.

Mielőtt azonban a kormány megtehetette volna a döntő lépést, a svéd külügyminiszter indítványt tett a norvég kormánynak, hogy kísértse meg a két kormány egyedül a consuli kérdést közös megegyezéssel oldani meg. A Biehr kormány (Steen időközben öregsége miatt nyugalomba vonult) az 1895-iki események hatása alatt, bár programjával nem egyezett meg a tárgyalás, elfogadta az ajánlatot s rövid előzetes tárgyalás után a két kormány megegyezett azokban az alapelvekben, amelyek szerint a kérdés megoldható lesz. Ez volt az úgynevezett »communiqué«, amely szerint a svéd kormány is beleegyezett a consulátusi közösség megszüntetésébe s a többi unionális kérdés eldöntését függőben hagyták.

E megegyezés végzetes hatással volt a liberális pártra. Azok, akik ragaszkodtak a svédekkel való tárgyaláshoz, kiváltak a pártból, azoktól, akik nem akartak tárgyalni Svédországgal, mert meg voltak győződve a tárgyalás eredménytelenségéről. A kormány tagjai is ingadoztak s mikor 1903. őszén beálltak a választások, a liberális párt szétbomolva ment a küzdelembe, egy része a conservatívekkel együtt küzdött s együtt alkottak egy új pártot, amelynek programja volt a megegyezés Svédországgal, azon az alapon, amelyet a »communiqué« kijelölt.

A választáson az új párt győzött, Blehr lemondott s az új párt vezére, Hagerup alakított kormányt.

Az új helyzet joggal volt reménységgel teljes. A kormány mögött többség volt a házban s a svédekkel való megegyezés alapja meg volt a »communiquében«, csupán a törvények megalkotása volt hátra. A Hagerup-kormány, a megegye-

zésnek megfelelően azonnal kidolgozta az önálló consulátusok felállításáról szóló törvényjavaslatát. Midőn azonban hosszú halogatás után a svéd kormány válaszolt a norvég előterjesztésre, egészen új alapokat jelölt meg, mint amilyenben a két kormány előbb megegyezett. Föltételeit még a régi conservatív vezér, Hagerup sem tartotta elfogadhatónak. Egy ideig tartott még a jegyzékváltás a két kormány között s miután a svéd kormány nem volt hajlandó a »communiquébeli« megegyezésre visszatérni, a tárgyalások megszűntek.

A tárgyalások megszakadásával kétségtelenné vált, hogy uniós, közös ügyekben a legminimálisabb kérdésekben sem bír az ország semmit kivívni, még akkor sem, ha kormánya mögött egy nagy parlamenti többség és a mögött az ország hatalmas többsége áll. Midőn Hagerup bejelentette a törvényhozásnak a tárgyalások megszakadását, így szólott: »A norvég nép csalódása a tárgyalások eredménytelensége felett annál nagyobb lesz, mert egy olyan kérdéstről volt szó, amelyet illetőleg az egész nemzet egységesen meg van győződve, hogy nem tartozik a közös ügyek közé s megoldását az egész nemzet követeli.« *)

A tárgyalások megszakadásával megszűnt Norvégiában minden pártkülönbség. Hagerup, aki a conservatív párt »tárgyaló« politikájának évek hosszú során legerősebb oszlopa volt, belátta politikájának bukását és lemondott. Helyét Michelsen foglalta el, aki mögött most már egységesen állt az egész törvényhozás és az egész nemzet.

A storthing nemsokára egyhangú törvényjavaslatot fogadott el az önálló norvég consulátusok felállításáról. A törvényhozás határozatát május 29-én terjesztette a király elé a norvég kormány. A király az ügy közösségére hivatkozva megtagadta szentesítését s követelte, hogy határozatát az államtanácsosok ellenjegyezze. Az államtanácsosok megtagadták ezt s beadták a kormány lemondását. A király nem fogadta el. »Mivel világos előttem, hogy más kormányt nem tudok alakítani, a lemondást nem fogadom el,« írta sajátkezűleg jegyzőkönyvbe. Az államtanácsosok azonban ragaszkodtak hozzá s végül a következőket jegyezték meg: »Minthogy a

1) STORTH. FORH. 1904-1905. Tid. 1418.

szentesítés megtagadása nemcsak káros az országra, hanem egyúttal megtagadása az állam önállóságának is, hogy e határozatának részesei ne legyenek, megtagadják az ellenjegyzést. Az a norvég, aki ezt megcselekedne, abban a pillanatban elveszítené hazáját.«¹⁾

A közös uralkodó összeütközött a nemzettel, összeütközött annyira, hogy nem bírt kormányt alakítani, nem bírta teljesíteni alkotmányos kötelességét. Ennek constatálása van benne azokban a documentumokban, amelyeket itt röviden idézek.

A norvég kormány június 6-án a következő levelet küldte a királynak: »Felséged Stockholmban a következő határozatot hozta: »Mivel világos előttem, hogy más kormányt nem tudok alakítani, a ministerium lemondását nem fogadom el.« Norvégia alaptörvénye szerint, a király kötelessége, hogy alkotmányos kormányt adjon az országnak. Abban a pillanatban, amelyben a király politikája akadályát képezi egy felelős tanács megalkothatásának, a norvég királyság megszűnt. Felséged határozata folytán a király és a korona felelős tanácsosai között lévő alkotmányos viszony nem tartható fenn. Nincs olyan kormány és nincs olyan tagja egy kormánynak, aki alkotmányos államban kényszeríthető volna, hogy egy minister felelősségét viselve, maradjon, midőn egy nagy, országos ügyben nem követi felelősséggel járó tanácsát az uralkodó, aki az alkotmány szerint felelőtlen. Felséged kijelentette, hogy más kormányt nem tud alakítani. Felséged ezt oly világosan látja, hogy Norvégia királya e komoly napok alatt a stockholmi várban maradt, anélkül, hogy megkísérelte volna, hogy az országban is alkotmányos állapotokat teremtsen. Az a politika, amely Felségednek a consuli kérdéssel szemben elfoglalt állásfoglalásában nyilvánult meg, összeegyeztethetetlen a norvég alkotmány nyal. De amennyire más kormány nem alakítható, amely vállalná a felelősséget e politikáért, éppen olyan kevésbé maradhatunk mi és lehetünk annak részesei. Kötelességünk tehát, hogy azonnal távozzunk és erről jelentest tegyünk a törvényhozásnak.«

A törvényhozás elé június 7-én került a kormány jelen-

¹⁾ STORTH. FORH. 1904-1905. St. Doc. 66.

tése. Vita nélkül, egyhangúan kimondta a storting, hogy mivel a király nem bír kormányt alakítani s ennek következtében megszűnt hivatását teljesíteni, megszűnt s fölbomlott az államkapcsolat.

A király e határozat után még egy levelet intézett a storting elnökéhez, amelyben tiltakozott a törvényhozás »forradalmi lépése« ellen. Hosszan fejtegetve a ministeri felelősség és ellenjegyzés jogi természetét, végül a következőket írta: »A királynak mint két állam uralkodójának kötelessége, hogy határozatával döntő befolyást gyakoroljon olyan intézkedésekre, amelyek mindkét államot érdeklik. A király e kötelessége összeegyeztethetetlen azzal a nézettel, hogy az egyik államban a kormány megakadályozhatná a király olyan elhatározását, amelylyel meg akar gátolni egy a másik államra, vagy az unióra nézve káros intézkedést. Uralkodói kötelességem az államkapcsolat iránt parancsolja, hogy az unió alapjait még egy egyhangú norvég nemzeti akaratnyilvánulással szemlén is megvédelmazzem.¹⁾

A kimúló királyság e szavaiban benne van az elmúlt száz év politikájának gyökere. Az »egész norvég nemzet egyhangú akaratával szemben« védte a közös király az államkapcsolatot. Levelében csak közös ügyekről szól s azt írja, hogy csak akkor áll szembe a nemzet akaratával, ha az unióra vonatkozó ügyekről van szó. De Norvégia történetének e százada megmutatta, hogy az államkapcsolaton belül nemcsak a consuli kérdés válhatott közös üggyé, hanem a parlamenti kormányrendszer és az általános választói jog kérdése is: szóval közös üggyé lett minden cél és intézmény, amely a nemzeti akarat érvényesülésének föltétele volt.

Ez a különböző felfogás nem férhetett meg egymás mellett. Amint HAEGSTAD mondta volt, Norvégiának választania kellett az államkapcsolat és önrendelkezési joga között.

¹⁾ STORTH. FORH. 1904-1905. p. Tid.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Az új egyetemek kérdése.

A főiskolai egyesület május havában négy napig szakértekezletet tartott, mely MEDVECZKY FRIGYES elnöklete alatt a czimben jelzett nagy kérdéssel foglalkozott; ez alkalommal felső oktatásunk és közéletünk számos kitűnősége, köztük első sorban BERZEVICZY ALBERT a kérdéstről igen behatóan és tanulságosan nyilatkozott. Túlnyomó volt az a felfogás, hogy lehetőleg állami és teljes s egyelőre egy, legfeljebb két egyetem állíttassék fel. Az egyetemek rendeltetése általában is szóba jött többször. E tárggyal tüzetesen főleg két tagtársunk SCHNELLEM ISTVÁN kolozsvári és PERTIK OTTÓ egyetemi ny. r. tanárok foglalkoztak. Ellentétes álláspontokat foglaltak el több tekintetben. Ezek leginkább kiderülnek PERUK OTTÓ kitűnő felszólalásának következő érdemleges részeiből, melyet közlünk, mert teljesen egybehangzik Egyesületünknek e kérdésben elfoglalt álláspontjával:

»Uraim! SCHNELLER, a kolozsvári egyetem paedagógiai professorának tegnap felolvasott elaboratuma fontos új kérdést vetett fel, melylyel kötelességszerűen kell foglalkoznunk. Új egyetem felállításának kérdésére határozottan nemmel felel és helyette szakiskolák felállítását sürgeti. Szerinte az egyetem a tudományt teljes altruizmussal, önmagáért műveli, az igazságot tekintet nélkül annak gyakorlati hasznosságára keresi, kiinduláspontja a kétely, tárgya az alakulóban levő probléma, módszere a kutatás és azért a tanulmányoknak vizsgákkal való megszakítása az egyetem szellemével, a tárgyba való kimerüléssel, teljesen ellenkezik. Ezzel szemben a szakiskola szerinte a tudományt utilitaristikus, gyakorlati czélból űzi, tárgya a leszűrt ismeret, kiindulási pontja a dogma, módszere

a begyakorlás (Drill) és azért itt a vizsga ellenőrző, biztató, mozgató, de pihentető tényező is. Az egyetemet tehát a szabadság, a szakiskolát a kötöttség jellemzi. A törvény a tanítás és hallgatás szabadsága útján az egyetemet ilyen szabadnak proclamálja. SCHNELLER egyetemi életünk összes nyomorúságát éppen abból származtatja, hogy a kormány rendeleti úton az egyetemet a szakiskolával összekeverte és ezzel hazug intézménynyé tette, mert a tanszabadság elvé mellett kötelező tantárgyakat, óraminimumot, vizsgákat stb. ir elő. Ez álláspont következménye, hogy a nem érett elemek szakiskolákba csapoltassanak le, az egyetemen semmiféle szigorlat se legyen minősítő, hanem az állam nevezzen ki képesítő vizsgálobizottságokat. Egyetemet csak az állam, szakiskolákat azonban a felekezetek, községek és erkölcsi testületek is állíthassanak.

A Plato akadémiaja a szellemi élet legmagasabb céljaira. törő iskolát jelentett és azért a A4ediciek óta a szakiskolák és tanintézetek feladatainak kizárásával a legkiválóbb gondolkodók és bűvárok egyesülését jelentette tisztán szabad tudományos összemunkálás céljából. SCHNELLER tanár éppen ezen legmagasabb, legideálisabb álláspontot foglalja el. Nála az egyetem és szakiskola, az egyetemi oktatás és szakképzés vonatkozása olyan, mint az olajé a vízhez: össze nem keverhető, összeegyeztethetetlen, incompatibilis. A valóságban azonban ma az egyetemeken az oktatás és szakképzés viszonya olyan, mint a szesz és a vize: egymással keveredő, egymást áthatoló és kiegészítő, mert a mai egyetemek feladata olyan szakemberek képzése, akik tudományuk szellemében gondolkodni és ítélni képesek. Nem mesterembereket – mint többé-kevébbé a szakiskola tenné – hanem a tudomány szellemében ítélni, kombinálni, analysálni képes szakembereket óhajt a mai egyetem nevelni; nem foglalhatja el SCHNELLER ideális kissé merev álláspontját, de nem is sülyed alá a szakiskola alacsony szintjére; nem adatok és fogások halmazának betanítása, hanem a tudomány szellemébe való behatolás, beleélés az, amire törekszünk, a tanuló csak ezen az úton nyerhetvén meg azt az alapot, melyen további önművelés, önképzés lehetséges. Hiszen az orvost, a jogászt az élet mindennap oly feladatok elé állítja, melyeket a tudomány szellemében való analysis és ítélet nélkül megoldani nem is képes. Tehát nem a dogma, hanem a tudományos módszer a lényeges. E nagyfontosságú tételt legyen szabad pár adattal bizonyítanom. A tudományos szellem és módszer jelentőségét legfényesebben JOHANNES MÜLLER nagy példája bizonyítja, aki a múlt század harminczas éveiben a berlini egyetemen még' egy személyben tanította a leiró, az összehasonlító, a pathologiai anatómiát és a physiológiát. Habár mint felfedező

MAGENDIE és CLAUDE BERNARD mögött maradt, tudományos módszertanával] világraszóló iskolát alapított; assistensei: SCHWANN, HENNLE, REMAK, HELMHOLTZ, DU Bois REYMOND, BRÜCKE, ALBRECHT von GRAEFE, LIEBERKÜHN RUDOLF, VIRCHOW egyenként új iskolákat teremtettek. Ezek legfontosabbika az orvosi tudományok történetében a VIRCHOWÉ maradt, akit joggal neveztek el a XIX. század Hippokratésének.

A módszer, a tudományos szellem jelentőségét bizonyítja, hogy Németországban katonai törzsorvosok vannak a legkülönbözőbb elméleti intézetekbe is kivezényelve, a hol pl. embryologiai kutatásokkal foglalkoznak, áthatva azon meggyőződéstől, hogy a gyakorlat bármely terén működő orvos orvosi gondolkodására el nem múló bélyeget üt az ilyen rendszeres tudományos foglalkozás. Végre maga az előadó professor az itt emelt követelménynek legegyszerűbben úgy fog megfelelni, ha változóan adja elő pragmatikus, genetikus módon szakmájának egy-egy fejezetét, hogy a tanuló lássa azt a szellemi küzdelmet, a kísérletek és érvek harcát, vagyis az utat, melyen a tudományos igazság leszűrődik.

»Wenn es die Absicht des Staates wäre – mondja VIRCHOW – blosse Fachbildung zu erzielen, so wären die Universitäten überflüssig. Wenn wir an der Universität festhalten, wenn es unser Stolz ist mehr zu sein als ein Nebeneinander von Fachschulen, so müssen wir auch ein wirkliches Ineinander greifen der Facultäten verlangen.«

A mai egyetemi oktatás éppen a tudományos szellemet is ápoló iránya mellett azonban *óvakodjunk a vizsgák túlszaporításától!* Az évről-évre vizsgázás mellett a tárgyba való szellemi elmerülés lehetetlen és ha előadásaink keretét a vizsgákhoz szabjuk, akkor a tanár menthetetlenül »drilk-be esik, vagy »abrichtoló« lesz, a tanuló pedig nem az életnek fog tanulni, hanem a vizsgákra magolni. A holt ismeret pedig nyomtalanul párolog el. Az egyetem egy szerves egész és azért az egyetem teljessége annak fogalmától elválaszthatatlan.

Azon követelménynek, hogy az egyetem ne adjon minősítő diplomát, Németország az orvosi téren annyiban felel meg, hogy ott az államvizsgálat adja a »gyakorló orvos« címét és a gyakorlatra való jogosultságot. A »doctor medicináé« ellenben tisztán akadémiai fokot jelent. Angliában megfordítva a »College« a tanítótestület (teaching body), az »University of London« ellenben a vizsgáló-testület (examining body), melynek diplomája az orvosi praxisra jogosító összes qualificatiók között a legmagasabb. *Oly ideális egyetemet, mely csak kutat és tisztán a bűvárlatnak él, külföldön is hiába keresünk.* De vannak a gazdag és fejlett nyugoti államokban, sőt egy helyen Oroszországban is, oly *intézmények*, melyek a szakképző tanítás mindennemű kötelezettsége nélkül

tisztán a tudomány továbbvitelét szolgálják. Ott van Parisban a "»Collège de France«, melynek tanárai évenként pár heti előadásokban számolnak be legújabb kutatásaik eredményeiről; ott az »Institut Pasteur«, a berlini Kais. Gesundheitsamt, a londoni Royal Society és a tanítás alól felmentett szentpétervári akadémikusok, a milyennekké érdemdús egyetemi tanárok lépnek elő.

A másik postulatummal, hogy csak az állam alapíthasson kutató, tiszta egyetemeket, eredményes ellentmondásban van a tudomány művelése céljából alapított frankfurti Senckenberg-intézet, melyben több mint 20 éve él, kizárólag a maga búvárlatainak a világhírűvé lett EHRlich PÁL. Főleg a tudományos kutatás, de részben már az orvosi továbbképzés célzataival lettek nemrég alapítva a düsseldorfi és kölni orvosi akadémiák és most van vajúdjában a frankfurti városi egyetem. A »Kaiser Wilhelms Vereinigung« alaptökéjét maga a német császár azért gyűjtötte, hogy Németország legkitűnőbb talentumait a tanítás terhe alól felmentse és a német búvárkodásnak még gyorsabb tempót biztosítson. A most említett intézmények és kezdeményezések éppen azon *rendkívüli nehézségekről* tanúskodnak, melyekkel az *egyetemi tanítás és tudományos önálló búvárkodás egy személyben való egyesítése* jár. Igaz, hogy a tanítás, a »docendo discimus«, az ifjúsággal való állandó érintkezés buzdító magára a tanárra is, hogy eszméinek kidolgozását részben ifjú munkatársakra hárríthatja, mégis az egyetemi elméleti és gyakorlati oktatás oly nagy feladattá nőtt, hogy az erőknek és az időnek legjavát felemészti. Sokan elvérzenek bele. Nem mindenki bírja, a mit pl. R. VIRCHOW, RECKLINGHAUSEN vagy MOMMSEN bírt, aki egyenesen kimondotta, hogy ne legyen egyetemi tanár az, aki egész életén át naponként 15 órát nem képes dolgozni. Az ilyen munkabírás TÖRÖK AURÉL szerint a race, a faj kérdése és annak is legkiválóbb, ritka egyéneiben megnyilatkozó tulajdonsága. Búvárkodás és tanítás természetesen egymás rovására foly.

Az egyetem és szakiskola, a tanítás és tudományművelés egymáshoz való viszonyának ezen taglalásából kiderül, hogy *egyetemre* és nem szakiskolákra van ez idő szerint szükségünk. Csak a hallgatók minőségének folytonos sülyedése tenné szükségessé szakiskolák felállítását, de – hogy az orvosképzés teréről hozzak fel példát – Franciaország éppen a kisebb fokú orvosi qualificatiót, az »officier de santé« intézményét törölte. Ugyanez történt nálunk az u. n. »sebészek« tanfolyamával.

A rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőink egyelőre több mint egy egyetem felállítását alig engedik meg; két egyetem már a maximumot jelenti.

Az új egyetem a succrescentia nevelésén, a versenyen, a tudományos kritika kifejlesztésén kívül, mint azt BERZEVICZY ALBERT kifejtette, az általános cultura érdekében is felette kívánatos. Új szellemi fermentációnak lesz az középpontja és megindítója. Társadalmi viszonyaink általában és a tudományokra különösen kedvezőtlenek. Hiszen az emberi cultura lépcsőzetének legfelső fokán áll a tudomány megbecsülése, értékelése. A nyelv kiművelése, a szépirodalom, a műipar, a képzőművészet és zene mindmegannyi lépcsőfok amahhoz. A decadentia, a léhaság, a törtetés, a karzat számára való dolgozás, anyagilag gyenge társadalmunk megrohantatása a nyugat gazdag népeitől származó fényűzés által, mindmegannyi akadály, melylyel az új egyetemnek meg kell küzdenie. A hely szerint nagyobb-kisebb mértékben.

Kiejtettetek itt a szót, hogy *az új egyetem magyar tudományt csináljon*, magyar tudománynak legyen otthona. Ma azonban divatossá lett a nemzeti eszmét lesajnálni, a nacionalismus a nemzeti eszme fogalmához bizonyos korlátoltságot, maradiságot fűzni. Éppen akik a biológia és physiologia szellemében gondolkodni meg nem tanultak, nyilatkoznak a leggúnyosabban a hazafias, nemzeti irányról. Mintha nem a legmélyebb természettörvénynek megnyilatkozásáról volna itt szó! Internationalis hangjai vannak az állatvilágnak, de az ember, mint a teremtés koronája és a legnemesebb faj e tekintetben is a legfinomabban differentiálódottnak bizonyul. Az emberi gondolat csak nemzeti ruhában, valamely nemzeti nyelven bir megnyilatkozni. *Mondják, ho;:y nincsen nemzeti, csak egyetemes tudomány, mert egy az igazság.* Hogy az igazság egységének daczára is van nemzeti tudomány, azt a legújabb időkből vett példával, az experimentum élességével lehet bizonyítani. A tudományok története egy nagy tudományszaknak 3-4 évtized alatti megteremtésére alig szolgáltathat jobb példát, mint amilyen a bakteriológia. Ezt oly külön természetű két tudományos lángész összeműködésének köszönjük, amilyen volt PASTEUR és KOCH, a gall és germán nemzeti jellem és nemzeti genius e két megtestesülése és szellemi irányának kölcsönös kiegészítője. Kétféle irányú felfogás, meglátás, gondolkodási és vizsgálati mód egészítette ki itt egymást. Míg KOCH, a systematikus germán észjárású morphologus, az egyes bakteriumfajok izolálásának kérdésében egészítette ki és szárnyalta túl a francia iskolát, de azután ontológiai felfogásba esett, mely szerint a baktérium volt minden, a szervezet semmi: addig PASTEUR a maga biológiai ingeniosus felfogásával a baktériumok életnyilvánulása titkait kutatva, a vírusok gyengítésének és a védőoltásnak lett örök emlékezetű feltalálója. PASTEUR egymagában a fajok izolálásának titkát, KOCH az attenuatio és védőojtásokét fel nem

találja. De az egymást kiegészítő e két különböző nemzeti genius együttműködése a tudomány, az igazság és vele az általános cultura javára óriási nagy lépést jelentett. Látjuk e példán, hogy a különböző nyelvekben megnyilatkozó nemzeti szellem az a prisma, melyen ugyanazon eszme megtörik és mint a fehér fény a spektrum színeire, az eszme is új nuanceokra esik szét és megtermékenyíti az eszmék és gondolatok birodalmát.

Nemzeti tudomány tehát ilyen értelemben létezik és ezért van az emberiségnek nemzetekre és nemzeti öntudatokra szüksége; ezért nem érte volna el az emberiség mai fejlettségét, ha kezdet óta egyetlen egy nyelvet beszél vala és ezért mondhatta PASTEUR: »Ha a tudománynak nincs is, a tudósnek kell, hogy hazája legyen, melyre visszahárítani tartozik mindazt a befolyást, amelylyel munkái a világon netalán bírnak.«

Kívánom, hogy az új egyetem ilyen módon juttassa érvényre a magyar nemzeti geniust, az emberi cultura összességének javára. Tehetségekben a magyar faj nem szűkölködik, de hiányzik a tudományos munka megbecsülése nyújtotta kedvező milieu és az állhatatos kitartás. Kívánom, hogy az új egyetem tanárai, menten minden anyagi gondtól és ellátva a szükséges segédezőkkel, a legmagasabb rendű munkát, a tudományművelést is végezhesék és a napi kötelességeik, administratio és sok más formaság terhe alatt el ne vérezzenek!

Népesedéstan.

A halvaszületések.

Tanulmányomban azt a feladatot tűztem magam elé, hogy statisztikai adatok alapján némi világosságot nyújtsak arra nézve, hogy minő befolyást gyakorol a kor, a nem, a családi és társadalmi állapot a halvaszületésekre? Oly időben, amikor minden állam a socialpolitikai kérdésekkel foglalkozik a legbehatóbban, nem lesz érdektelen ezen kérdéssel bővebben foglalkozni, ami mellett bizonyít az a körülmény is, hogy talán nincs ága a statisztikának, melynek keretén belül annyi tanulmányt látnánk, mint épp a társadalmi statisztikában. Tanulmányomban nem orvosi szempontok vezérelnek, hanem socialis szempontból vizsgálom azt a hatást, melyet a kor, a nem, a családi és társadalmi állapot a halvaszületésekre gyakorol.

Bármily szempontból vizsgáljunk is valamely socialis kérdést, mindenkor figyelemmel kell lennünk a korra, a nemre,

a családi és társadalmi állapotra, s ez magyarázza meg azt, hogy épp ezen főtenyezők befolyásának vizsgálatát a halvaszületésekre tettem tanulmányom tárgyává. Nagyon jól tudjuk ugyanis, hogy az emberi élet különböző időszakában nagyon is változó az emberi szervezet, s más akkor, ha a családi és társadalmi állapot is más-más. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a ki az élet javaiban dúskálhat, jobban táplálkozhatik, több élvezetet engedhet meg magának, sokkal inkább tarthatja fenn életerejét, mint az, a ki minduntalan kénytelen lemondani még oly dolgokról is, melyek az anyagi élet legelembb szükségleteit képezik. Mindebből már most mi következik? Az, hogyha valamely terület halvaszületési viszonyai-val meg akarunk ismerkedni, úgy azt csak akkor tehetjük meg, ha a korra, a nemre, a családi állapotra, s mindezekkel együtt, azon társadalmi osztályra is tekintettel vagyunk, melyhez az illető egyének tartoznak. Nem helyes tehát, ha a kérdést így állítják fel, hogy ezen a területen összesen hány egyén született halva százezer újszülött közül? Hanem csak akkor kaphatunk helyes feleletet, ha kérdésünk így hangzik: hány egyén született halva ezen a vidéken százezer ily korosztálybeli anyától, ilyenmű családi és társadalmi osztályhoz tartozó egyéntől született gyermek közül?

A korosztálynak nem szabad túlságosan terjedelmeseknek lenniök, s a kérdés tanulmányozására az öt éves korosztályok mutatkoznak a leghelyesebbeknek, s az így vizsgált adatokból vont következtetések a legvalószínűbbeknek. Sokkal nagyobb nehézségbe ütközik azonban a társadalmi állapot feltüntetése. Ugyanis a kérdés tanulmányozásánál több tényezőre lehetünk figyelemmel: így a foglalkozási állapotra, a vagyonosságra, a műveltségi állapotra, de ezek egyike sem teljesen kimerítő, s épp azért bizonyos társadalmi csoportok, osztályok felállítására válik szükségessé, amelyekben mind a három tényező benne van. E csoportokat, a népmozgalmi adatokra való tekintettel, a következőleg állítottam össze:

I. osztály: Az őstermeléssel foglalkozók közül: a nagy és középbirtokosok, továbbá a haszonbérlők; a polgári és egyházi közszolgálat és szabad foglalkozást űzők közül: az önállók és a tisztviselők, kivéve a községi tisztviselőket és a népiskolai tanítókat; a véderőhöz tartozók közül: a tisztek és tisztviselők családtagjait.

II. osztály: Az őstermeléssel foglalkozók közül: a mezőgazdasági és erdészeti tisztviselők, s az egyéb őstermelést űzőkből az önállók; a bányászat, ipar és forgalomhoz tartozók közül az önállók és tisztviselők; a polgári és egyéb közszolgálati ághoz tartozó többi tisztviselők és díjnokok családtagjait.

III. osztály: Az őstermeléssel foglalkozók közül: a kisbirtokosok és bérlők, a kisbirtokos napszámosok, e részes

földművesek, a majorosok és juhtenyésztők, továbbá az önálló kertészek, s az őstermeléshez, valamint az összes többi kereseti ágakhoz tartozó segédszemélyek és végül a véderőhöz tartozó altisztek családtagjai.

IV. osztály: A gazdasági és házi cselédek.

V. osztály: A gazdasági és különböző ágbeli napszámosok, s az egyéb és ismeretlen foglalkozásúak, s a véderőhöz tartozó legénység családtagjai.

Az egyes osztályokon belül még alosztályokat is kellene létesíteni, hogy a tényleges állapotnak teljesen megfelelő legyen, de ez már túlságos aprólékosságra vezetne, s az áttekinthetést nagyon megnehezítené. A rendelkezésre álló adatok hiányossága miatt oly egyének, kik az első osztályba tartoznának voltaképp, mint a nagykereskedők, nagyiparosok, bankárok, a második osztályba kerültek; viszont az első osztályba kerültek az összes kisebbrangú közhivatalnokok is, kik voltaképp a második osztályba lennének sorozandók, e két csoport különben ekként körülbelül kiegyenlíti egymást. A harmadik osztályban a kisgazdákat és az ipari segédszemélyeket egyesítettem. Ezt azért tettem, mivel a mi vidékünkön e két elem körülbelül azonos életviszonyok mellett él. Kétségtelenül vannak közöttük sokan olyanok is, kik a második csoportba is belekerülnének, de erre nézve sem birunk oly adatokat, melyek kétségtelen támpontot nyújtanának. De ez különben is tárgyaltalan, mert hiszen nem a keresőkről van szó, hanem a családtagokról, kik ez alsó népeknél majdnem teljesen azonos életmódot folytatnak, s mindannyian szintúgy iparkodnak az anyagi élet küzdelmeiben részt venni, mint családfentartójuk.

Ezeknek előrebocsátása után, nézzük most már e halvaszületések statisztikáját és topografikus, valamint demografikus megoszlását. Az 1900-1908-ig bezárólag terjedő időszak alatt a halvaszületések, az összes születésekhez viszonyítva, a következő eloszlást tüntetik fel:

Év	Összes születés	Halvaszületés	Az utóbbi az előbbi + %
1900	768.673	15.955	2·07
1901	747.224	15.503	2·07
1902	775.641	15.902	2 05
1903	740.405	15.166	2·04
1904	755.526	14.727	1·94
1905	734.335	13.803	1·89
1906	748.060	14.107	1·88
1907	755.653	14.786	1·95
1908	771.126	15.238	1·97
Összesen . . .	6,796.643	135.187	1·98

Az 1900-ik évtől kezdve az 1905-ik évig bezárólag a halvaszületésekben bizonyos örvendetes javulást láthatunk, mely az 1906-ik évtől kezdve ismét rosszabbodást mutat, a minek magyarázatát a kivándorlásban kell keresnünk. Hazánkban ugyanis az 1906. és 1907. évben volt a kivándorlás a legnagyobb, mi sem természetesebb tehát mint az, hogy a sok visszahagyott asszonynak, önmaga és esetleg családja fentarthatása végett nagyobb erőfeszítést kellett kifejtenie, táplálkozása is silányabb volt, s ennek visszahatásaként a halvaszületések száma emelkedett. Valószínű azonban az is, hogy a bejelentések körül is voltak az egyes években pontatlanságok, amennyiben egészen kézen fekvő, hogy azon esetekben, ahol szükséges keresztelés még eszközölhető volt, vagy eszközöltetett is, a tulajdonképp halvaszülöttek, élveszülötteknek lettek bemondva. Lehetséges továbbá az is, hogy a születések bejelentésének határideje nyolcz nap lévén, sok oly gyermek lett halvaszülöttnek bejelentve, aki nem volt az, avagy megfordítva.

A halvaszületések topografikus eloszlásának bemutatása véget, közölnünk kell először országrészenként csoportosítva külön-külön az összes, azután a halvaszületések számát. Az 1900-1908-ig bezárólag terjedő időszakban az összes szülöttek száma országrészenként és megyei és városi törvényhatóságok szerint részletezve a következő volt:

Országrész	Az összes születések		Halvaszületések		Az utóbbi az előbbi %-a	
	a városi törvényhatóságokban	a megyei törvényhatóságokban	a városi törvényhatóságokban	a megyei törvényhatóságokban	a városi törvényhatóságokban	a megyei törvényhatóságokban
Duna balpartja . .	25.441	712.609	870	14.332	3.41	2'01
Duna jobbpartja .	44.050	918.441	1.200	17.618	2'72	1'91
Duna-Tisza köze .	127.427	834.655	2.923	16.191	2'29	1'93
Tisza jobbpartja .	13.112	586.948	233	10.913	1'78	1'85
Tisza balpartja .	47.937	871.001	1.468	15.522	3'06	1'78
Tisza-Maros szöge	40.762	629.906	1.206	11.214	2'95	1'77
Királyhágóntúl . .	21.002	793.260	637	14.048	3'03	1'77
Fiume és kerülete	13.698	—	462	—	3'37	—
Horvát-Szlavonia .	34.537	875.652	1.811	18.268	5'24	2'08
Budapest	205.205	—	6.271	—	3'05	—

Az országos átlag 1.98% lévén, hasonlítsuk össze az egyes országrészeket az országos átlaggal. Eszerint az országrészek a következőleg jönnek egymásután: az országos átlagnál magasabb a halvaszületési hányados a Duna balpartján és Horvát-Szlavonországban, alacsonyabb a többiben mind; a városi törvényhatóságok közül az országos átlagon alul csak a Tisza jobbpartja van, a többi mind azon felül. A városi törvényhatóságokban, az egy Kassát kivéve, mindenütt magasabb a halvaszületési hányados, mint a megyei törvényhatóságokban s a különbség a legmagasabb a társországoknál, ahol a városi törvényhatóságokban több mint kétszer

oly nagy a halvaszületési hányados, mint a megyei törvényhatóságokban.

Nézetem szerint a városi és megyei törvényhatóságok nagy halvaszületési hányados különbözetének az a magyarázata, hogy a városokban az anyagi élet sokkal több küzdelemmel jár, mint a vidéken, minek következtében a nők munkájára is szükség van az egyes családok fentartásánál, ami azonnal érezteti káros befolyását, azután meg a kis, szűk lakásokban túlszűfolva lakó tömegek egészségi viszonyai is sokkal rosszabbak, mint a vidéken lakóké; a törvénytelen születések is jóval magasabb számot tüntetnek fel a városokban, mint a vidéken, akik között pedig, mint alább látni fogjuk, magasabb a halvaszületési hányados. Ezenkívül nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a városokban alig fordul elő oly eset, hogy a tényleg halvaszületött gyermek nem ilyenek jegyeztetnék be, míg a falvakban ez igen gyakori eset, s valószínűleg ez a magyarázata a társországokban a városi és megyei törvényhatóságok között levő magas halvaszületési hányados különbözetnek.

Ismerve a halvaszülettek számát és a halvaszületések országrészenként való megoszlását, nézzük azt, hogy az év minden szakában hasonló-e ez a szám, avagy vannak az évnek bizonyos szakai, amikor a halvaszületések száma nagyobb, s viszont olyanok, amikor e szám valamivel alacsonyabb? Erre feleletet adandó, nézzük tanulmányunk időbeli határában az összes és halvaszületések megoszlását évszakok szerint.

Évszak	Osszes születések száma	Halvaszületések száma	Utóbbi az előbbi %-a
téli hónapok . .	1,783.730	37.281	2.09
tavaszi » . .	1,678.163	33.044	1.97
nyári » . .	1,717.600	31.953	1.86
őszi » . .	1,617.151	32.909	2.03

Amint ezen adatokból láthatjuk, az egyes évszakoknak a halvaszületésekre nagy befolyásuk van. A nyári hónapokban a halvaszületési hányados a legalacsonyabb, a tavaszi hónapokban már valamivel nagyobb, s a téli hónapokban a legmagasabb, ami annak a bizonyosága, hogy a halvaszületésekre nézve nem a fogamzás, hanem a születés időpontja határoz, s az időjárás kedvező vagy zord volta dönti el a születést, illetve az újszülött életképességét. Ezért látjuk azt, hogy a téli hónapokban aránytalanul több a halvaszületett, mint a nyári hónapokban, aminek értékelhetővé tétele végezt összegezem egyrészt a tavaszi és nyári, másrészt az őszi és téli hónapok eredményeit:

Halvaszületett a hidegebb hónapokban 70.190 gyermek,

az összes halvaszülöttek 51.93%-a; halvaszületett a melegebb hónapokban 64.997 gyermek, az összes halvaszülöttek 48.07%-a.

A születések nembeli megoszlásánál láthatjuk, hogy a fiuszülöttek száma mindenkor nagyobb, mint a nőnembeli szülötteké. Nézzük már most, hogy a halvaszületéseket vizsgálva ezen szempontból itt minő eloszlást láthatunk? Az 1900 -1908-ig bezárólag terjedő időszakban született összesen:

3,502.687 finembeli, ebből halva 76.013, vagyis 2.17% és
3,293.956 nőnembeli, » » 59.174, » 1.82%.

E kimutatás amellet bizonyít, hogy annak megfelelően, miszerint a finembeliek születési száma magasabb, a halvaszületés is erősebb a finembelieknél, mint a nőnembelieknél. Sőt a fiú halvaszülöttek aránya magasabb az összes halvaszülöttekhez viszonyítva, mint az összes fiúszületek, az összes szülöttekhez képest. Ugyanis a 6,796.643 összes szülötől fiúszülött volt 3,502.687, vagyis 51.51%; míg a halvaszületett 135.187 gyermekből fiú volt 76.013, vagyis 56.22%. Azaz, amíg minden 100 élveszülött leánygyermekre esett 106 élveszülött fiú, addig a halvaszületéseknél minden 100 halvaszületett leányra 127 halvaszületett fiú esett, amit HARALD WESTER GAARD: »Die Lehre von der Mortalität und Morbilität« című munkája 347. lapjain azzal vél megmagyarázni, hogy: »... a legtermészetesebb magyarázatnak erre nézve az látszik, hogy a férfi magzat nagyobb és erősebb s ennél fogva kevésbé egyezik az anya szervezetével.«

Azon körülmény, hogy a születendő gyermek törvényes e, avagy törvénytelen, kétségtelenül befolyással van a halvaszületésekre. Már maga az, hogy a törvénytelen gyermekek legnagyobb contingensét a cselédek, kispasztorok, mezőgazdasági és más napszámosok s ipari segéd munkások, szóval a legszegényebb társadalmi osztálybeli egyének adják, következtetni enged arra, hogy ez a befolyás nem is csekély, hanem nagyon is figyelembe veendő. Ennek bemutatása végett legyen szabad felhoznom, hogy tanulmányunk időbeli határában született gyermekek közül törvényes származású volt 6,154.815, ebből halvaszülött 117.921, vagyis 1.91%; törvénytelen származású volt 641.828, ebből halvaszülött 17.266, vagyis 2.69%.

A törvénytelen gyermekek sorában tehát jóval magasabb a halvaszületések hányadosa, mint a törvényes szülötteknél, ami egyrészt annak a következménye, hogy a törvénytelen szülöttek anyái alacsony sorban lévén, sok oly munkát végeznek s oly időig, amikor az már a születendő gyermek-életképességét a legnagyobb mérvben veszélyezteti, másrészt kétségtelenül befolyásolja még az a sivár lelki állapot,

amelyben az ily teremtések vannak, amihez még hozzájárul a közlegő szegyentől, nyomortól való rettegés. Befolyásolja még az is, hogy a törvénytelen gyermekek túlnyomó részükben a legfiatalabb nemzedéktől származnak s többnyire elsőszülöttek, ami kétségtelenül meg is állapítható, amint azt az alábbi kimutatásból azonnal látni fogjuk. Ugyanis a 6,796.843 gyermek, anyja kora és törvényes vagy törvénytelen származása szerint a következőleg oszlott meg:

Az anya életkora	Törvényes származású			Törvénytelen származású		
	összes születés	halvaszületés	‰	összes születés	halvaszületés	‰
17 éven alul .	11.507	219	1'90	11.945	252	2'10
17—19 éves .	376.998	5.474	1'45	124.268	2.687	2'16
20—24 » .	1.694.891	25.407	1'49	244.807	5.919	2'46
25 - 29 » .	1,622.693	28.193	1'75	123.579	3.674	2'97
30—39 » .	1,802.645	40.332	2'23	101.191	6'338	3'29
40 - 49 » .	348.041	10.646	3'06	17.984	623	3'46
50 éven felül ismeretlen . .	2.746	82	2'98	273	11	4'02
ismeretlen . .	4 748	56	11'96	1.590	179	11'26
30—49 éves ¹⁾	290.516	7.000	2'40	15.597	583	3'73

Amint ezen arányszámokból láthatjuk, a halvaszületés eshetősége, az ismeretlen korosztálybeli anyáktól eltekintve, a 40-49 éves korig terjedő korszakhoz tartozó, valamint az 50 éven felüli korosztályhoz tartozó nőknél a legnagyobb s a legkisebb a 20 éven alul levő korosztályhoz tartozóknál. Innen kezdve a halvaszületés eshetősége emelkedést mutat s a maximumról az ismeretlen korúaknál éri el. A 17 éven aluli anyáktól született gyermekeknél a halvaszületés eshetősége 1'9%, tehát jóval magasabb, mint az utána következő három korcsoport bármelyikénél. így a törvényes szülötteknél.

Nézzük most már a törvénytelen származású újszülötteket. Itt az ismeretlen korúaktól eltekintve, minden egyes korcsoportban jóval nagyobb a halvaszületési hányados, mint a törvényes származású gyermekeknél s a fiatalabb korcsoportoknál magasabb, mint az idősebbeknél. Más államokban ezen különbség a kétféle származású gyermekek halálozási hányadosában még sokkal nagyobb, mint Magyarországon. így minden ezer törvényes, illetve törvénytelen újszülöttről halvaszülött volt:

Olaszországban	39	51	Bajorországban	30	36
Franciaországban	44	74	Svédországban	25	33
Belgiumban	43	63	Württembergben	32	35
Hollandiában	44	81	Magyarországon	19	26

Ezen csoportozat egyúttal még valaminek bizonyítására

*) 1900-ban a 30-49 éves korcsoport együtt van kimutatva.

jó és pedig arra, hogy azon államokban, ahol a törvénytelen születések nagyobb számban fordulnak elő s mélyen a nép erkölcsi világában bírják alapjukat, ott a halvaszületéseknél nem találunk nagy különbséget a törvényes, illetve törvénytelen származású gyermekek sorában; ellenben azon államokban ahol csak elvétve fordulnak elő törvénytelen születések, vagy nem oly mély sociális alappal bírnak, ott e halvaszületések a törvénytelen gyermekek sorában majdnem megegyezően oly magas hányadost tüntetnek fel, mint a törvényes származású gyermekek sorában. A legszembetűnőbb példa az előbbire Hollandia, az utóbbira Württemberg.

Hazánk lakossága úgy vallásfelekezethez való tartozás, mint anyanyelv tekintetében a legtarkább képet tüntetvén fel, nem lesz érdektelen ezen két szempontból is megvizsgálni, az összes, illetve a halvaszületéseket. Nézzük előbb a vallásfelekezet szerint való halvaszületési hányadost. Az 1900-1908-ig bezárólag születet 6,796.643 gyermekből

Vallásfelekezet	Összes születés	Halvaszületés	Az előbbi %o-a
római katolikus	3,637.434	76.823	2.11
görög katolikus	699.438	9.484	1.35
görög keleti	987.559	13.225	1.33
evang. református . . .	789.763	20.217	2.55
ágostai evangélikus . .	405.212	9.907	2.46
unitárius	21.219	469	2.17
izraelita	250.879	4.869	1.92
egyéb és felekezeten kívüli	5.139	193	3.79

A legnagyobb a halvaszülöttek aránya az egyéb és felekezeten kívül állóktól eltekintve, az evang. reformátusoknál s az ágostaiaknál van; a római katolikusoknál s az unitáriusoknál majdnem egyforma; jóval jobb az izraelitáknál s a legkisebb a halvaszülöttek hányadosa a görög katolikusoknál és görög keletiéknél. Indokolni ezen arányeloszlást talán egyedül csak az izraelita vallásfelekezethez tartozóknál lehet azzal, hogy ezek úgy szellemi, mint vagyoni tekintetben a jobb körökhöz tartozván, ez a körülmény fejt meg az alacsony halvaszületési hányadost. Már nem állíthatjuk ugyanezt a görögkatolikusoknál és a görögkeletiéknél s épp azért ezen két vallásfelekezetenél nem fogadhatjuk el helyesnek a nyert hányadosokat. Köztudomás szerint ugyanis ezen két felekezethez tartoznak nálunk a legszegényebb és szellemileg leghátramaradottabb egyének, itt a legtöbb a törvénytelen gyermek s így e túlkedező arány, a legnagyobb valószínűség szerint, egyedül a helytelen bemondásnak tulajdonítandó.

Nézzük már most ugyanezt a gyermekek anyanyelv szerint való megoszlása tekintetében. E szempontból vizsgálva

az újszülötteket, a következő halvaszületési hányadosokat nyerjük.

Anyanyelv	Összes születés	Halvaszületés	Az előbbi 0/0-1
magyar	3,116.045	69.295	2·22
német	661.049	13.246	2·—
tót	749.916	14.641	1·95
oláh	953.447	13.346	1·39
ruthén	167.058	1.548	0·92
horvát és szerb ¹⁾ . .	568.901	11.456	2·01
horvát ¹⁾	280.318	7.135	1·54
szerb ¹⁾	179.086	1.874	1·04
egyéb	120.023	2.646	2·22

Amint ezen kimutatásból láthatjuk, a legmagasabb e halvaszületések aránya a horvát anyanyelvűteknél, s ezen arány, ha a horvát-szlavón országrészben levő magas hányadosra figyelemmel vagyunk, mivel a horvát anyanyelvűek túlnyomó többsége itt lakik, még magasabb lenne, ha az első öt évben már külön lennének a horvátok feltüntetve s nem a szerbekkel együtt. Nagyon magas az arány (az átlagnál jóval magasabb) a magyaroknál s az egyéb anyanyelvűeknél; közel van az átlaghoz a német és tót anyanyelvűek halálzási hányadosa. Az országos átlagnál jóval alul van az oláhoké s a legalacsonyabb az arány a ruthéneknél.

Ismerve ezen három anyanyelvhez tartozók vallásfelekezeti hozzátartozóságát, megérthetjük, hogy miért a legalacsonyabb a halvaszületések hányadosa a görög katolikusoknál, s a görög keletieknél. Nagyon jól jegyzi meg erre vonatkozólag KOVÁCS ALAJOS »A magyar szent korona országainak 1906., 1907. és 1908. évi népmozgalma« című mű általános jelentésében a következőket: »Hogy a tudatlanságnak, a kultúrában való elmaradottságnak milyen nagy része van abban, hogy a halvaszületések száma a valóságosnál alacsonyabbnak van kimutatva, eléggé bizonyítja az, hogy azoknál a felekezeteknél és nemzetiségeknél látjuk a halvaszületések legkisebb arányát, amelyek az írni-olvasni tudás tekintetében leghátrább állanak, tehát a görög katolikusoknál és görög keletieknél, továbbá a ruthéneknél, szerbeknél és oláhoknál.«

Ezzel most már mindennemű személyi viszonyát a halvaszülötteknek, illetve anyáiknak ismerjük, nézzük tehát a tanulmányom elején felsorolt öt társadalmi osztály szerint való eloszlását a halvaszülötteknek. Ez a következő:

¹⁾ 1905-ig a horvát és szerb anyanyelvű anyáktól született gyermekek együtt vannak feltüntetve.

Társadalmi osztály	Összes születések	Halva születések	Az előbbi %-a
I. osztály	89.828	1.708	1.89
II. »	740.056	16.076	2.17
III. »	3,698.006	66.914	1.80
IV. »	636.766	15.707	2.46
V. »	1,631.987	34.784	2.13

Az első társadalmi osztályhoz tartozóak az országos átlagnál valamivel jobb hányadost tüntetnek fel a halvaszületések terén s ezen arány kétségtelenül sokkal előnyösebb lenne, ha a valóban első társadalmi osztályhoz tartozókat élesebben lehetne elkülöníteni. A második társadalmi osztály az országos átlagnál erősebb hányadost tüntet fel, aminek szintén nem szabadna lennie, itt azonban a helyesebb arány kimutatásai az akadályozza, hogy nagyon sok oly önálló iparost és kereskedőt kellett ez osztályba vennünk, akik voltaképp nem tartoznának ide. A harmadik társadalmi osztály a legelőnyösebb hányadost tünteti fel s ezt én annak tulajdonítom, hogy az ezen társadalmi osztályban levők kiskorúktól fogva állandóan kemény munkához lévén hozzászokva, a terhesség ideje alatt sem érzik meg annak nehézségét. De lehet e kedvező arány annak a következménye is, hogy épp ezen társadalmi osztályba vettem fel azokat, akikhez a szerbek, oláhok és ruthének legnagyobb része tartozik, vagyis a kisgazdákat, akiknél tehát a nagyon is kedvező hányados jó részben a téves bemondásnak is tulajdonítandó.

A negyedik társadalmi osztálynál a legmagasabb arány van halvaszületések közt. Ezt a túl magas arányt a házi cselédek okozták az ő nagyszámú törvénytelen származású gyermekeikkel, akiknek sorában mint fentebb láttuk, a halvaszületések nagyobb mérvben fordulnak elő. Ennek bizonyítására szolgáljon az, hogy míg a gazdasági cselédektől született 470.829 gyermekből 3.443 volt halvaszülött, vagyis 2%, addig a házi cselédektől született 165.937 gyermekből 6.264 volt halvaszülött, vagyis 3.77%.

A házi cselédek osztálya egyúttal az egyedüli társadalmi csoport, amelynél a kereseti ág befolyása a halvaszületésekre a legészrevehetőbb. Az ötödik társadalmi osztályba tartozók ismét nagyobb aránnyal szerepelnek, mint aminő az országos átlag, s ez azon nagy nélkülözéseknek s azon nehéz munkának tulajdonítandó, amelylyel az ezen osztályhoz tartozók kenyérüket keresik.

Szentiványi Ferencz.

A német népesség társadalmi tagozódása.

(Neuhaus Georg: Die deutsche Volkswirtschaft und ihre Wandlungen im letzten Vierteljahrhundert. I. Die berufliche und sociale Gliederung des deutschen Volkes. Auf Grund der Ergebnisse der Berufszählungen von 1882, 1895 und 1907 bearbeitet. M.-Gladbach 1911.)

Mióta egyrészt a statisztikai felvételek egyre több, a gyakorlati élet kérdései elbírálásánál fontos szempontra terjeszkednek ki, másrészt pedig egyre szélesebb körök kezdenek a statisztika adatai iránt érdeklődni, sürgős szükséglet támadt oly munkák iránt, melyek ezeket az adatokat lehető könnyen hozzáférhetővé teszik a nagyközönség számára. A forrásmunkákat nem áll módjában mindenkinek megszerzeni; de még ha hozzá is fér azokhoz valaki, aki az ily művek kezelésében nem bír kellő jártassággal, nehezen találja meg bennük, amire szüksége van. Még az is, aki jártasabb a statisztikai forrásmunkák kezelésében, gyakran számos kötetet kénytelen átkutatni, míg arra ráakad, amit éppen keres. Ezért valóban hézagot pótolnak az olyan munkák, amelyek egyes fontosabb statisztikai felvételek eredményeit áttekinthetően csoportosítva hozzáférhetővé teszik a művelt olvasó közönségnek.

Ezzel a célzattal készült NEUHAUS-nak, a königsbergi statisztikai hivatal igazgatójának a munkája is, melyben az 1882., 1895. és 1907. évi német foglalkozási statisztika adatait dolgozta föl a nagyközönség számára. Hasonló célzatú munkáknak talán minden tekintetben nem szolgálhatna mintául, mert kevésbé áttekinthető, helyenkint erősen belemélyed egyes kevésbé érdekes részletekbe és meglehetősen száraz olvasmány is. Másrészt azonban a szerzőnek a nagy és fontos szempontok iránt nem hiányzik az érzéke és ha egyszer az olvasó a könyv beosztásával megismerkedett, megtalálja a munkában a sok részlet között is a főbb kérdésekre világot vető adatokat, melyekhez a szerző néha ugyan kissé lapos, de helyenkint elég tanulságos magyarázatokat fűz. Igen emeli a munka értékét az a 90 statisztikai táblázat, melyet részint a szöveg közé, részint pedig annak mellékleteként illesztett be a szerző. E táblázatok ugyanis egyrészt az illető forrásmunkák fontosabb adatait teszik összesítve egy helyen hozzáférhetővé, másrészt pedig különböző érdekes csoportosításokban mutatják be azokat.

A munka márcsak azért is megérdemli mindenkinek a figyelmét, aki a német közigazdaság fejlődése iránt érdeklődik, mert a fejlődés legérdekesebb korszakát, azt az időszakot öleli fel, melybe a német iparnak nagyranövése és Német-

országnak elsőrangú ipari állammá alakulása esik. Voltaképpen azonban némileg a német közgazdaság fejlődésénél is általánosabb érdeklődés fűződik az e munkában foglalt eredményekhez, mert bár az a német viszonyok fejlődését vázolja, mégis egyúttal képet nyerhetünk belőle arról is, hogy az ipar térfoglalása miképp alakítja át egy országban a lakosság összetételét.

1882-ben a német közgazdaság még erősen mezőgazdasági jelleget mutatott. A 45 milliót kitevő lakosságából majdnem 20 millió, vagyis 42.5% élt a mezőgazdaságból; ezzel szemben az ipari lakosság – hozzá számítva a bányászatét is – akkor 16 milliót tett ki, 35.5%-ot. Az 1907. felvétel alkalmával jelentékeny átalakulás volt megállapítható. A mezőgazdasági népesség hányada 28.6%-ra szállt alá, sőt a 20 milliónyi mezőgazdaságból élő népesség kerekén 17 Va millióra csökkent, ellenben az ipari lakosság hányada 42.7%-ra szökkent föl és így már elérte azt a viszonyszámot, melyet 25 évvel előbb a mezőgazdaság mutatott, sőt az abszolút számokat tekintve, az 1907. évi felvétel szerint ez időben Németországban majdnem 9 millióval többen éltek az iparból, mint a mezőgazdaságból. A kereskedelem hányada is erősen növekedett; az 1882-ben számlált 4.5 millió lakossal szemben 1907-ben 8.2 millió ember élt a kereskedelem és közlekedésből. Jellemző az állam és az egyéb hatóságok feladatai tekintetében uralkodó nézetek átalakulására és a hatósági hatáskörök ezzel járó tágítására, hogy a közszolgálatban alkalmazottak száma is erősen növekedett és 2 millióról majdnem 3.5 millióra szökkent fel.

Hogy ez a nagy átalakulás a német nemzetre nézve mily nagy előnnyel járt, az kitűnik abból, hogy a foglalkozás nélküliek csoportja és pedig ezen belül a járadékosoké és nyugdíjasoké erősen megduzzadt. 1882-ben még csak kerekén 800.000-en számláltattak ebben a csoportban, 1907-ben pedig több mint 2 millió járadékos és nyugdíjas volt, mi 181%-os gyarapodásnak felel meg. Igaz, hogy ebben a 2 millió lakosban bentfoglaltanak azok is, akik a munkásbiztosítási törvények alapján élveznek járadékot; mindamelllett ez a jelentékeny növekedés a német népesség igen számbavehető vagyonosodásáról tesz tanúságot, eltekintve attól, hogy már magában a munkásbiztosításnak olyan széleskörű kiépítése, mint a német, csak az ország igen tetemes vagyonosodása mellett lehetséges. Egyébként a német lakosság jólétének emelkedését mutatja az is, hogy a hozzátartozóik vagy mások segélyéből élők hányada majdnem 30%-kal és a szegényházakban lakók hányada is 5½%-kal csökkent.

Igen érdekes és a capitalistikus átalakulásra jellemző világot vet a Németországban az utolsó 25 év alatt mutat-

kozó az a tény, hogy a jelentékeny vagyonosodás daczára a cselédeknek és egyéb szolgáló sorsban élőknek a száma nemcsak viszonylag (2%-ról 1.2%-ra), hanem tényleg is csökkent; míg 1882-ben majdnem 1 millió ember tartozott ebbe a csoportba, addig 1907-ben már csak 792 000-en tartoztak a 617 milliót kitevő német lakosságból ide. Ezzel szemben a szabad munkások száma 107 millióról 17.8 millióra szökkent fel. Az okot nem lehet máshol keresni, mint ott, hogy a munkabérek jelentékenyen emelkedtek. Statisztikailag ezt a tényt kimutatni igen nehéz, mert egyrésztől nagyon szétfolyó anyagról van szó, lévén a bérek megállapítási módja és magassága iparágankint rendkívül eltérő, másrésztől pedig folytonosan azt a nehezen ellenőrizhető ellenvetést halljuk, hogy az élet drágulása egyensúlyozza a bérek emelkedését, úgy, hogy csak a névleges bér emelkedik, a tényleges bérek ellenben a régi színvonalon maradnak. Hogy ez nincs úgy, annak egyik közvetett bizonyítékát kell látnunk abban, hogy a szabad bér-munkások számának oly jelentékeny növekedése mellett a személyes szolgálatokat teljesítők száma tekintélyesen csökken, mert ha el is fogadjuk, hogy a szabadságszeretetek a korunkban való nagy előtérbelépése is a személyes szolgálatokat teljesítők számának apasztása irányában hat, mégis alig tehető fel, hogy az árak emelkedésétől független, biztos ellátással járó szolgálati viszony helyett a szabad bér munka felé tódulnának a munkások, ha az árak emelkedése tényleg ellensúlyozná a bérek emelkedését. Inkább arra a fejlődési irányzatra kell a jelzett tény folytán ráismernünk, melynél fogva az emberi munka, melyet saját személyük kiszolgálására azelőtt olcsóságánál fogva sokan használhattak, drágább lesz, úgy, hogy nem áll már oly sok embernek módjában saját egyéni cseléjaira mások munkaerejét lekötöni. De még azok is, akik ily szolgálatokra adják magukat, már részben nem kötik magukat teljesen le, hanem átmenetet teremtenek a szabad bér munka felé, mert ők is csak bizonyos óraszámra állnak uraik rendelkezésére és este saját otthonukba mennek. Figyelmeztet NEUHAUS az analógiára, mely az Egyesült-Államok ily irányú fejlődésével Németországban is kezd mutatkozni.

A munkások hányada természetesen az iparban növekedett legerősebben, hol 1882-ben 64%-ot, 1907-ben pedig 76.35%-ot tett ki; a kereskedelem és forgalom csoportjában is erős az emelkedés (46%.-ról 56%-ra), míg a mezőgazdaságban elég mérsékelt (71%-ról 73%-ra). A capitalismus üzemi összpontosításának eredményeképp igen élesen előtérbe lép az önállók számának csökkenése és az alkalmazottak' és munkások hányadának erős emelkedése. Ismét az ipar az, melyben legszembetűnőbb ez a folyamat; itt az önállók 1882-ben még 34.4%-ot tettek ki, 1907-ben pedig már csak

17.5%-ot. A nagyüzem óriási térfoglalásának a jele ez és egyúttal annak a bizonyítéka is, hogy egyre kevesebb, de annál inkább arra való ember kezébe kerül az ipari termelés irányítása, mi által a termelési folyamatnak egységesebb, áttekinthetőbb és szakszerűbb vezetése válik lehetségessé. Igaz, hogy ezzel szemben mindig több ember él gazdasági tekintetben függő viszonyban. Így az alkalmazottak hányada az iparban 1.5%-ról 6%-ra szökött fel. Ebből egyúttal az is megállapítható, hogy a capitalistikus üzem abban az irányban is erősen átalakítja a termelést, hogy a testi munka helyébe jelentékeny részben a szellemi munkát lépteti. Erősen kifejezésre jut ez a kereskedelemben és forgalomban is. Az alkalmazottak hányada itt is erősen emelkedett 9%-ról 14.5%-ra, a munkások hányada e mellett itt szintén igen számbavehetően növekedett (46%-ról 56%-ra). Igen érdekes a mezőgazdaság fejlődése, mert 1882-től 1895-ig más irányzatot mutat, mint azután. Az első időszakban ugyanis határozott fejlődés jelentkezett a kis üzem terjeszkedése felé; az önállók hányada 27.7%-ról 30.9%-ra emelkedett és a munkások aránya 71.4%-ról 67.6%-ra süllyedt. Ezzel szemben 1895-től 1907-ig az önállók hányada majdnem 5%-kal alászállt, a munkások aránya pedig 6%-kal emelkedett.

Nagyon érdekes és figyelemre méltó jelenség az, hogy bár az eltartottak száma általában emelkedett, azok aránya mégis 1882. óta számbavehetően csökkent. Akkor ugyanis a lakosság 55%-a esett az eltartottakra, 1907-ben pedig már csak 48.9%-a. Ez ismét a gazdasági élet capitalistikus átalakulásával kapcsolatos. A kis, többé-kevésbé független családi gazdaságok helyébe fokozott mértékben a nagy specializált gazdaságok, a hatalmas üzemek lépven, egyre többen találunk azokban foglalkozást. Hogy azonban ezt a jelenséget egészen megértsük, azt is tudnunk kell, hogy a keresők száma 1882-től 1907-ig a férfilekosságnál 38.9%-kal, a női lakosságnál ellenben 93.9%-kal emelkedett. Ez mutatja, hogy ez az átalakulás nagyrészt annak az eredménye, hogy a capitalistikus fejlődés a nők kezéből kivesz számos régen az ő munkájukat képező feladatot, mi által munkaerejük nagy részben felszabadul és szintén a munkapiacra keres alkalmazást. Részletesen kimutatja NEUHAUS, hogy az állam maga Németországban mennyire igyekszik az így felszabadult női munkaerő számára munkaalkalmakat teremteni.

A capitalismus által teremtett viszonyoknak már régebb felismert jellemvonása a belső és külső vándorlások erős gyarapodása és pedig különösen a munkások között. NEUHAUS ezekkel a vándorlásokkal is foglalkozik. Idevágó eredményei közül különösen azok érdekelnek bennünket, melyek a külső vándorlásokra vonatkoznak. Megállapítja mindenekelőtt, hogy a

XIX. század végéig jelentékeny néptömegeket veszített ezen az úton Németország. 1895. óta azonban megváltozott a helyzet; azóta a gazdasági viszonyok változása folytán Németország be- és kivándorlási mérlege nyereséggel záródik. Az idegen munkások hányada a legnagyobb az iparban, ahol majdnem 4½%-ot tesz ki; a mezőgazdaságban és a kereskedelemben már sokkal kisebb a hányaduk, az utóbbiban nem a munkások, hanem az alkalmazottak között van a legtöbb külföldi származású. A német ipar azonban, egyes kivételes iparágaktól eltekintve, nem a tanult munkásokat kapja a külföldről, hanem a fizikai munkát végzők egy részét. Büszkén állapítja meg NEUHAUS, hogy csak a selejtesebb munkaerő tekintetében segíti a külföld Németországot, míg a jobb bérben részesülő tanult munkások helyeit inkább maguk a németek töltik be. A könyvben található idevágó anyagból különösen az érdekel bennünket, hogy a Magyarországból (a könyv Magyarországról és Horvátországról beszél) származó bevándorlóknak legnagyobb része a mezőgazdaságban keresett munkát, a többi pedig főképp a bányászatban és az építőiparban.

A munka még számos szempontra vet érdekes világot, azonban tovább a részletekbe hatolni e helyütt nem lehet. Nem maradhat azonban megemlítés nélkül a munkában foglalt azon adat, melynél fogva a keresők számának a legnagyobb gyarapodása a biztosítási iparban mutatkozik és pedig oly számbavehető mértékben, hogy 1882-től 1907-ig 5½-szeresére nőtt ebben az iparágban a keresők száma. Nagyrészt természetesen annak tulajdonítandó ez, hogy a német munkásbiztosítás hatalmas kiépítése ebbe a korszakba esik; ellenben része van benne a szerző nézete szerint annak is, hogy a német nép mindenfelé fokozottabb mértékben igyekezik magáról háritani biztosítás útján az elemi csapások okozta károkat. A biztosítás kérdésével kapcsolatban fel akarjuk említeni azt is, hogy NEUHAUS számítása szerint az 1907. évi június 12-ki állapot szerint az özvegyeknek jóval több mint a fele lett volna az új német munkásbiztosítási tervezet értelmében a hátramaradottak járadékára igényjogosult.

NEUHAUS előttünk fekvő munkája csak az első része a két kötetre tervezett műnek. A második rész főképp a német üzemi felvételek összehasonlító feldolgozását fogja tartalmazni. Méltó érdeklődéssel várhatjuk ezt a kötetet is, mert abból a német közgazdaság haladása iránt közvetlen tájékozást fogunk meríthetni, míg az első kötet erre inkább csak másodsorban enged következtetni és inkább azokat a változásokat állítja szemeink elé, amelyeket ez a fejlődés a népesség szerkezetében előidézett.

Társadalmi politika.

A népművelésügy Bécsben és Berlinben.

(H. Siemering: Arbeiterbildungswesen in Wien und Berlin. Eine kritische Untersuchung. Karlsruhe i. B.: G. Braun, 1911. (VIII. 200) 80)

E két metropolis munkásképzésének ügye két irányban érdekelhet bennünket. Egyfelől azért, mert mindkettő döntő befolyású szokott lenni a mi fejlődésünkre, másfelől mert a két nagy város e tekintetben tipikusan elütő fejlődésmentet mutat és egymást bizonyosképen kiegészíti. Kiegészítik egymást a berendezéseik neme és azok különböző szervezete tekintetében. Így például a mi Berlinben nyilvános testületek feladata, azt Bécsben magánegyesületek teljesítik és viszont. Figyelemreméltó körülmény az is, hogy Bécs a népművelés egyes terein úttörőként haladt az összes birodalmi német városok előtt.

A legkülönbözőbb körülmények sajátos találkozása, az utolsó 10-15 évben a régi császárvárost a német népművelésügy középpontjává tette. Más nemzetiségekkel való küzdelemben a németek Bécsben talán áldozatra készebbek a kulturájukért. Ehhez járult még az a körülmény is, hogy az előbbi conservatív, sőt reactionaries és autokratikus városi régime az összes pártok haladó férfait egy ellenzékbe gyűjtötte és így sikerült, – amit a bécsi socialdemokratia is elismer, – az akadémikus, lateiner körök szellemi munkáját, a polgárság, a bourgeoisie pénzügyi támogatását és a munkásság bizalmát megnyerni. Ez Ausztriában annál könnyebben lehetséges volt, mert ott, mint Délnémetországban, a társadalmi osztályellentétek nem oly élesek, mint északon. A socialdemokratia és a szakszervezetek közvetítésével közelednek egymáshoz a munkásság és ama körök, amely a bécsi népművelő intézmények közönségének a zömét teszi.

A népművelés munkáját javarészen négy nagy szervezet teljesítette: a népies egyetemi tanfolyamok bizottsága (Ausschuss für volkstümliche Universitätskurse), a népotthon (Volksheim), a bécsi népművelő egyesület (W. Volksbildungsverein) és a központi könyvtár (Zentralbibliothek). Ezeket az egyesületeket nemcsak rokon törekvések kapcsolják egymáshoz. A personalis unió egy neme áll fenn köztük azáltal, hogy a vezető személyiségek egyike-másika egyidejűleg több Organisationsban tevékenykedik. Néhány vezetőember baráti kapcsolata következtében a népművelés legfontosabb ágai központosítva vannak és személyes kötelékek tartják őket össze a bécsi munkásság politikai és gazdasági egyesületeivel. Ez a belső kapocs az egyes intézmények kölcsönös Segítségével mellett szerencsés összeműködést eredményez ki-

felé. Ebből a bécsi népművelést teljesítő különböző egyletekre nézve előnyös munkamegoszlás keletkezik, az okulást kereső elemek részére pedig a művelési eszközök és berendezkedések fokozatos rendszere, melynek segítségével szellemileg szépen feldolgozhatják magukat. Az az út, amely a tanulni vágyó munkásnak kínálkozik, körülbelül a következő: érdeklődését előbb amaz előadások látogatása kelti fel, amelyeket a Volksbildungsvereine vasárnap délutánonként rendez a különböző városrészekben. Talán már ezzel egyidőben mulatató könyveket is kap ezen egyeslet könyvtáraiból vagy a Centralbibliothek fiókjainak egyikéből. Állandóan azonban ezek az egyes előadások ki nem elégítik, hanem csak ösztönzik. Rendesen kedvet kap arra, hogy valamelyik tárgyba rendszeresen bevezetessék. De valami tudományos könyv olvasása még nehéz volna neki. Ilyenkor rendesen a népszerű egyetemi tanfolyamok felé fordul és ott megkapja, amire szüksége van. Ha ezeken valamelyest mélyítette tudását és a Volksheimben is hallgatott egynéhány előadást, vágya támad nemcsak hallani, hanem önállóan, tudományosan dolgozni. A Volksheim alkalmat nyújt neki, hogy ebbeli vágyát kielégítse. Persze ez az itt jelzett tanulmány-irány nem kötelező. Általában mindenkinek szabadságában áll akármelyik organizáció rendezte tanalkalmatosságokban résztvenni. Csak a Volksheim állít fel bizonyos felvételi feltételeket. A népszerű egyetemi tanfolyamok a Volksbildungsvereine, Volksheim és Centralbibliothek egymásnak reklámot csinálnak és állandó tanuló- és tagcserét folytatnak, amelyben socialdemokratikus egyesületek és szakszervezetek is résztvesznek. Ezen utóbbiak lényegileg elvtársaik politikai kiképzésére szorítkoznak és ezen külön céljaik elérésére saját intézményeket létesítettek, amelyek legnagyobb részt a socialdemokrata párt fenhatósága alá vannak rendelve, kisebb részük bár kimondottan socialdemokrata jellegű, mégis viszonylag elég önálló létet él. Az első csoport központja a bécsi munkásszervezetek oktatási bizottsága; az utóbbiak legjelentékenyebb képviselője még rövid idő előtt az u. n. Arbeiterschule volt (újabban az előbb említett bizottság alá rendelve), amely Bécsben figyelemreméltó tevékenységet fejt ki. Összefüggésben áll ezekkel az intézményekkel a bécsi szabad népszínpad (Wiener Freie Volksbühne), mint a berlini hasonló nevű egyesületek utánpótlása, amely a nép széles rétegeinek lehetővé teszi a színelőadások látogatását. Népies hangversenyeket is többen rendeznek Bécsben. A népies egyetemi előadások a bécsi egyetem szárnyai alatt állanak. Tárgyuk mindama tudományágak közül vétetik, amelyek népies előadásra alkalmasak. Ki vannak zárva oly kérdéseket tárgyzó előadások, amelyek politikai, vallásos vagy társadalmi küzdelmekre vonatkoznak, vagy amelyeknek

tárgyalása agitációra adhatna alkalmat. Az előadásokat különböző helyeken tartják. A hallgatóság közt a népesség minden rétege képviselve van. Aszerint kerül a polgári vagy a munkás-elem többségbe, hogy mely kerületben és hol tartják az előadásokat. A végből, hogy kellő propagandát csináljanak a tanfolyamoknak munkáskörökben, 1908-ban tanácskozáásra hívták meg a munkásság bizalmi férfait. Ezekkel nemcsak a munkásság körében való agitációt beszéltek meg, hanem az iránt is tájékoztak, hogy az egyes kerületekben minő előadások tartása kívánatos. Ez az eljárás a hallgatók erősmérvű szaporodását vonta maga után.

A népotthon, Volksheim névvel Bécsben egy egyesület és egy épület nevét jelölik meg. Eredetileg minden politikai irányzattól mentesen akarták tartani, tényleg azonban túlnyomó benne a socialdemokrata elem. Gyarapodása bámulatosan gyors volt. 1905-ben saját épületet nyitott. 1908/9-ben kilenczven tanfolyamot adott 3.938 hallgató számára. A szombati és vasárnapi előadásokat 24.744 személy látogatta. A tagok szakcsoportokat alkothatnak, amely jogukkal bőven élnek. Vannak az egyesület kebelében irodalmi, zenei, turisztikai, történelmi stb. szakcsoportok. A legtöbb résztvevő főleg nyelvek és természettudományok, műszaki ismeretek iránt érdeklődik.

A Wiener Volksbildungsvereine a legrégebb valamennyi bécsi hasonló intézmény között. Célja első sorban könyvtárak létesítése, másodsorban népszerű tanfolyamok rendezése. Első könyvtárát 1887-ben nyitotta meg. Ifjabb társa a »Verein Zentralbibliothek«, amely újabban hatalmasan fellendült, az idősebb könyvtáregyesületeket jóval túlszárnyalta és minden tekintetben a helyzet magaslatán áll. Kisebb jelentőségű a kereszténysocialista alapon szervezett »Volkslesehalle Wien I.«. A többiekhez képest kisüzemnek mondható.

Maguknak a szakszervezeteknek is széleskörű oktató apparátusuk van, sok előadás és több kerületi könyvtár szolgálja a szervezett munkásság képzését. A könyvtárak látogatottság és berendezés tekintetében a Zentralbibliotheket meg sem közelítik.

Ami Berlin népművelésügyét illeti, hiányzik belőle az az egységesség, amely a bécsit jellemzi. Oly intézmények, amelyek Bécsben szándékos közösségben működnek, Berlinben idegenül állnak egymással szemben. Mindegyik külön működik; csak kevesen dolgoznak karöltve, a szemléelőre a berlini népművelés nem zárt egész, hanem sokféle szakadozott jelenségek benyomását teszi. Ennek oka helyi körülményekben keresendő, főleg abban, hogy nehezen tudják magukat az intéző körök politikai és társadalmi ellentéteken túltenni.

Mindenekelőtt három elem befolyásolja részben fejlesztőleg részben hátráltatólag a népművelés ügyét.

A porosz állam, Berlin és nagyobb elővárosainak törvényhatóságai, amelyekben a liberális polgárság van többségben és végül a socialdemokratia. A porosz állam egyelőre csak óvatosan és habozóan vesz tevékeny részt a népművelésügy feladataiban. A községek már frissebbek. Berlin város bőkezűen nyújt pénzbeli és természetbeni támogatásokat, ha a népművelés fejlesztéséről van szó. Hatalmasra növekedett pl. újabban Berlin kapuja előtt Charlottenburg. Az a körülmény, hogy a berlini gazdag lakosság tetemes része Charlottenburgban lakik, ennek nagy adójövedelmet biztosít. Ezen város nagystylű kommunálpolitikája az általános népjólétre, tehát a népművelésre is gondol. Mint Bécsben, úgy Berlinben is barátságos érzelmekkel viseltetik a liberális polgárság a népművelésügy iránt. Azonban ezt a socialdemokratia nagy mértékben megnehezíti a munkát minden hivatalos összműködést a polgársággal visszautasítván. Ez azonban nem akadályozza meg a tanulásra vágyakozókat abban, hogy megkeressék azt a forrást, amelyre tudásvágyuk kielégítésére szükségük van és nem sokat törődnek politikai irányzatokkal. Ama számos testület közül, amelyek Gross-Berlinben a népművelés ügyét szolgálják, jelesen három, azaz három csoport emelhető ki: a Zentralstelle für Volkswohlfahrt, Berlin és Charlottenburg városok és a munkásszervezetek. Mint Bécsben úgy Berlinben is első sorban a főiskolák, azaz berlini főiskolai tanárok népies tanfolyamai érdemelnek említést. Míg Bécsben több cursust tartanak kevesebb hallgatóval, azalatt Berlinben kevesebb tanfolyam van ugyan, egynek-egynek azonban lényegesen több a hallgatója.

Szép intézménye Berlinnek a Humboldt-akadémia szabad főiskolája is, amely pótolni akarja azt a hiányt, amelyet a rendes főiskolai oktatás hagy hátra. »Szemben az állami egyetemmel« úgymond »szabad akar lenni és független államtól, politikai és felekezeti pártoktól és nem kivan tekintettel lenni csak a szellemi cultura örök vezérszavaira: az igazra, szépre, jóra«. A Humboldt akadémia 1878-ban alakult, jövedelme a cursusdíjakból adódik, melyek meglehetősen magasak, úgy hogy a szegényebb néposztályok, jelesen a munkáselem nem igen részesülnek jótéteményében. 1895/96-ban a munkásság a hallgatóság 2.5%-át tette ki. E szám bizonyára ma sem változott. Igen mérsékelt árú előadások tartatnak a tengertudományi kir. intézetben is, melyek rendkívül nagy látogatottságnak örvendenek. Népies természettudományi előadásokat rendez az Urania és a treptowi csillagászati torony. Mindkettő üzleti alapon áll és az előbbit 160-170.000 ember, utóbbit ezideig maximálisan 60 – 70.000 személy látogatta.

Érdekes jelensége a berlini népművelésügynek a főiskolai tanulók munkástanfolyam-rendezése. Egészen szabad, statu-

moktól nem kötött és inkább hagyományokon alapuló szokássá vált Charlottenburgban és Berlinben, hogy egyetemi hallgatók munkásoktatással foglalkoznak. A cursusok tárgya főleg elemi oktatás, a költségeket részben pártoló magánosok, részben a hallgatók fedezik.

A berlini népművelés és munkásoktatás leghatalmasabb eszköze a 28 városi népkönyvtár, amelyek közül tizennégynek olvasóterme is van. A 28 könyvtár központja a városi könyvtár, mely 1907-ben nyílt meg és amely úgy mint a többi, a legkönnyebben megközelíthető és használható.

A Zentralstelle für Volkswohlfahrt nemcsak népszerű előadásokat rendez, hanem múzeumi sétákat, amelyek során a munkások ezrei ismerkednek meg a természettudomány érdekességeivel és a művészetek elemeivel. Különösen nagy a tolongás a természetrajzi gyűjtemények látogatásakor. 1895. óta a Zentralstelle hangversenyeket is rendez, amelynek látogatottsága óriási.

A színházi előadások közül, amelyek a munkásság számára szolgálnak, megemlítendő az ú. n. szabad színpadok és a nagy színházak munkáselőadásai. Előbbiek egyesületi alapon állanak. Ami utóbbiakat illeti, a császárnak köszönik létüket, aki elrendelte, hogy évenként 10 népies előadás tartandó 60 fillér belépődíjjal. A jegyek ügyes technikával kerülnek a munkásság körébe és ki van zárva, hogy velük lényeges visszaélés történjék.

A szervezett munkásság részéről teljesített művelési munka több-kevesebb összefüggésben áll tulajdonképpeni feladatukkal a munkás gazdasági helyzetének javításáért folytatott küzdelemmel. A szabad, – a keresztény szakszervezetek, a Hirsch-Duncker-félék és az úgynevezett sárgák mindegyik kivette a maga részét a munkából.

A szabad szervezetek, amelyek tagjainak száma 223.806 volt 1908-ban, könyvtárakat tartanak fenn, számszerint 54-et. Azonkívül a legtöbbnek külön lapja is van, amely gondoskodik a tagok szellemi igényeinek kielégítéséről. Ezenkívül az összes szakszervezetek gondoskodnak előadások tartásáról és tagjaik oktatásáról.

A Hirsch-Duncker-féle szervezeteknek Grossberlinben 1809-ben 16.800 tagja volt, 98 helyi egyesületbe csoportosítva. Az ezek által gyakorolt művelési tevékenység is a következő csoportok alá foglalható: könyvtár, szaklap, előadás, kirándulás. A Hirsch-Duncker-féléknél kisebb tagszámmal bírnak a berlini keresztény szervezetek (5.099 tag 12 helyi szervezetben 1908-ban). Könyvtáraik kicsinyek, de azért eléggé használatnak. Előadásuk látogatottak. A sárga szervezeteknek a könyv készültkor még nem volt könyvtáruk. Ellenben szónoki iskolát tartottak fenn és előadásokat, múzeumi sétákat rendeztek.

Ha áttekintjük a két német főváros Bécs és Berlin munkásoktatás ügyét és népművelésügyét, azt látjuk, hogy mindenütt előtérbe tolul az a felfogás és az a követelés, hogy a népművelés ügye nyilvános gondoskodást kivan. Hogy mennyire menjen a város, mennyire az állam, eldönteni bajos. Nagyjában megállapítható az az elv, hogy az állam feladata gondoskodni az oly feladatok teljesítéséről, amelyek egyenletesen nagy területekre nézve keresztülvihetők, míg a községekre az oly igények kielégítése marad, amelyek a helyi körülményekre való tekintettel bizonyos specializálást igényelnek.

Pl. a tapasztalat azt bizonyítja, hogy jól megoldható állami feladat a népies egyetemi előadások rendezése. A népkönyvtár-berendezés feladata inkább községi alapon képzelhető el szerencsésebben.

Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a modern értelemben vett népművelés, munkásoktatás nyilvános feladat, melynek teljesítése kötelesség akár államilag, akár városilag és amelynek ellátására szükséges költségek éppúgy adók alakjában szerezhetőek meg, mint bármely más szükséges nyilvános költségek.

V.

Az iparfelügyelet állapota Európában.

(Erster vergleichender Bericht über die zur Durchführung der Arbeiterschutzgesetze getroffenen Massnahmen. Die Gewerbeaufsicht in Europa. Der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz vorgelegt von ihrem Bureau. Jena, Gustav Fischer 1911.)

A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a legújabb kiadványa az iparfelügyelet állapotát ismerteti egész Európára kiterjedőleg és a maga nemében a socialpolitikai irodalom forrásmunkái közé tartozik. Az anyagot annak kidolgozásához a nemzetközi egyesület egyes nemzeti osztlályai maguk szolgáltatták és ezek, valamint az iparfelügyelet központi szervei nézték át az elkészült munkát. Annak első vázlatára már 1908-ban kész volt, amikor azonban a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a nagygyűlése azt még nem tartotta kielégítőnek és annak átjavítására és kiegészítésére újból felkérte a nemzeti osztlályokat.

Eredetét az előttünk fekvő füzet annak köszöni, hogy mihelyt a socialpolitikai nemzetközi egyezmények kötésének a gondolata concret alakot öltött, az ily nemzetközi egyez-

menyekhez csatlakozó államok érdekelve voltak abban, hogy mikép történik más országokban a munkásvédelmi törvényeknek a végrehajtása. Hiszen a munkás védelem terére tartozó nemzetközi egyezmények célja az, hogy a különböző termelési területek versenye egyes munkásvédelmi intézkedésekre vonatkozólag kikapcsoltassék és a nemzetközi versenyre való tekintet ne gátolja egyes munkásvédelmi intézkedések elrendelését. Ez azonban természetesen csak akkor történik, ha kellőkép biztosítva van az is, hogy a nemzetközi egyezmények alapján tett intézkedések tényleg megfelelően keresztül is vitetnek és nem maradnak egyszerűen papíron, mert hogy ha pld. a nők éjjeli munkáját a berni egyezményhez csatlakozott államok el is tiltják, ellenben a tilalom megtartását nem őrzik kellőkép ellen, akkor az egész egyezmény a célját téveszti.

Épp ezért, amint 1890-ben a berlini munkásvédelmi konferentián nemzetközi munkásvédelmi egyezmények kötésének a gondolata a megvalósuláshoz közelebb jutott, jelentkezett máris az a törekvés, hogy a munkásvédelmi törvények hatályos ellenőrzése biztosíttassék a résztvevő államokban. Miután kezdetben inkább az iparfelügyeletre vonatkozó általános követelések kerültek szóba, 1903-ban a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek a németalföldi osztálya nyíltan kipattantotta a kérdést, felvilágosítást kérve abban az irányban, hogy mily biztosítékok követelhetők az egyes államoktól a nemzetközi megegyezés alapján teendő intézkedések keresztülvitelét illetőleg? Amidőn azonban egyrésztől még maguk a nemzetközi egyezmények sem voltak meg, másrésztől pedig egyáltalában óvatosan kellett az egyesületnek eljárnia, hogy az ily irányban megindult kezdeményezések az államok független törvényhozásával szemben túlságos követelések támasztása által meg ne hiúsíttassanak, természetesen nem lett volna célszerű a kérdést ebből a szempontból tárgyalni. Annak még a látszatát is el kellett kerülni, mint hogyha a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete az iparfelügyelet terén ellenőrizni akarná az egyes államokat, mire természetesen mint egyesületnek semmi jogköre sem volna. A kérdés ily óvatosabb mederbe terelése meg is történt az egyesület genfi nagygyűlésén, amikor az erre a kérdésre vonatkozólag hozott határozat úgy szólt, hogy az egyes országokban a munkásvédelmi törvények végrehajtásának az ellenőrzésére fennálló szervezetről egy pártatlan és tárgyilagos leírás készítenendő.

Az ezen határozat alapján kiadott kérdőív, valamint az azokból készült munka is öt főkérdést tárgyal. Ezek: az iparfelügyelet terjedelme és intenzitása a különböző országokban, az iparfelügyelet szervezete, a munkások és munkás-Szervezetek közreműködése az iparfelügyeletben, a munkás-

védelmi törvények végrehajtásának az általános ellenőrzése és végre az iparfelügyelet fejlesztésére és további kiépítésére vonatkozó tervek.

Az első kérdés, az iparfelügyelet terjedelme és intenzitása különös mértékben megérdemli figyelmünket, mert erre vonatkozólag a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal oly anyagbirtokába jutott, melyet más munka szerzőjének összegyűjteni alig sikerült volna. A táblázat, amelyet ennek alapján a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal összeállított, már magában bizonyos áttekintést nyújt az iparfelügyelet nemzetközi állapotáról. Az egyes országok területe és ipari lakossága szembe van a táblázatban állítva az iparfelügyelői kerületek és az iparfelügyelők számával, feltünteteti továbbá a táblázat a vizsgálatoknak, valamint az ipartelepeknek és az azokban foglalkozó munkásoknak a számát és végül azt is, hogy egyáltalában hány ipartelepre és hány munkásra terjed ki az iparfelügyelet. Ha hosszasan tanulmányozzuk ezt az összeállítást, abból már magából igen sokat meríthetünk a munkásvédelmi törvények végrehajtásának az egyes országokban való állapotát illetőleg. Az iparfelügyelők száma a legnagyobb a Németbirodalomban (543), továbbá Oroszországban, Nagybritanniában és Ausztriában. Az eszközölt vizsgálatok számában Anglia messze előtte van a többi államoknak (424.000 vizsgálat egy évben), utána jön a Németbirodalom (körülbelül 206.000), azután Franciaország (200.000). A többi országokban jóval kisebb az eszközölt vizsgálatok száma (Ausztriában pl., mely a többiek közt elől van, 27.500). Természetesen igen nagy eltérések mutatkoznak az iparfelügyelet alá eső telepek számát illetőleg is. A családi üzemek kivételével az összes ipartelepekre az iparfelügyelet a Németbirodalomban, Ausztriában, Finnországban, Franciaországban, Nagybritanniában, Liechtenstein hercegségben, Bosznia és Hercegovinában, Luxemburgban, Németalföldön és Rumániában terjed ki. Belgiumban, Dániában, Olaszországban, Norvégiában, Svédországban, a Svájcban, Magyarországon és Szerbiában a motorikus erővel hajtott gépekkel dolgozó vagy pedig a bizonyos számú munkást foglalkoztató telepek esnek az iparfelügyelet alá. A felsorolt államok közül a legtöbb már az 5 munkást foglalkoztató ipartelepeket is ide sorolja; csak a Svájc fogadja el bizonyos telepekre nézve 10 munkás alkalmazását határu, hasonlóképp Svédország. Hazánk 20 munkással közvetlenül Szerbia előtt áll a sorban, hol 25 munkás képezi a határt. Bulgáriában, Spanyolországban és Portugáliában a gyermekeket és női munkásokat foglalkoztató ipartelepek, Oroszországban pedig csak a gépekkel vagy motorikus erővel dolgozó üzemek tartoznak az iparfelügyelet alá. Az otthoni ipart illetőleg felügyelet egyáltalában

nincsen Bulgáriában, Dániában, Finnországban, Spanyolországban, Magyarországon, Romániában, Svédországban, Norvégiában! Portugáliában, Oroszországban és a Svájcban, ellenben a motorral dolgozó vagy pedig az egészségre ártalmas üzemek felügyelet alatt állanak Németországban, Belgiumban, Franciaországban és Luxemburgban, Angliában és Németalföldön pedig a gyermekek és fiatalok foglalkoztatását illetőleg az összes otthoni ipari telepek.

Az iparfelügyelők jogait illetőleg legfontosabb az ipar-telepekbe való szabad belépés joga, melyet mindenhol megtalálunk, de nem egyenlő mértékben; így pl. Svédországban és Magyarországon is bizonyos helyiségek az üzleti titok szempontjából nem állanak az iparfelügyelő előtt nyitva. A vállalkozókat a szükséges felvilágosítások megadására az összes államok kötelezik. Az iparfelügyelők által elrendelt intézkedések nem teljesítése esetére Svédország kivételével ugyancsak minden állam büntetést állapít meg és pedig nem egy, így pl. Németország, Ausztria, Luxemburg és a Svájc, elzárási büntetést is ismer. Kötelező, nem valamely törvényes rendelkezésen nyugvó szabályoknak a megállapítása csak az angol bányafelügyelőknek áll módjukban; hasonló jogot máshol nem találunk. A rendőri hatóságok támogatását az iparfelügyelők részére egyik vagy másik módon minden állam biztosítja, sőt pl. Németországban bizonyos fokig maguk a rendőri hatóságok is közreműködnek az ipar-telepek egészségügyi és biztonsági ellenőrzésében. Bizonyos irigységgel olvasuk ezt, mert bizony a mi iparfelügyelői jelentéseink tele vannak állandóan oly irányú panaszokkal, hogy a rendőri hatóságok gyakran nem részesítik az iparfelügyelőt kellő támogatásban.

Az iparfelügyelőket számos, a tulajdonképeni hivatásukon kívül fekvő teendővel több állam halmazza el; általános a kazánpróbáknak rájuk bízása; gyakori az ipari és a strike-statisztika vezetésének a kötelezettsége. Az iparfejlesztés feladat körükbe csak Magyarországon tartozik. Természetesen a balesetek elhárítása körül mindenhol igénybeveszik a közreműködésüket. Ezért a legtöbb államban tudomásukra hozandók a súlyosabb balesetek. Ez ellenben általában közvetett módon, rendszeren a helyi hatóságok közvetítésével történik, úgy hogy a balesetek ezeknek jelentendők be és ezek továbbítják a bejelentést az iparfelügyelőhöz. Hogy ez az út nem mindig célravezető, azt éppen a mi iparfelügyelői jelentéseinkből láthatjuk, melyekben állandó a panasz, hogy a baleseti tárgyalásokra nem kapják meg jókor a meghívót. Közvetlenül az iparfelügyelőknél jelentendők a súlyosabb balesetek Angliában, Belgiumban és Oroszországban. Az ipari mérgezésekre nézve Angliában és Svédországban áll fenn bejelentési kötelezettség;

Ausztriában egyedül a phosphonekroszra nézve. Ipartelepek engedélyezésénél és azok felépítésénél, bármily fontos ez a praeventio szempontjából, még nem mindenhol működik közre az iparfelügyelő. Hazánk e tekintetben dicséretes kivétel, mert nálunk a telepengedélyezési eljárásnál közreműködik az iparfelügyelő.

Az iparfelügyelők kiképzését illetőleg részletes szabályok Poroszországban, Szászországban, Franciaországban, Németalföldön és Oroszországban állanak fenn. Különösen megérdemli figyelmünket a porosz és szász rendszer, mert e két országban német alapossggal és rendszerességgel történik az iparfelügyelők gyakorlati és elméleti képzése. Úgy Poroszországban, mint Szászországban nagy súlyt helyeznek arra, hogy az iparfelügyelők ne csak technikai, hanem közigazgatási és közgazdasági kiképzésben is részesüljenek; a porosz szabályzat a gyakorlati idő után egy német főiskolán a jog- és államtudományoknak legalább 3 féléven át való hallgatását is megkívánja. A közgazdaságtan Oroszországban is tárgya az iparfelügyelői vizsgának. Orvosoknak az iparfelügyelet körében való alkalmazása tekintetében Anglia áll elől, hol az ipari üzemekben alkalmazott gyermekek részére azoknak korát és alkalmasságát tanúsító bizonyítványok kiállítása kapcsán az orvosok ma már számbavehetően közreműködnek a felügyeletben. Máshol inkább a hatósági orvosok esetről-esetre való igénybevételére szorítkozik ez a közreműködés, bár több helyen előfordul, mint nálunk is, hogy egy-egy orvos foglal helyet az iparfelügyelői karban.

Több országban a munkások is résztvesznek az iparfelügyeletben, így Angliában, ahol az iparfelügyelői vizsga nehéz volta folytán inkább csak mint segédek, de ezek között annál nagyobb számban találunk munkásokat; Ausztriában is mint segéderők szerepelnek a munkások; Franciaországban az iparfelügyelői vizsgán bizonyos könnyítéseket eszközöltek, hogy a munkások nagyobb mértékben juthassanak az iparfelügyelői karba, mi meg is történt; Németalföldön az ellenőri állások vannak a munkások részére fentartva, Belgiumban pedig mint munkásküldöttek vesznek részt a munkásosztályból kikerült egyének az iparfelügyeletben.

A munkásszervezetek részvétele a felügyeletben törvényileg szabályozva sehol sincsen. Tényleg azonban, kivált a bányászat terén bizonyos részvétel található Angliában és Franciaországban, valamint Olaszországban. A munkásszervezetek ellenben máshol is figyelemmel kísérik a munkásvédelmi törvények végrehajtását és a hiányokat az iparfelügyelőknek bejelentik, néhol a munkások magánjogi követeléseit azok helyett perlik is.

Az iparfelügyelet továbbfejlesztését illetőleg felmerült

tervek főirányukban a jelentés szerint háromfélék. Ahol, mint p. o. Spanyolországban, az iparfelügyelet a helyi hatóságtól még nincsen egészen különválasztva, ez képezi a fő törekvést. Ahol ez már megtörtént, leginkább arra igyekeznek, hogy az iparfelügyeletet a politikai hatóságoktól függetlenítsék. Angliában pedig, ahol már ezen is túl vannak, az iparfelügyelet mélyítése és kivált a felügyelet egyes specialis ágainak a kifejlesztése, valamint az iparfelügyelők képzésének a javítása a főcél. A concret részletek túlságos messze vezetnének, mert az iparfelügyeletnek az egyes országokban való különböző szervezetével erősen összefüggnek.

H. F.